

YU ISSN 0021-6933

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXX – leto 1984/85 – št. 7/8

Jezik in slovstvo

Letnik XXX, številka 7/8

Ljubljana, april-maj 1984/85

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik: Gregor Kocijan, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Gregor Kocijan (slovstvena zgodovina), Hermina Jug-Kranjec (jezikoslovje), Aleksander Skaza (primerjalna slavistika), Franc Žagar (metodika)

Lektor in korektor: Jože Sever

Tehnični urednik: Ivo Graul

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Marko Juvan, Mira Medved,

Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki

Tisk Aero, kemična, grafična in papirna industrija, Celje

Opremila inž. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265

Letna naročnina 200.- din, polletna 100.- din, posamezna številka 25.- din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 80.- din

Za tujino celoletna naročnina: 450.- din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake

in študente pa krije Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje

Naklada 2.400 izvodov

Vsebina sedme in osme številke

Razprave in članki

- 217 *Martina Orožen*, Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584–1784)
- 224 *Štefan Barbarič*, Trajne spodbude slovenske reformacijske književnosti
- 227 *Janko Kos*, Začetki slovenske dramatike in Evropa
- 232 *Marjan Dolgan*, Logotehnika partizanskega pripovedništva
- 242 *Janez Orešnik*, O desnem prilastku v slovenščini
- 243 *Milan Dolgan*, Smiselne zveze
- 249 *Ivan Cesar*, Slovenistika na drugih jugoslovanskih univerzah

Literarnozgodovinsko gradivo

- 256 *Viktor Smolej*, Med ugovori in odgovori (5)

Anketa

- 259 *Vlasta Luštek*, Rezultati ankete o pouku slovenščine v srednjem usmerjenem izobraževanju

Ocene in poročila

- 262 *Andrijan Lah*, Natančno in pomembno o pomembnem problemskem sklopu
- 263 *Vilko Novak*, Neodgovorno paberkovanje po prekmurščini

Zapiski

- 265 *Zoran Božič*, Število ur slovenščine v srednjem usmerjenem izobraževanju
- 268 *Velemir Gjurin*, *Ksenija Svetina*, Od 29. marca 1984 deluje pri SD Ljubljana Lektorski odsek

7-8/III **Prejeli smo v oceno**

7-8/III V tem letniku Jezika in slovstva so sodelovali

Martina Orožen

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SMERNICE KNJIŽNEGA JEZIKOVNEGA RAZVOJA OD JURIJA DALMATINA DO JURIJA JAPLJA (1584 – 1784)

V prispevku, ki je le krajši povzetek obsežne, delno objavljene jezikovne analize navedenega obdobja,¹ želim na kratko obeležiti dva pomembna jubileja slovenskega knjižnega jezika: 400-letnico njegove slovnične in leksikalne normativne ustalitve ob koncu protestantskega obdobja, dosežene z Dalmatinovim celotnim prevodom Biblije 1584, in 200-letnico knjižne slovnično-leksikalne normativne prenovitve in preureditve, izvedene v Japljevem prevodu Biblije, v starozaveznem delu, Pentatevhu iz leta 1784.

Gre za izjemno pomembno daljnoročno delo dveh jezikovno ustvarjalnih osebnosti, dveh utemeljiteljev in kultivatorjev slovenskega knjižnega jezika, od katerih je prvi Jurij, kot znano, po narečnem izvoru dolenjsko-štajerski rojak iz Krškega, učenec tamkajšnje Bohoričeve šole, kasneje po izobrazbi humanist, ideološko veren somišljenik Luthrovega protestantizma, kot prevajalec in jezikovni soustvarjalec zvest učenec in naslednik Trubarjev.²

Drugi, dvesto let mlajši Jurij je po rodu kamniški meščan, Gorenjec. Izobraževal se je pri jezuitih v Ljubljani, v Trstu, Celovcu.³ Po nazorski usmeritvi je janzenist, sodelavec Herbersteinovega kroga (škofa, imenovanega »protestantska lasulja«), racionalist, prosvetljenec. Kot dušni pastir, nabožni pisatelj, slovničar, slovarnik zbiralec, deluje vse življenje najprej v Ljubljani, nato po farah v območju gorenjske narečne skupine, zato je dober poznavalec sodobne gorenjščine in obenem kritično zavzet preoblikovalec slovenske knjižne tradicije. Takó sociolingvistično zaznamovana moža sta vsak v duhu nazorov, življenjskih okoliščin ter delovnih potreb in izkušenj svoje dobe kot tudi razvojnih značilnosti narečno že izrazito razvejenega slovenskega jezika v danem času in prostoru, slovenski knjižni jezik zasidrala v središčni slovenski prostor, v Ljubljano, bilingvistično, če ne celo trilingvistično deželno središče ob stičišču dolenjske in gorenjske narečne skupine.

Pojasniti sem dolžna, da moje vrednotenje zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika temelji na raziskovalnih spoznanjih dveh jezikoslovnih disciplin – na poznavanju narečnih razvojnih zakonitosti govorenega jezika, kolikor jih je do zdaj že zajela slovenska dialektologija, in na analizi jezikovnega gradiva, ohranjenega v rokopisnih in tiskanih knjižnih virih od Brižinskih spomenikov do 19. stoletja, katerega razvojne stopnje razkriva zgodovinska slovnica slovenskega jezika. Iz omenjenih besedil so ob osvetlitvi

^{*}Prebrano na slavističnem zborovanju 5. oktobra 1984 v Ljubljani.

¹ Prim. razpravi M. Orožen, Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584–1784–1802) v zborniku Protestantismus bei den Slowenen / Protestantizem pri Slovencih. Wiener slawistisches Almanach, Sonderband 13, Wien 1984, 153–177. In: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791), Zbornik XX. seminarja za SJLK, Ljubljana 1984, 249–274.

² Prim. Jurij Dalmatin, SBL, 116–124; M. Rupel, Protestantski pisci, Ljubljana, 1966 (druga izdaja).

³ Prim. Jurij Japelj, SBL, 382–385; J. Benkovič, Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj, Dom in svet VII, 1894, 339 – 65 – 74.

jezikovnih pojavov s spoznanji obeh raziskovalnih disciplin razvidni postopki oblikovanja in normiranja pisne podobe jezika, ki se do neke mere vedno odmika govorni variantnosti (zlasti glasoslovni) jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravneh (v posameznih narečnih skupinah), in to v korist splošnejšega sredstva za sporazumevanje, nadnarečne tvorbe deželnega jezika. Kot pisni, knjižni sistem pa se vendarle ne more povsem osamosvojiti ali odtrgati od žive narečne govorne podlage ter se hermetično zapreti. V zgodovinskem razvoju pisne podobe jezika gre vseskozi za zmerno, bolj ali manj opazno izmenjavo posameznih členov jezikovnega sestava, pri čemer se že zastarele, netvorne, izrabljene oblikovne prvine umikajo mlajšim, ali tudi drugim narečnim inovacijam. Iz teh razlogov na knjižni razvoj ne morem gledati kot na neodvisno, samosvojo, le pisnim zakonitostim podrejšo se umetno ustvarjeno zgradbo, čeprav se ta razvija tudi po svojih zakonih. Knjižno slovnično in besedno ustaljevanje in njuno spremenljivost zasledujem ob soočanju danih knjižnih razvojnih pojavov z razvojnimi smernicami le-teh v narečnih skupinah, ki so bile nedvomno soudeležene pri njegovem zgodnjem, nam zatemnjenem nastanku.⁴

Od zgodnjega obdobja počasi naraščajoče narečne razcepljenosti oziroma diferenciacije slovenskega jezika po upravno razmejenih deželah (Kranjska, Koroška, Štajerska itd.), pri čemer moramo upoštevati predvsem spremembe dolgo poudarjenega samoglasniškega sestava od 13.–15. stoletja in spremembe kratkih samoglasnikov (kratko poudarjenih in nepoudarjenih) od 16. do 18. stoletja ter posledice teh sprememb v oblikoslovju, celo v besedišču (npr. središčno slovensko tema : kmica vzhodno slovensko), se je v kranjskem deželnem središču, domnevno tudi že zgodaj v drugih kulturnih in trgovskih središčih⁵ nujno moral oblikovati kranjski deželni jezik (kranjskega narečja oziroma narečne skupine ni) kot govorno nadnarečno sredstvo sporazumevanja. Kot dokazujejo slovenski rokopisni in tiskani viri, pokriva ta jezik središčni slovenski narečni prostor. Na severu se stika s koroškim deželnim jezikom in prav na takem stičišču je nastal v 14. stoletju Rateški ali Celovski rokopis, ki je že dokaz rabe tega jezika v obeh deželnih prostorih (Rateče, Marija na Zilji). Južno od Ljubljane dobiva ta jezikovni vzorec izrazitejše dolenske narečne poteze, izpričane v Stiškem rokopisu iz 15. stoletja. V Trstu, ki je nedvomno soudeležen pri njegovem zgodnjem, predknjižnem oblikovanju (mislim na škofa Bonoma, ki je po Trubarjevem izročilu z gojenci prevajal v kranjski slovenski jezik celo Vergila),⁶ se stika z govori primorske narečne skupine, v območju katere je nastal ob koncu 16. stoletja Starogorski rokopis, ki se obenem navezuje na jezikovni vzorec Rateškega rokopisa;⁷ v Zasavju od Trbovelj na jugovzhod se stika in prepleta s štajerskimi narečnimi značilnostmi, potrjenimi tudi v Dalmatinovem prevodu Biblije.⁸

⁴ Podoba sodobne narečne razcepljenosti nekdanjih obsežnejših jezikovnonarečnih enot, narečnih skupin, ki jim v 16. stoletju dokaj dobro ustreza oznaka »deželni jezik« (kranjski, koroški, štajerski, dolenski istrski, kraški) plastično izstopa na novi Dialektološki karti slovenskega jezika, druga dopolnjena izdaja T. Logarja in J. Riglerja, Ljubljana 1983.

⁵ V mislih imam Dolenjsko s samostanom belih menihov v Stični, ki je od ustanovitve 1135 do ukinitve 1784 oziroma do ustanovitve ljubljanske škofije 1461, najpomembnejše kulturno žarišče tedanje Kranjske; nadalje prihod frančiškanov v Novo mesto 1472 ter ustanovitev kapitlja 1583, še preje dosega mestnih pravic (1365). Na Gorenjskem so izpričana zelo stara mesta s trznimi in sodnimi pravicami, prafarami in seveda tudi samostani. Kranj je mesto že leta 1256, sledi mu Kamnik 1267, kjer je leta 1391 že potrjena šola za duhovništvo(!), Škofja Loka 1274, Radovljica pa dosti kasneje, šele 1510. Če že ne v Ljubljani, se je vsaj v teh podeželskih mestih poslovno in trgovsko ter upravno življenje moralo razvijati v »deželnem jeziku«.

⁶ Prim. Trubarjevo nemško posvetilo v Ruplovem prevodu, Ta prvi dejl tiga noviga Testamenta 1557. M. Rupel, Protestantiski pisci, Ljubljana 1966 (2. izdaja).

⁷ T. Logar, Grafika in jezik starogorskega rokopisa; B. Pogorelec, Pomen starogorskega spomenika za zgodovino slovenskega knjižnega jezika; J. Koruza, Starogorski rokopis in oživitve vprašanja pismene tradicije v srednjem veku. Vsi v JiS XIX (1973/74) št. 6–7.

⁸ M. Orožen, Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina. Zbornik Krško skozi čas. Krško 1977, 87–98.

Vse to nam je dejansko z drugačnimi besedami na več mestih razložil že Trubar,⁹ v Registru besed, »katere se po slovenskih deželah drigači govore« tudi Dalmatin, že pred njima pa o slovenskem jeziku, ki ga govore tudi Istrani, Kraševci, Kranjci, Korošci, Štajerci, S. Herberstein (Rerum Moscovitarum commentarii, 1549, Dunaj), veliko bolj zgovorno in podrobno pa za vsemi temi ob koncu 17. stol. o spremembah govora v območju Kranjske poročja J. V. Valvasor (prim. M. Rupel, Slava vojvodine Kranjske, MK 1977). Njegove predvsem na slušnih vtisih temelječe pripombe o govornih spremembah v območju ene pokrajine (npr. Notranjske ali Bele krajine) že dopuščajo domnevo o izoblikovanosti krajevnih govorov, kot jih je opredelila slovenska dialektologija.¹⁰

Nedvomno je v kranjskem deželnem jeziku 16. stoletja kot nadnarečnem sporočevalnem sestavu, pri čemer mislim na njegovo delno uporabo pri nekaterih verskih obredih, v trgovini, uradovanju, pri nastajanju in prenašanju ljudske epske in lirske ustvarjalnosti iz enega deželnega narečnega prostora v drugega, kar so opravljali potujoči obrtniki, godci, berači itd., prisotna določena stopnja interference enih in drugih deželno dialektalnih pojavov, vsaj nekaterih narečno izvirmih, kontaktnih besednih sopomenk, še pogosteje pa popačenk (npr. milost inu gnada; mir inu pokoj, če na pojav opozorim le s tema vzorcema). Tudi Trubar in Dalmatin sta razlike med deželnimi jeziki utemeljevala predvsem z razlikovalnostjo besedišča (prim. Trubarjevo izjavo, da »z dosti besedami drigači govore . . .«, Matevžev evangelij 1555), ki pa je že takrat bilo, kot kažejo primeri v Dalmatinovem Registru, glasoslovno, besedotvorno in tudi pomensko motivacijsko različno pogojeno.¹¹ Kot torej dokazuje jezikovna analiza tiskanih protestantskih del in drugih rokopisnih virov vseh jezikovnih ravnin vključno z besediščem v soočanju z razpoložljivimi narečnimi podatki osrednjih narečnih skupin (dolenjske, gorenjske, primorske, štajerske), prevladujejo v starejši dobi slovenske knjižne tradicije do 30. let 18. stoletja dolenjsko-notranjski narečni pojavi, od druge polovice 18. stoletja pa to knjižno zgradbo (slovnični in besediščni sestav) vsebolj prepletajo in »obvladujejo« nekatere tipično gorenjske, celo rovtarske narečne značilnosti. Narašča določena morfonološka variantnost, ki je posledica različnega narečnega razvoja izvorno istih in različnih pojavov (npr. dolge: douge, must: most/muost; dobru mesu : dobru meso; od bratou: od bratu; delati: delat itd.), ki razkrajajo v 16. in 17. stoletju dokaj utrjeni slovnični in leksikalni knjižni sestav. Tako stanje je zahtevalo vzpostavitev »nove« trdnosti; najti je bilo treba ravnotežje med arhaičnim in mlajšim, doseči neko stopnjo »dogovora« ob soočanju pojavov pisne tradicije s pojavi žive sodobne govorice. Prav Japljeva jezikovna »revizija« ob koncu 18. stoletja pomeni važno primaknitev tradicionalno knjižne, narečno dolenjsko zaznamovane jezikovne tradicije v sodobno območje gorenjsko zaznamovane govorne podobe jezika.

Uspešna, premišljena, sistematična, urejena izmenjava starinsko knjižnih, sodobniku dolenjsko učinkujočih pojavov v glasoslovju, oblikoslovju, besedotvorju, delno v skladnji, predvsem pa v besedišču, z narečno gorenjskimi ali novo knjižno tvorjenimi ustrezniki, je dala »nov«, prenovljen knjižni slovnični sestav, ki je podlaga knjižne norme do začetka 19. stoletja, do prenove, kot so jo v jezikovnem slovničnem sestavu zasnovali in delno izvedli Kopitar, Ravnikar, Metelko, stilistično izvirmost in umetniško dovršenost mu pa za-

⁹ Sodobni dialektološki klasifikaciji slovenskega jezika na narečne skupine še najbolj ustreza njegova oznaka o spremenljivosti »deželnih jezikov«, kot jo je zapisal na začetku svoje knjižne dejavnosti v Matevževem evangeliju 1555: »drigazhi gouore s doštim bešedam Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaiერი inu Dolenci tar Bejiaki (Belokranjci?), drigazhi Krashouci, inu Itriani, drigazhi Crouati.«

¹⁰ Glej. F. Ramovš, Dialekti VII (Historična gramatika slovenskega jezika), Ljubljana 1935; T. Logar, Slovenska narečja (Kondor št. 154), MK Ljubljana 1975, kratka sinteza obsežnih narečnih raziskovanj. Njegovi številni opisi slovenskih govorov v strokovnem in jezikoslovnem časopisu (JiS, Pogovori o jeziku, zborniki Seminarja za SJLK, SR, Razprave SAZU, itd.). Izmed monografskih obdelav objavljena dozda je ena, J. Rigler, Južnonotranjski govori, Dela Razreda za filološke in literarne vede SAZU 13, Ljubljana 1963.

¹¹ M. Orožen, Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika; JiS XXIX 1983/84, št. 6, 196–201.

gotovila Čop in Prešeren. V bistvenih potezah je vendarle predhodnik sodobnega knjižnega sestava, ki je trenutno le najmlajši člen v verigi zgodovinskega razvoja pisne podobe slovenskega knjižnega jezika.

Te uvodne misli, ta izhodišča zahtevajo natančnejša dokazila, za katera nismo v zadregi, saj izhajajo iz analize razpoložljivega jezikovnega narečnega in knjižnega gradiva oziroma treh knjižnih različic ob koncu 18. stoletja.¹²

Smernice tako nakazanega knjižnega jezikovnega razvoja se nam najbolj jasno luščijo ob soočanju istega, to je, Dalmatinovega in Japljevega biblijskega sobesedila, ob soočanju glasoslovne, oblikoslovne in skladske ravnine ter besedišča njunega jezika. Ob analizi omenjenih jezikovnih ravnin moramo upoštevati dvestoletni časovni razmik, drug narečni prostor, ob razlikah v skladnji ne kaže pozabiti, da gre za različne predloge. Dalmatin se je prvenstveno držal Luthra, Japelj latinske Vulgate, ob soočanju z Rosalino, razpolagal pa je tudi z Dalmatinom in drugimi slovenskimi viri, med katerimi se omenja predvsem staroslovenska ostroška biblija (1581).¹³ Stilistična ubeseditvev prvega in drugega prevajalca oziroma jezikovnega ustvarjalca ustreza estetskemu okusu dobe: pri Dalmatinu pravilom poetike protestantskega (humanističnega), pri Japlju prosvetljskega (racionalistično-klasicističnega) obdobja. Da je jezik slovenskih protestantskih piscev zavestno knjižno dejanje, ni treba več dokazovati,¹⁴ da pa je kljub dokazanemu načrtnemu izločanju izrazitih dialektizmov (kot npr. *ej* za *ê* in *u* za *ü*: *zvezda* → *zvezda*, *düh* → *duh* itd.) vendarle zaznamovan z značilnostmi dolenskega morfonološkega razvoja, znanega od Trsta, južno od Ljubljane po Zasavju (Krško, Brežice) do hrvaške jezikovne meje, se dá dokazati na dva načina: ob soočanju Dalmatinovega slovničnega sestava in besedišča s sodobnimi značilnostmi dolensko-notranjskih govorov, iz katerih je vidna kontinuiteta sestava, še bolj pa ob soočanju Dalmatinovega sobesedila z Japljevim prevodom. Ob tej primerjavi se izkaže, kaj vse spričo živega in knjižno oblikovanega razvoja za pisce 18. stoletja, po izvoru Gorenjce, ni bilo več sprejemljivo. Zakaj ni bilo sprejemljivo? Ali je šlo samo za stilistične muhe, za trmasto vztrajanje, da ima vsak svoj prav?

Nedvomno je šlo za nezmožnost obvladovanja danega tradicionalnega knjižnega slovničnega in leksikalnega sestava in za trdoživost neke druge kultivirane govorne tradicije, ki se utegne navezovati na edini nam znani ohranjeni arhaični rokopisni vir z gorenjsko-koroškega mejnega narečnega območja (Rateški rokopis, kasnejši rokopisi Gorenjcev – Stapleton, Škofjeloški pasijon p. Romualda iz Štandreža pri Gorici).

Dejstvo je, da prihaja do sistematične izmenjave določenih jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravninah. Glasoslovno-oblikoslovni gorenjski dialektizmi so prisotni predvsem v novih gorenjskih leksičnih ustreznikih – kontaktnih sinonimih, ki nadomeščajo tradicionalne arhaizme, morda še žive dolenske lokalizme. Predvsem, kadar Japelj v skupni besedi, v njeni glasovni preobrazbi ni prepoznal oblikovno-pomensko iste izvorne podobe Dalmatinovega in svojega izraza (npr. Dalmatin: *dauri*, Japelj: *duri*; *plašč*: *plajš*, *ptica* : *tič*, itd.)

¹² M. Orožen, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja. Obdobje II, Obdobje romantike v SJLK Ljubljana 1979, 155–182.

¹³ Glej A. Breznik, Japljev prevod sv. pisma. Časopis za jezik, književnost in zgodovino 7 (1928), 78–90.

¹⁴ Prvi tehtni dokazi o sistemski, knjižni urejenosti Trubarjevega jezika izhajajo iz Riglerjeve fonološke analize jezika protestantskih piscev (Trubarja, Krelja, Dalmatina), objavljene v razpravi Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968. Iste zakonitosti se potrjujejo tudi na drugih jezikovnih ravninah (prozodija, oblikoslovje, skladnja, besedišče), ki so predmet tekočega raziskovanja v okviru raziskovalnih programov Znanstvenega inštituta ter individualnih raziskav na FF (M. Orožen, M. Pirnat, B. Pogorelec, J. Toporišič) ter v okviru Komisije za historični slovar slovenskega jezika pri ZRC, SAZU (F. Novak, M. Perme, F. Prenk).

Do nedavnega se je poudarjalo,¹⁵ da je Japelj izvedel le posamične glasoslovno-oblikoslovne popravke (v večji meri utrdil *e* za tradicionalni *ei*, dosledno *ō* za *ū*, utrdil pisavo deležnika na *-l*, ki je bila zelo omajana, uveljavil disimilirani konzonantski sklop *šč* → *š*, v oblikoslovju pa končnico *-am* za starejši *-om*, v orodniku *sam. m. in sr. spola* ter tudi v dajalniku množine: z *bratom*, za *mestom* – z *bratam*, za *mestam*, in *trem bratom*, *trem mestom* – *bratam*, *mestam*).

Podrobna glasoslovna analiza ob soočanju obeh prevodov je pokazala, da gre še za druge važne korekture, ki so dvigale pravopisno urejenost jezika ob koncu 18. stoletja; težile so k etimološki in fonološki pisavi samoglasnikov in delno tudi soglasnikov, kar je pomembno dejanje v zgodovini slovenskega pravopisja. Tako npr. Japelj nadomešča Dalmatinov *i* za nepoudarjeni *ê* z *e*-jevskim znamenjem (Dalmatin *lipu* – Japelj *lepo*, *Divešsa* – *Dervešsa*), ukinja Dalmatinovo pozicijsko pisavo polglasnika (pes, *Mešiz*, *Prišhal*, *šamaz*, *Hlapez*) ter dokaj dosledno v vseh položajih uveljavlja znamenje *e* (pes, *Mešsez*, *šamez*, *Hlapez*); prav tako zasledimo pri Dalmatinu za zlogotvorni *řer* in pozicijsko različico *ar* (*šmèrt*, *Kàrdelze*, *Gàrlu*), ki jo Japelj ukinja in piše dosledneje *er*.

Dosledno pa Dalmatinu sledi pri pisavi oziroma ohranitvi kratkih in nepoudarjenih samoglasnikov, kar je spet zavestna odločitev, ki pomeni odmik od sodobne stopnje razvoja, od vokalne redukcije. Izpad samoglasnikov ugotavljamo v primerih, ko Japelj nadomesti Dalmatinovo besedo z »novim« narečnim ustreznikom (Dalmatin: *klagovanje* – Japelj: *sdihtvanje*; *Hlapiz* – *Mladenzh*; *Hlapiz* – *Tovarsh*; *leto nuzh* – *nazoj*; *shetva* – *shetu*; *ištegnil* – *štegnil*; *prikasal* – *pèrkasal* itd.).

Podobne pojave zasledimo v soglasniškem sestavu. Japelj je ukinil Dalmatinovo fonetično (pozicijsko) pisavo *v/u* (Dalmatin: *Hišha Davidova*; *Davidou*; *Egyptouški*, Japelj: *Davidova*, *Davidov*; *Egyptovski*). Pri prvotnih palatalnih *l'* *n'* je v istem besedju ohranjal Dalmatinovo stanje, to je pozicijsko pisavo *l*, *lj*, *jl* – *nj*, *jn* (npr. *Krajl*, *Kojn* itd.). Iz novo uvedenih besed pa je razvidno, da pisave teh glasov ni znal izboljšati, ker je iz gorenjskih govorov poznal drugačne rezultate razvoja (*l' > l* in *n' > n*), zato so nam razumljive naslednje njegove rešitve (Dalmatin: *gošpa*, Japelj: *gošpodina*; *pokrivalu* – *segrinalu*) Zanimive rešitve zasledimo pri pisavi soglasniških sklopov, starih in novih, gorenjskih. V etimološkem smislu je popravljaj Dalmatinove primere z asimilacijo glede na zven (Dalmatin: *slatka*, *gdu*, *britkušt*, *potplati* – *sladka*, *kdó* itd.), uveljavljaj pa narečno mlajše, gorenjske, z disimilacijo glede na mesto artikulacije. Očitno jih ni znal »prevesti« v izvirnejše stanje oziroma jih v Dalmatinovi realizaciji ni prepoznal (npr. Dalmatin: *dotler*; *šem ter tja*; *Ptize*, Japelj: *dokler*; *šem ter kjé*; *tizhi*), med tovrstnimi primeri zasledimo tudi druge analogične narečne rešitve (npr. Dalmatin: *mej*; *nišhter*, Japelj: *med*; *nizh* itd.).

Ob Dalmatinovi oblikoslovni zgradbi spoznavamo razen že omenjene končniške spremembe (*-om > -am*) še nekatere druge nove usmeritve, ki so rezultat temeljitejšega poznavanja in pretehtavanja sodobnega oblikoslovnega sestava ali odraz razvojne stopnje gorenjščine. Med njimi je značilna ukinitve starinskih končnic v posameznih sklonih. Kaže se nam nova razvrstitev nekaterih končnic v posameznih sklonih (npr. rod. edn. *m. spola* – Dalmatin: *synu*, Japelj: *sina*. Mestnik ednine *m. in sr. spola* pri Dalmatinu na *-i*, *-u*, *-ej*: *na puli*, *per kraju*, *v murjej*. Japelj uveljavlja v mestniku *-i*, v dajalniku *-u* ter tako oba sklona tudi oblikovno dokaj dosledno ločuje). Preseneča pa nas z ohranitvijo srednjega spola v ednini, kjer ima sodobna gorenjščina že maskulinizacijo nevter (*mest*, *vin*), ki se ji odreče, uveljavlja pa v množini dosledno delno feminizacijo nevter po narečnem stanju. Skladno s Pohlinom odpravlja dvojino pri ženskem in srednjem spolu (npr. Dalmatin: *Dvej Hzheri*; *dvej Kardeli*, Japelj: *Dvej Hzhere*; *s'dvemi trumami* itd.). Pri določni ob-

¹⁵ F. Tomšič, Preosnova knjižnega jezika 1784–1848. Zgodovina slovenskega slovstva I. Matica Slovenska 1956, 18–19.

liki pridevnikov delno v nasprotju z Dalmatinom uveljavlja člen kot živo, govorno značilnost, stopnjevalne oblike pridevnikov (primernik, presežnik) poznajo samo moško obliko, medtem ko Dalmatin kategorijo spola vendarle delno ohranja, Dalmatinov način opisnega stopnjevanja (s členico več: *Ali zhe so ony vezh ta folk tlazhili, tém se je vezh gmeral, inu rasshel*) nadomesti s sodobno možnostjo (Japelj: *Ali zhe so jih ból doli terli, ból so se gmerali, inu rassli*). Glede rabe polnih in naslonskih oblik zaimkov ohranja Dalmatinovo stanje; naslonske oblike so še vedno redke. Nadalje zasledimo važne spremembe pri tvorbi in razvrstitvi glagolskega vida, v časovnem in modalnem sestavu. Pri Dalmatinu še pogoste nedoločniške zveze v pomenu prihodnjega časa se vidno umikajo dovršnemu sedanjiku (predvsem s predpono po-: *pojesdim, ponešem, pojdem*) ali opisnim oblikam za dovršni in nedovršni prihodnji čas (*ima priti – bo prišel; Ješt hozho pojti – bom shel* itd.), izražajo pa še nadalje modalne pomenske odtence (nujnost izvršitve, zapoved, ukaz, prepoved, hotenje, željo, namero itd.). Spremembe v razvrstitvi časovnih oblik so spričo izpada predpreteklega časa, ki je pri Dalmatinu dokaj pogost in pomensko še kar ustrezen, značilne za celotni časovni sestav (npr. Dalmatin: *Kadar so vshe domou bily prihli . . . so povedali*, Japelj: *Inu so k'vojuu ozhetu prihli . . . inu so vje povedali*). Tudi ta značilnost je nedvomno narečno pogojena.

Zanimivo je, da Japelj ni bistveno izboljšal Dalmatinovega sestava predložne rabe; govorne zakonitosti v tem pogledu le s težavo pronikajo v sobesedilo (npr. Dalmatin: *Kadar je vshe tedaj Israel'kih otruk vpyenje pred me prihlu*, inu šim tudi vidil nyh britkušt, koku Egypterji nje štikajo . . . Japelj: *To vpitjé Israel'kih otrók tedaj je k meni prihlu: inu ješt šim nyh nadlogo vidil, katéro mórejo ony od Eypgziarjov prestati*), v podobnem stanju ostaja tudi kategorija načina s prevlado trpnika, kjer gre v oblikoslovnem pogledu za dokaj pravilno izvorno izpeljavo (že oblike na -n in -t ter pogosteje izkoriščena oblika trpnika s se), glede na razvrstitev v skladnji stavka pa vendarle za močno odvisnost od tuje predloge (Dalmatin: *Ony so se pak bali, satu, de so v'Iosefovo Hisho bily pelani* inu so djali: *My jmo lešem noter pelani sa volo teh Denarieu*, Japelj: *Kadar so bily nóter v hišho perpelani*, jim je on vode pernéšel, inu ony so ši noge vmili), kar bo treba še podrobneje raziskati.

Proti vsemu pričakovanju pa se Japelj odmika od Dalmatinovega besedišča, pri čemer ne gre le za glasoslovne dvojnice istih besed (npr. *diviza – deviza; zhreuli – zhevli; zhreda – zhéda* itd.) ali besedotvorne in pomenske razvojne preobrazbe istih besed (npr. *baba – bábiza, yll – jilovza; ozha – Ozhak, dezhla – deklizh; mèrtvez – mèrlizh* itd.), pač pa pogosto za drugače motivirano poimenovalno besedje, za različne izpeljanke s področja določene (deželne) materialne in duhovne kulture (Dalmatin: *Kula*, Japelj: *vos, kozhija; juternja – dota; karma –šenó; blagu* (živina) – *premoshenje; Hlapzhizhek – fantizhek; sel – osnanovavez; tolstina – mashoba; jesdiz – Kojnik; dvor – grad; šerd – jesa; mutašti – mutez; gluhi – glušhez*), če naj omenim le nekaj samostalniških primerov. Ista zakonitost velja tudi za druge besedne vrste ter dopušča sklep, da gre za dva delno različna besedotvorno-leksikalna narečno pogojena besediščna sestava, čeprav se zavedamo, da je pričujoča primerjava le orientacijska, saj je Japelj imel možnosti črpati besedišče iz celotnega Dalmatinovega prevoda, le-ta pa je po prevodu Pentatevha, ki je predmet analize in navedenih povzketov, vztrajno napredoval in stilistično bogatil nadaljnje knjige Biblije.

Pri Japlju je opazna tudi močna plast novoknjižnih besed, tudi nekaj izvornih vzhodnoslovenskih dialektizmov (Dalmatin: *gmajna*, Japelj: *sbirali zhe; Folk – lud'tvu, narod; Pehar – kupa*). Z njimi ukinja Dalmatinove popačenke, prispeva pa tudi nekatere »nove« (Dalmatin: *Rihtar*, Japelj: *šodnik; Far – duhovni; Šafar – hišnik; Shpegarji-ogledovavzi; gvant – oblazhilu, Berigla – meh; Amma – Pesterna; Kamra – hram; Ohzet – shenitovanje; klaguvanje – vsdihvanje* itd.).

Japljev prosvetlenski stvarni, logični odnos do biblijskega sporočila prihaja še posebej do izraza ob ukinjanju Dalmatinovih večpomenskih, tipično biblijskih simbolov (*dusha*,

hisha, mešsu, voda, jezha, Syn, Hzhy, Otrozi, itd.) za katere Japelj že ima pomenske ustrezničke iz vsakdanje govornice ali tudi novotvorjene termine. Na te značilnosti opozarjamo z naslednjimi »vzórčnimi« primeri:

Dalmatin: Pojdi ti, inu tvoja vša Hísha v to Barko.

Japelj: Pojdi noter v Barko ti, inu zela tvoja drushina.

Dalmatin: Všiga mešsa konez je pred me prišhal.

Japelj: Ješt šim šklenil vse, kar je shiviga pokonzhati.

Dalmatin: Inu Bug je rekal: Bodi Luzh

Japelj: Inu Bug je rekal: Bodi švitloba.

V primerjavi z Dalmatinovimi analitično razčlenjenimi skladenjskimi prirednimi in podrednimi stavčnimi vzorci označujejo Japlja poskusi skladenjske skriticve. Priredne zveze glagolov rekanja rad krajša z deležnikom na -oč (npr. Dalmatin: Inu Gošpud je poštalil en zhas, inu je djal: Jutri bo . . . ; Japelj: Inu Gošpód je poštalil en zhas, inu je djal: Jutri bo . . . ; Japelj: Inu Gošpód je en dan poštalil, rekozh, jutri bo), odvisnike nadomešča občasno z nedoločniškimi zvezami (Dalmatin: Inu vse Deshele šo perhajale vEgypt Shitu kupovat od Josepha. Sakaj po všéh Deshelah je bila velika lakota; Japelj: Inu od vseh desheli šo vEgypt hodili shivesh kupovat, inu pred šilo te lakoti še obvaruvat . . .), Dalmatinova skladenjsko nejasna mesta je uspelo Japlju jasno izraziti bodisi z ustrezno besedotvorno izpeljanko (po postopku transformacije) ali s slikovito, stilistično učinkovito pogovorno frazeologijo (npr. Dalmatin: Sedem . . . Klášsou je raslu na eni byli . . . Japelj: Sedem . . . Kláššov je na enim štebli vun pognal; Dalmatin: Taku je Gošpud puštil Tozho pojti zheš Egyptouško deshelo, Japelj: Inu Gošpód je tozho ras-šul po zeli Egyptovški desheli . . . itd.).

Ne glede na nakazane narečno pogojene in knjižno razvojne razlike, nastale ob prelomu 200-letne tradicije protestantskega, narečno dolenjsko zaznamovanega knjižnega jezika, nas obe knjižni slovnici in besediščni zgradbi po svojih oblikah in rešitvah še danes prevzameta in navdajata s spoštovanjem do vestnega dela in truda, ki sta ga v skrbno in zavestno kultiviranje knjižnega jezika vsak iz svojega zornega kota, vsak v svojem času, vložila Jurij Dalmatin in Jurij Japelj. Dalmatin nas prevzame z vzneseno starinskostjo morfološkega sestava, besedišča, skladenjskega izražanja, celo že s frazeologemi, ki se v dolenjski govornici vzdržujejo vse do naše sodobnosti (npr.: gre od hiše – od doma; vse svoje žive dni – vse življenje itd.), Japelj z govorno poimenovalno natančnostjo, s svežino vsakdanje naravne govornice in njeno frazeološko, poetično slikovitostjo. Prijetno nas prese- neča s poslovenjenjem številnih popačenk, ki so se uveljavile za pojme, poimenovanja poklicev in predmetov, povezanih s kulturno oziroma civilizacijsko nadstavbo, z dokaj pravilno besedotvorno izpeljavo vseh besednih vrst ter z drugačno ekspresivno močjo in poetičnostjo izraza. Po- navedenih značilnostih je kljub dokaj dobro ohranjenemu Dalmatinovemu oblikoslovnemu ogrodju Japljevo besedilo bližje sodobnemu knjižnemu jeziku kot Dalmatinovo.

Iz njega je bilo nedvomno izločeno vse, kar je bilo ob koncu 18. stoletja prepoznano in dojeto kot neživo, zastarelo, nepravilno, ali z vidika nove predstave o knjižnem jeziku in njegovi stilistični izdelanosti preveč narečno dolenjsko.

Iz povedanega sledi, da se je v 18. stoletju v knjižnem jeziku vzporedno z morfonološkimi prvinami gorenjskega narečnega izvora ob naraščajoči knjižni tvorbi uveljavljalo tudi izvirno besedišče tega narečnega prostora. Narečno-knjižna interferenca je ob koncu 18. stoletja prizadela in preoblikovala vse ravnine tradicionalnega, 200 let obstajajočega knjižnega sistema, tako slovnico kot besedišče.

Štefan Barbarič

Slovanska knjižnica v Ljubljani

TRAJNE SPODBUDE SLOVENSKE REFORMACIJSKE KNJIŽEVNOSTI

*Glej mož prepričanja in mož dejanja,
Tako stoji in narod svoj uči.*

Ti verzi so se utrnili Otonu Župančiču, ko se je leta 1908 zagledal v Bernekerjev spomenik Trubarju. Ne bomo merili mimo pesnika, če bomo njegovo kleno oznako očeta slovenske knjige razširili na vso skupino naših protestantskih književnih tvorcev. »In narod svoj uči« – velja seveda v polni meri za obe znameniti osebnosti, ki izhajata iz krško-brežiškega okoliša, za Jurija Dalmatina, rojenega v Krškem leta 1547, in za več ko dve desetletji starejšega Adama Bohoriča, ki je bil pred odhodom za vodjo ljubljanske stanovske šole Dalmatinov učitelj v tem mestu.

Ni moj namen, da bi v svojem nagovoru dodajal kapljico v morje strokovnih spoznanj in dognanj, k vsemu preobilnemu, kar je znanost doslej in posebej še v letošnjem, jubilejnem letu spletla okoli teh dveh imen in okoli protestantskega slovstva sploh. Omejujem se na eno samo temo, ki jo z željo po sveži aktualizaciji – tu in sedaj – pripenjam na vprašanje *kulture zavesti slovenskih reformatorjev*. Ne da bi o njihovi kulturni zavesti ne bilo že mnogokaj znanega, potem ko so že pred časom pisali o Trubarju, Dalmatinu in Bohoriču Prijatelj, Kidrič, Rupel in še kdo. Aktualizirati želim navedeno vprašanje, saj nam današnji čas naravnost narekuje, da po tej strani iščemo svojo povezavo s preteklostjo.

»Obena Deshela, ne mei|sto, ne Gmaina, ne mogo pres Shul, pres Shularieu inu pres vuzhenih ludy biti, ne deshelskih ne Duhouskih rizhy prou rounati ne obdersati« (Cerkovna Ordninga, 1564). Ker je stavek napisan v pravnem dokumentu, v cerkvenem zakoniku, mu pripada kapitalni, vedénje ljudi urejajoči pomen.

Če ga prevedemo na današnji jezik, to pomeni: Brez šolanih (izobraženih) ljudi ni mogoče urejati niti posvetnih (deshelskih) niti duhovnih, tj. verskih in tem bližnjih stvari. Stavek je zanimiv obojestransko: protestantskim pisateljem kljub metafizičnemu pogledu na svet same verske stvari niso zadoščale, kakor je to npr. sub specie aeternitatis malodane izključno postavljala srednjeveška filozofija. In drugič, pot do obvladanja stvari zunanjega in notranjega sveta pelje prek branja, knjige, izobrazbe, šole.

Upam, da ne bo odveč, navesti tolikokrat ponovljene stavke iz pisma Trubarja (in Krelja) na Bohoričev naslov leta 1565, zlasti še, ker želimo dati poudarek na njihov klic po duhovni izobrazbi, po ovsebinjeni kulturi. *»Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine: saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe (»in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur«). Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec«* (obj. SR 1951).

Izjava, napisana v vabilu Bohoriču, da bi prevzel vodstvo stanovske šole v Ljubljani, zveni kot kulturnoprogramska zasnova. Najprej nam narekuje, da vrednotimo vodilne osebnosti slovenske reformacije kot izrazite in požrtvovalne kulturne delavce. Bili so prva

* Prebrano 6. oktobra 1984 v Krškem na zborovanju SD Slovenije in SD Dolenjske.

ozaveščena skupina, ki je na Slovenskem čutila poklicanost k javnemu prosvetiteljskemu (izobraževalnemu) delovanju. In drugič, bili so usmerjeni k ljudskim plastem: storiti vse, da pritegnejo »lube Slovence« in jih potegnejo za seboj na pot izobraževanja in napredka, v navzven in navznoter lepše življenje, do koraka s svetom.

Seveda predvsem s knjigo, kajti znamenje in geslo časa je bila knjiga. Samo prek knjige je bilo mogoče napredovati, si zagotoviti kulturo. Ne moremo reči, da človek do reformacije ne bi poznal neke kulture. Spomnimo se samo ustne tvornosti, pesmi o Zariki in Sončiki, pripovedk o Kralju Matjažu ali sijajnega razcveta gotske arhitekture s freskami (če na hitro vržemo pogled na XV. st.). Toda tisk je utrjeval novo, v določenem smislu razvitejšo kulturno stopnjo. Knjiga je obetala in zagotavljala boljšo uporabo možnosti jezika, postala je etnična manifestacija, dejanje uzaveščanja.

Kako visoko mesto so jeziku – tudi pod vplivom humanizma – pripisovali naši reformatorji, med vsemi najbolj dognano pove Bohorič v predgovoru slovnice. Ker je bil Bohoričev nazor o jeziku že večkrat predmet razprave, naj na tem mestu samo povzamemo, da je pisec *Zimskih uric* vidno razširil funkcionalnost in pomembnost jezika prek bogoslužnih oziroma verskih potreb na laično področje, posebej na praktična vprašanja prava in narave (»natura rerum«) in je upošteval njegovo estetično funkcijo (»iucundum... commodo orationis genere). V nagovoru na plemiško mladino je estetično vlogo jezika konkretiziral s svobodnimi umetnostmi (»liberalium artium studia«).

Izhajajoč iz spoznanja o lokacijski določenosti živih jezikov je Bohorič vnesel v predgovor jezikovnoetnični zavestitveni impulz. Kakor je njegovo razločevanje slovenskega in slovanskega še precej negotovo (Slavonice – Slavice), so spodbujevalno vplivala njegova razglabljanja o izvoru in zgodovinski usodi slovanstva, zlasti še prikazovanje njegove razprostranjenosti prek meja znanega sveta. Bohoričevo poznavanje zgodovine, kolikor ga je v fragmentih porabil v drugem delu predgovora, je bilo seveda precej ožje kot npr. Flacijev in marsikateri podatek ne vzdrži današnje strokovne kritike, vendar je pozitivno samo po sebi, da je pisec s svojo informacijo želel povzdigniti ljudsko samozavest v domači deželi.

Od kod je Bohorič črpal zgodovinopisno vednost, je priložnostno nakazovala starejša literarna veda (prim. predvsem V. Burian, *Po stopách češství a české knihy v starším slovanském písemnictví*, Slavia 1928). Seveda ti izsledki še niso dokončni, o čemer pričra nazadnje študija P. Simonitija, ki razgrinja analogije omembe dekreta Aleksandra Velikega, ki da je dal Slovanom dovoljenje za naselitev po najlepših deželah evropskega severa in juga (gl. ČZN 1973). A za nas je na tem mestu najvažnejše spoznanje, da so se slovenski protestantski pisci mnogo bolj razgledovali po svetu in v preteklost, kot smo o tem glede na pretežno sakralno zasnovano njihovega delovanja na splošno poučeni. (Tako je npr. Zlato bulo cesarja Karla IV. omenil že pred Bohoričem Trubar v nemškem Registru 1561.)

In končno, izobrazbena volja vodilnih mož naše reformacije se je posredno ali neposredno izkazala še v podpiranju študirajoče mladine na univerzah, predvsem v Tübingenu (pri čemer pa število tistih v Padovi ni upadlo, prim. Th. Elze, *Die Universität Tübingen u. die Studenten aus Krain 1877 in 1977*).

*Trubar orač je naše zemlje mime,
prevelik ne, premajhen ne: – za nas.*

Župančič je bolj z intuicijo kot z zgodovinskim študijem razločil temeljno razliko med češko (husitsko) in slovensko reformacijo. To je povedal v isti pesmi z verzom: *A Husov naša zemlja ne rodi*. S tem je dopolnil svojo misel o različnosti in posebnosti slovenske reformacije, jo preciziral: *za nas*.

Velja, da borbeno zavest slovenske reformacije ni bila tako razvita, kot je bilo to pri Čehih. Protireformacija je brez vidnega odpora z izgonom voditeljev obglavila gibanje v cellem. Seveda je medtem žar novega gibanja že ponehal in se zadnji rod reformatorjev ne more primerjati s Trubarjevim ali Dalmatinovim, ki je zmogel velike napore tudi v časih, ko razmere njihovi stvári niso bile naklonjene.

Vendar ta za nas govori afirmativno v prid Trubarju: iskal je našo specifičnost, želel zadovoljiti naše specifične potrebe.

... z gorečnostjo iskreno misli verne
je šel na delo, kot je klical čas.

Kako se odzivamo iz štiristoletne razdalje delu naših reformatorjev mi, otroci svojega, precej drugačnega časa? Kaj nam, otrokom t. i. industrijsko-tehnološke revolucije naši protestantski pisci (obdobja, ki je po svoji verski ideologiji zatonilo kmalu za njimi) lahko povedo?

Gotovo je, da smo v nekih stvareh svojega življenja z njimi povezani, povezani predvsem z idejo kulture in kultiviranja v obsegu slovenskega jezika. Z njimi nas veže ljubezen do knjige in spoštovanje do znanja kot elementarne vrednote.

Ne gre sedaj za neko splošno spraševanje naše kulturne vesti, koliko in kako se v teh nalogah dejansko in stvarno angažiramo. Kajti v kakšnem primeru – npr. številu slovenskih ur v srednji šoli – bi se moralo takšno spraševanje bolj usmeriti na kakšen drug naslov. Vendar se ne moremo izmakniti vprašanju naše kulturne tvornosti. Če tega ne bi storili, bi se obnašali kot tisti malomeščani, ki jih je našel Cankarjev Kurent, ko je prišel v Ljubljano, « v prestolnico veselega pijančevanja ».

Ni moja stvar, dajati recepte. Stvar vsakega izmed nas je, da sam sebi postavi vprašanje in si skuša nanj osebno odgovoriti.

Naj končam z Župančičem, ob katerem sem uravnaval svojo besedo:

Ti ljudje (reformatorji) so vtisnili svojo podobo na naše narodne svetinje in prazne nam bodo ostale, ako zberemo njihovo podobo z njih (iz predavanja Slovenski jezik in gledališče, 1912).

ZAČETKI SLOVENSKE DRAMATIKE IN EVROPA

Ob 190. obletnici smrti A. T. Linharta

Slovenska dramatika, pisana za gledališče zunaj tradicionalnih verskih ali šolskih prireditvev, se začena z Linhartovim mladostnim delom *Miss Jenny Love*; gre seveda za besedilo, ki je slovensko samo v prenesenem smislu – kot stvaritev v nemščini, ki jo je napisal poznejši avtor prvih podobnih iger v slovenskem jeziku. Njenega nastanka in značaja se ne dá razumeti zunaj zvez s sočasnimi dramskim razvojem v Evropi in vplivov, ki so od tod lahko segli v Linhartovo začetno ukvarjanje z delom za gledališče. Sam je svojo tragedijo povezoval s Shakespearom, saj ga je kot glavni zglede omenil v kratkem »mottu« h knjižni izdaji iz leta 1780; podobno je nanj namignil v pismu M. Kuraltu, kjer je svoj tekst označil s krilatico »noire à la Schakespear«.¹ Ker citira v zbirki *Blumen aus Krain* Shakespearovega *Hamleta* v izvorniku, se dá domnevati, da ga je poznal vsaj deloma tudi v originalu, verjetneje pa predvsem iz različnih nemških predelav in prevodov, morda tudi iz Wielandove prozne izdaje.² Dejansko je Linhartova tragedija povezana s Shakespearom samo posredno prek tistega, kar Linhart sam imenuje »črno kot pri Shakespearu«, tj. prek grozot, značilnih za elizabetinsko dramatiko nasploh in tudi za Shakespearove tragedije po letu 1600. Zato pa bi komajda lahko govorili o zgledovanju pri Shakespearovih motivih in temah, formi, dramaturgiji ali stilu. Od tod se vsiljuje vprašanje, ali je bilo Linhartovo razmerje do Shakespeara predromantično ali ne, kar se zdi pomembno za odgovor na vprašanje o tem, ali spada *Miss Jenny Love* v krog viharniške dramatike ali ne – vprašanje, ki si ga večidel pritrdilno zastavlja literarna zgodovina že več desetletij. V primerjavi s pomenom, ki ga je imel Shakespeare za dramatiko nemškega »Sturm und Dranga«, je mogoče ugotoviti, da se ta ni zgedovala izključno ali pretežno pri Shakespearovih »grozotah«, ampak predvsem pri njegovih motivih in temah – na primer pri motivu bratovskega sovraštva – pa tudi pri njegovi dramaturgiji, zvrstnih in oblikovnih značilnostih. S tega stališča se pokaže, da Linhartova predstava o Shakespearu ni zelo tipično viharniška in zato tudi ne predromantična. Pač pa je bližja baročnemu okusu in nagnjenju do slikovito nabreklih, razgibanega, z različnimi fizičnimi in moralnimi »strahotami« napolnjenega dramskega ozračja, kjer se s primernim patosom prikazujejo predvsem temne, zločeste, nečloveške situacije, dogodki in značaji, kot so bili znani že v poznorenesančni dramatici, a jih je s posebno gledališko vneto povzela evropska dramatika v dobi baroka, tako pri Špancih, Angležih in Francozih, pa tudi v skromnejši nemški dramski produkciji 17. stoletja. V takšni baročni tradiciji, ki ji pripada tudi tisti del Shakespearove motivike, za katerega je uporabil Linhart oznako »noire à la Schakespear«, ni manjkal pogosti motiv patološkega tirana, strastno zaljubljenega v nedolžno dekle ali zvesto ženo drugega, se pravi motiv, ki je središče Linhartove mladostne igre. Kolikor je torej hotel Linhart svoje dramsko besedilo povezati s Shakespearom, je to storil bolj v navezovanju na baročno dramsko tradicijo kot v globljem stiku z viharniškim kultom Shakespeara.³

¹ A. T. Linhart: Zbrano delo, I, str. 268.

² Linhart citira iz *Hamleta* ob pesmi Ein Mann, ein Wort (Zbrano delo, I, str. 247). O Linhartovem spoznavanju Shakespeara glej: D. Moravec, Shakespeare pri Slovencih (v zborniku z enakim naslovom, Ljubljana 1965); M. Zupančič, Literarno delo mladega A. T. Linharta, Ljubljana 1972, str. 57 isl.

³ V viharniško sledenje Shakespearu se običajno šteje tudi tako imenovana motivika titanizma, od koder se da izvesti hipoteza, da je nekaj takšnega titanizma tudi v Linhartovi igri, tj. v liku zločestega lorda Heringtona. Vendar je ta hipoteza sporna z obeh strani – najprej, da titanizem ni bil zelo tipičen predel Shakespearove dramatike, ampak značilnejši za Marlowa, pozneje tudi za nekatere baročne dramatike; in drugič, da Linhartov negativni junak ni »titan« v opisanem smislu, ampak zgolj moralno in socialno sprevržen, v svoji erotični strasti skoraj patološki tiran.

Ob tem pa ostaja razmerje med *Miss Jenny Love* in sodobno evropsko dramatiko predmet še drugih razlag, ki kažejo v zelo različne smeri. Starejša literarna zgodovina je z I. Grafenauerjem razumela igro kot primer meščanske tragedije, nastal iz kroga Sonnenfelsovega in Lessingovega razsvetljenstva.⁴ Teza o Lessingovem vplivu se je ohranila tudi v novejših razlagah, vanje jo je vdela M. Zupančič v svoji obsežni raziskavi Linhartovega začetnega literarnega dela. Kljub temu pa je v novejši literarni zgodovini prevladala nasprotna teza o tem, da je *Miss Jenny Love* povezana predvsem z nemško viharliško dramatiko v pravem pomenu besede, češ da je moral mladi Linhart na Dunaju pobljže spoznati drame nemškega »Sturm und Dranga«, med njimi Klingerjeve, nato pa se jim je približal z motiviko, tematiko in formo svojega dramskega prvenca, zelo očitno zlasti z njegovim jezikovnim stilom. Ta pomen viharlišva je poudaril predvsem M. Zupančič, v omiljeni obliki ga nakazujeta F. Koblar in A. Slodnjak, ki vidita v Linhartovi tragediji predvsem odmeve viharliškega stila.⁵ Vendar jo zlasti Slodnjak vsebinsko še zmeraj povezuje z Lessingom, tako z njegovo *Miss Saro Sampson* kot tudi z *Emilio Galotti*.

Slodnjak svojih pogledov na evropske izvore – podobno kot že I. Grafenauer s podobnimi namigi – resda natančneje ne argumentira, vendar se zdi mogoče in potrebno njihovo veljavnost razširiti z dodatnimi primerjalnimi opozorili, predvsem pa s trdnejšo določitvijo razmerja med Linhartovo tragedijo in navzkrižnimi literarnosmernimi težnjami takratnega baroka, razsvetljenstva in predromantike. V tej smeri se vsiljuje predvsem nujnost močno zmanjšati zvezo Linhartove drame z dramatiko nemških viharnikov. Linhartovo odvisnost od viharlišva je potrebno omejiti na jezikovno – stilno podobo njegovega teksta, tj. na njegovo strastno, eliptično, patetično zasoplo in krčevito sintakso s hipertrofijo patetičnih retoričnih figur. Podoben stil je najti v mnogih dialoških odstavkih Klingerjeve drame *Sturm und Drang* (1776), ki jo je Linhart morda spoznal ok. leta 1780 – vendar samo v govoru značajsko določenih junakov, tako da ne gre za splošni slog teksta kot v *Miss Jenny Love*, ampak za sredstvo osebnostne označitve. S tem se vsiljuje vprašanje, ali gre v Linhartovi igri sploh za tipično viharliško stilno podobo, saj takšnega sloga v hipertrofični uporabi njegovih emfatičnih sestavin ni uporabljal niti Klinger v svoji najbolj poetični drami *Die Zwillinge* (1776), zlasti pa ga ne poznajo v svojih viharliških delih Leisewitz, Lenz, Wagner, mladi Goethe; in samo deloma Schiller v viharliško pozni drami *Die Räuber*. Pač pa je potrebno opozoriti na dejstvo, da je uporabil enak slog že Lessing v nekaterih monoloških odstavkih *Emilie Galotti* (1772), se pravi še pred razmahom viharliške dramatike, in da ga je sočasno mogoče najti v himniki mladega Goetheja, slog teh himen ima svoj izvor seveda v Klopstockovi himniki, ki mu je bila za zgled. Ker je pa bil Klopstock zgled tudi Denisu, ni presenetljivo, da najdemo prvine istega stila v Denisovi ossiansko-bardski poeziji, prek te pa celo v slovenskih *Pisanicah* in v Linhartovi nemški pesniški zbirki. Dejstva govorijo torej v prid domnevi, da stil, v katerem je napisana *Miss Jenny Love*, sam na sebi ni stil viharliške literature, ampak širši pojav, ki sega najbrž v barok; od tod se je po potrebi prenašal v razsvetljenstvo in predromantiko. S tega stališča bo za viharlišvo veljalo, da podobno, kot ni poznalo enotne dramaturgije, mu tudi ni mogoče pripisati enega samega jezikovnega stila, ki bi bil izrazito viharliški in s tem predromantičen.⁶

Zdi se pa, da tudi motivno in tematsko igre *Miss Jenny Love* nikakor ni mogoče povezovati prvenstveno z nemškim »Sturm und Drangom«, ker vodilne viharliške drame – Klinger-

⁴ I. Grafenauer je tako označil Linhartovo igro že v Zgodovini novejšega slovenskega slovstva, I, 1909, str. 16, in nato v Kratkii zgodovini slovenskega slovstva, 1920 (druga izdaja), str. 111.

⁵ S tega stališča so o *Miss Jenny Love* med drugim sodili A. Gspan (Zgodovina slovenskega slovstva, I, 1956, str. 390), V. Kralj (O rojstvu slovenske gledališke literature, Naša sodobnost, 1956, str. 1102), A. Slodnjak (Geschichte der slowenischen Literatur, Berlin, 1958, str. 101, 102), J. Pogačnik (Zgodovina slovenskega slovstva, II, Maribor, 1968, str. 179, 180).

⁶ O tem vprašanju gl. delo: F. Martini, Geschichte im Drama – Drama in der Geschichte, Klett-Cotta, 1979, razprava Die Poetik des Dramas im Sturm und Drang, str. 39–79).

jevi *Sturm und Drang* in *Die Zwillinge*, Leisewitzova *Julius von Tarent*, Goethejeva *Götz von Berlichingen*, Wagnerjeva *Die Kindsmörderin*, Lenzovi *Der Hofmeister* in *Die Soldaten*, Schillerjeva *Die Räuber* – motivno ne vsebujejo nič podobnega ali enakega, ampak se obračajo k drugačnim motivom, kar je seveda v zvezi z novo tematsko postavitevjo junakovega dramskega problema. V primerjavi s takšnimi motivi in temami je *Miss Jenny Love* povezana še s prejšnjo, tj. razsvetljenstvo, kamor spadata angleška in Lessingova razvojna faza, prešel v viharništvo in predromantiko, tu z Wagnerjevo *Die Kindsmörderin* in Schillerjevo tragedijo *Kabale und Liebe*, pri čemer je bil ravno ta prehod povezan z dejstvom, da se je motivno-tematska podlaga meščanske tragedije odločilno preobrazila, saj je iz plemiško-meščanskih krogov prešla v območje srednjega in celo nižjega sloja, obenem pa postala nosilec tragične problematike predromantičnega subjekta, njegove naravne spontanosti in svobode.⁷ Problem Linhartove tragedije je torej v tem, v katero razvojno fazo meščanske tragedije pravzaprav sodi. Na prvi pogled je očitna predvsem zveza z Lessingom, saj naslov in mnoge motivne podobnosti kažejo na *Miss Sara Sampson* – tip junakinje pa tudi zapeljivca, socialni položaj večine oseb in ne nazadnje razplet s smrtjo junakinje. Vendar pa močne prvine opozarjajo tudi na zvezo z *Emilio Galotti* kot na najbližji vsebinski vzorec, ki ga je Linhart med pisanjem igre nedvomno že poznal in ga motivno-tematsko posnemal. Primerjava obeh iger pokaže na podobnost temeljnega fabulativnega sklopa: obakrat gre za fevdalnega mogočnika, ki si iz svoje strastne erotične zasvojenosti podvrže nedolžno hčer nižjega plemiča ali meščana, da bi jo zlepa ali zgrda spremenil v priležnico. V *Emilii Galotti* zabode oče v razpletu lastno hčer, medtem ko gre pri Linhartu za podoben motiv oziroma željo med junakinjo in njeno materjo že v sredi igre. Različen je značaj dekletovega očeta, prav tako razplet, vendar je podobnost v tem, da v Lessingovi igri oče zabode lastno hčer, pri Linhartu pa ta najprej prosi očeta za podobno milost, ta pa z nožem rajši pokonča tiranskega lorda. Tak razplet seveda kaže na tematske razlike med obema igrama. Pri Lessingu je nosilec erotičnega nasilja deželni knez, kar pomeni, da je tragična meščanska situacija zaostrena do pravega socialnopolitičnega nasprotja; razplet ostane brez pravičnega vračila, s tem pa kliče k obsodbi in kritiki celotnega političnega reda. V Linhartovi igri takšne dileme ni, nasilni in strastni lord Herington je predvsem primer individualne iztrjenosti in ne posledica splošnih socialnopolitičnih vzrokov, zato je navsezadnje njegovo ravnanje obsojeno s stališča veljavnega verskega in družbenega reda kot prestop, ki ga ta red v končnih posledicah ne more trpeti.

S tem se potrjuje, da pripada Linhartova igra na splošno tipu meščanske tragedije, ki je sama na sebi še razsvetljenka, da pa se še ne sklada docela s fazo, ki jo je dosegla ravno z Lessingovo *Emilio Galotti*, ko se je iz plemiško-meščanske zasebne sfere premaknila v socialnopolitično območje razrednega konflikta. Svet Linhartovih junakov je še zmeraj moralnično zaseben, postavljen v okvir legitimnega družbenega reda, ki ga igra v načelu ne spodbija. *Miss Jenny Love* spada s svojo osrednjo tematiko, čeprav naslonjeno na motive, sorodne *Emilii Galotti*, še v prejšnje obdobje meščanskih tragedij, kot jo predstavlja predvsem Lessingova *Miss Sara Sampson*, medtem ko seveda ne more biti govora o zvezah z meščansko tragedijo nemških viharnikov – z Wagnerjevo ali Schillerjevo – kjer je dosegla zvrst nov socialni premik, deloma pa še večjo socialnopolitično ostrino.

V Linhartovi igri je vsaj na videz precej predromantičnih sestavin, če mednje prištejemo motive slikovite gorske pokrajine na Škotskem, noči, grozljivo zločinsko atmosfero, graj-

⁷ O razvoju meščanske tragedije gl. delo: Karl S. Guthke, *Das deutsche bürgerliche Trauerspiel*, Stuttgart, 1972.

sko okolje, toda takšne prvine bi lahko razlagali tudi kot preostanek razsvetljenstva ali celó baroka. Prenos dramskega dogajanja na Škotsko je posledica evropske anglomanije, ki jo je spodbodlo razsvetljenstvo in sama na sebi ni bila zvezana s predromantiko; sledil ji je že Lessing z angleškim okoljem za *Miss Saro Sampson*. Pa tudi Linhartov glavni junak, lord Herington, ni še pravi predromantični subjekt, ki bi se v imenu svoje avtonomne, naravne in svobodne subjektivitete upiral verskemu ali družbenemu redu, kot nosilec novega pozitivnega načela, ki ga je predromantika postavila zoper razumsko uravnano čutnost razsvetljenцев; pač pa bi ga zaradi njegove patetično pretirane nasilnosti lahko imeli za naslednika baročnih dramskih tiranov iz srede 17. stoletja.⁸

Ne glede na lastnosti, ki so v *Miss Jenny Love* morda vendarle odsev nejasnega prehajanja iz baroka v predromantiko, je celota predvsem socialno-moralno tendenčna drama v smislu zgodnje meščanske tragedije; njeno razsvetljenstvo je zmerno, v socialnopolitičnih posledicah še nerazvito in neizostreno, saj svoje podobe družbenega sveta postavlja še znotraj legitimnega reda in nikjer ne poskuša njegove daljnosežnejše kritike. Na splošno pa je seveda igra začetniška, tako da temeljni problem v nji niti ni dovolj razvidno zasnovan. Kljub temu je iz teksta mogoče sklepati, da Linhartov prvenec ni znamenje njegove mladostne predromantične usmerjenosti, iz katere naj bi se po letu 1780 in po prehodu v slovensko pisanje tako rekoč po vzratni poti vrnil v razsvetljenstvo, ampak je prav narobe skromen začetek z razsvetljsko dramatiko, obremenjen še s preostankom baročnih primesi, začetek, iz katerega bo Linhart pozneje prešel v jasnejše, trdnejše in bolj razvite razsvetljske zamisli.

To se je zgodilo z njegovima prevodoma in priredbama Richterjeve igre *Die Feldmühle* oziroma Beaumarchaisove komedije *La folle journée ou le mariage de Figaro*. Da gre dejansko za prevoda ali priredbe, ni sporno, pač pa je razlage potreben delež, ki ga je Linhart vložil v predelavo izvornih besedil in ki lahko pričuje o njegovi motivno-tematski, pa tudi literarnoestetski samostojnosti, izvirnosti, morda celo posebnosti v razmerju do avstrijskega in francoskega avtorja.⁹ Ta delež je viden predvsem v predelavi Beaumarchaisove igre *La folle journée*, ki je tipično delo poznega francoskega razsvetljenstva, po svojih motivih, temah in stilu pobjiže določljivo v območje razsvetljskega rokokoja, sicer pa zraslo iz tradicij italijansko-španske buffo-komedije in *comédie dell' arte*, spojenih z izročilom klasicistične komedije značajev, situacij in nravi, kot jo je izoblikoval Molière in se je nato iz 17. stoletja prenesla v 18. stoletje k Lesageu, Marivauxu, Goldoniju, Sheridanu in drugim. Iz takšnih izvorov je v Beaumarchaisovi *Figarovi svatbi* nastala rokokojska komedija z zelo razvidnim razsvetljskim ustrojem – dogajanje je razpeto med ostro razumsko osvetljava, ki je izhodišče kritiki, satiri in sploh volji do razumske razlage sveta v korist tretjega stanu, in pa med čutnostjo, postavljeno za bistvo, vsebino in središče človeškega življenja, pri čemer je pod takšno čutnostjo mišljena predvsem erotika; iz razmerij med spoloma nastaja v Beaumarchaisovi igri lahkotna življenjska igrivost, ki je v svoji aristokratsko pohotni, socialno brezobzirni in moralno neobčutljivi različici sicer predmet satire, podprte s tezo o moralno pokvarjenem ali vsaj objestno prepotentnem plemstvu, toda obenem je ravno razigrana erotična sla pozitivna življenjska vrednota za socialno prikrajšani tretji stan, kar pomeni, da je človek po svojem bistvu zmeraj in povsod predvsem čutno bitje, ki želi uživati svojo čutnost v svobodi, pravičnosti in družbeno zagotovljeni varnosti.

Za primerjalno presojo Linhartove predelave iz Beaumarchaisa se zdi manj pomembno sicer še nereseno in za zdaj tudi nepreverljivo vprašanje o možnih nemških predelavah,

⁸ Na primer v tragediji A. Gryphiusa *Katharina von Georgien* (1657).

⁹ Linhartovo *Županovo Micko* sta z Richterjevim izvirkom primerjala A. Gspan (Linhartova *Županova Micka* in Richterjeva *Die Feldmühle*, Slovenski jezik, 1940, str. 84–97) in V. Kralj (O rojstvu slovenske gledališke literature, *Naša sodobnost*, 1956, str. 1104); nazadnje J. Fikfak (Elementi za branje Linhartove *Županove Micke* in Richterjeve *Die Feldmühle*, SR, 1984, št. 1, str. 19–36). O veselem dnevu je poleg A. Gspana pisal s primerjalnega stališča predvsem V. Kralj v omenjeni študiji.

po katerih naj bi se morda ravnal, pač pa je odločilnejša analiza njegovih odmikov od izvornika. Literarna zgodovina je zlasti z A. Gspanom našela vrsto vsebinskih in formalnih, tudi čisto dramaturških sprememb, ki naj bi potrjevale Linhartovo relativno dramsko samostojnost.¹⁰ Med njimi je poudarjala zlasti te: spremembo kraja dogajanja, socialne ravni in ljudskega jezika, s čimer je Linhart prenesel dogodke iz francosko-španskega višjega plemiškega sveta v nižjo socialno sfero sodobnega kranjskega plemstva, pa tudi nacionalne različnosti tega plemstva z nižjim stanom, zlasti s kmeti; opustitev nekaterih satirno-kritičnih osti, naperjenih zoper socialno-politične pojave, ki za slovensko občinstvo niso mogli biti aktualni, ali pa zoper pojave, ki bi jih v tej podobi cenzura nikakor ne dopustila; dopolnitev takšne kritike z grajanjem konservativnih graščinskih krogov, neobčutljivih za rabo slovenščine v sodobnem življenju, zlasti pri sodiščih; skrajševanje dejanj, črtanje posameznih prizorov ali njihova strnitev v nanovo komponirane celote; prav takó črtanje nekaterih oseb, včasih z njihovo združitvijo v že obstoječe like; črtanje nekaterih ideološko obarvanih odstavkov, zlasti teh, ki so zadevali uveljavljanje meščanske demokratičnosti v javnem, političnem in ideološkem življenju.

Ob takšnih odmikih, ki jih je starejša literarna zgodovina že natančno opisala, je mogoče odkriti še druge, ki posegajo morda globlje v sestavo Linhartovega besedila in v primerjavi z Beaumarchaisom razkrivajo v nji nekoliko drugačno duhovnozgodovinsko podlago. Med takšne odmike je potrebno šteti obravnavo spolnosti in sploh čutnosti. Linhart je v svoji predelavi s pomočjo spreminjanja detajlov ali njihovega opuščanja včasih mimogrede ublažil erotično obarvanost izvornika, ki je prav s tem poudarjal izrazito čutnost kot bistvo človeka, bolj ali manj v skladu s skrajnimi nazori francoskega senzualizma in materializma v okviru razsvetljenske filozofije oziroma rokokoja v območju razsvetljenske literature. V območje enakih premikov spada tudi Linhartovo opuščanje nekaterih motivov, likov in situacij, kot je na primer lik Marceline; tudi takšna opustitev reducira rokokojsko čutnost v korist razumske moralčnosti, ki se zdi primernejša tretjemu stanu v primerjavi z erotično čezmernostjo aristokratov. Morda prispeva k temu tudi dejstvo, da je pri Linhartu izvorni lik Cherubina manj pomemben ali vsaj retuširan; s tem postajajo erotična razmerja v komedijski igri situacij preprostejša, postavljena v bolj regularne in normativne okvire. Sicer pa k tej blažitvi erotičnega ozračja prispeva svoje tudi Linhartov jezik. Z uvajanjem narečno obarvanega jezika namesto izbrušene salonske francoščine dobiva celotno ozračje, pa tudi podoba vanj postavljenih junakov bolj humorno-šegav kot prefinjeno čuten značaj.

Najpomembnejša sprememba, ki je starejša literarna zgodovina ni upoštevala, je s primerjalnega stališča predvsem preobrazba glavnega junaka. Lik Matička je v primerjavi z izvornim Figarom nedvomno spremenjen, na kar kaže zlasti okrajšava velikega monologa v zadnjem dejanju, kjer se razmahne Figarova življenjska filozofija ne samo s primerno demokratično ostrino, ampak tudi s pestrostjo svojega preteklega izkustva. Njegova socialna in moralna situacija je pri Linhartu poenostavljena v tem smislu, da ni več diferencirana in protislovna; iz podobe spremenljivega, po nekaterih plateh dekadentnega pustolovca in celo razredno izločenega intelektualca se je premaknila v normativno začrtan lik zdravega poštenjaka iz ljudstva.

Od tod je mogoče sklepati, da je Linhart čutno plast komedije in s tem čutnost kot bistveno razsežnost razsvetljenske antropologije sicer v načelu sprejel, vendar jo tudi reduciral in ublažil. V središče dogajanja je s tem močnejše stopil razum v obliki jasno razvidne socialne in moralne koristi. Čutnost razsvetljenega človeka se je – podobno kot pred tem v preprostejši *Županovi Micki* – omejila tako zelo, da ni več postavljena v resnično svo-

¹⁰ A. Gspan je opisal razlike med Beaumarchaisovim izvornikom in Linhartovo predelavo na več mestih, med drugim v opombah k Zbranemu delu, I, Ljubljana, 1950, str. 478-480.

bodnost uživanja in vsakršnega razmaha, ampak spravljena v razumne, socialno in moralno neproblematične mere, v območje ljudske šegavosti, ki raste iz zavesti o tem, kaj je življenjsko zdravo in kaj ne. S tem je – podobno kot že v Vodnikovem *Zadovolnem Krajncu* ali *Kleku* – postala znova očitna usmerjenost slovenskega razsvetljenstva k ljudstvu, ljudskemu okusu, navadam in potrebam, vse to pa v okviru empirizma, ki je sam na sebi izrazito razsvetljijski. Z vsem tem ustreza Linhartova zrela dramatika, zrasla je bolj ali manj izvirnega prirejanja razsvetljijskih dramskih besedil, tudi zahtevam poetike, ki jo je med sodobniki najizraziteje formuliral Ž. Zois.

Marjan Dolgan

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

LOGOTEHNIKA PARTIZANSKEGA PRIPOVEDNIŠTVA

Ena temeljnih značilnosti, po kateri se pripovedna proza razločuje od neliterarnih besedil, je fiktivnost pripovedovane realnosti. Te ni mogoče istovetiti z zunajliterarno realnostjo, kajti literarno besedilo ni njen dokument. Omenjena teoretska ugotovitev je pomembna, ker omogoča razmejitev besedil različnih vrst. Opraviti jo je treba pri partizanskem tisku, v katerem je poleg časnikarskih besedil zelo malo pravih literarnih, pripovednih besedil. Številčna neznatnost je posledica vojnih razmer, ki niso samo onemogočale vsakršne slovenske besede, ampak so ji grozile zaradi okupacije z uničenjem. Vzporedno z rastjo odporniškega gibanja proti okupatorju se je povečeval obseg partizanskega tiska, v katerem prevladuje – poleg kratkih novic – reportaža. Za ta časnikarski žanr ni značilna fiktivnost pripovedovanega sveta, ampak dokumentiranje zunajbesedilne pojavnosti.¹ Tako partizanske reportaže najbolj pogosto poročajo o uspešni vojaški dejavnosti proti okupatorskim enotam. O usmeritvi celotnega partizanskega tiska priča tudi njegova organiziranost. V njej ni bilo nobene posebne službe, ki bi skrbela za leposlovje, temveč samo dopisniška:

»V vsaki brigadi, odredu in diviziji je vojni poročevalec, ki pošilja dnevna vojna poročila o akcijah svojih edinic ter piše reportaže o življenju edinic, njenih borbah, pohodih itd. Ti vojni poročevalci izdajajo v svojih edinicah tudi brošure, v katerih pišejo o zmagah naših brigad, odredov in bataljonov. Kader vojnih poročevalcev ne sestavljajo poklicni novinarji, marveč mlajši ljudje, ki se bodo po vojni prav gotovo posvetili novinarskemu delu.²

Da je prevladovalo časnikarstvo nad književnostjo, dokazujejo tudi reorganizacije Propagandnega oddelka Glavnega štaba NOV in PO Slovenije leta 1944, ko niso ustanovili nobene »sekcije« niti »referata«, ki bi se ukvarjal samo z literarnimi besedili. Kolikor so takšna besedila nastajala, sta jih pregledovali »tiskovna« in »poročevalska sekcija«,³ po-

¹ Reportažo kot časnikarski žanr natančneje razmejuje od književnosti Dušan Slavković v knjigi *Osnovi novinarstva i informisanja*, Beograd 1975, 236–241.

² Poročilo o kulturno-propagandnem delu v enotah NOV in PO Slovenije, ki ga je izdal Propagandni odsek Glavnega štaba NOV in POS 13. marca 1944. AIZDG, f. 88, m. I, ov. 2.

³ Prim. Dnevni raport Propagandnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS politkomisarju GŠ 11. okt. 1944. Arhiv IZDG, f. 87, m. I.

zneje pa »referat za neperiodični tisk in tisk edinic«, »referat za dopisništvo« in »referat za pregled tiska«. ⁴ Ti organi niso skrbeli samo za objavo informacij, ampak tudi za njihov nadzor in izbiranje glede na trenutne potrebe. Opravljali so vlogo cenzure, ki jo natančneje opisuje Djuro Šmicberger. »Vojaške in civilne oblasti« so »razpošiljale« »okrožnic(e) in podobn(a) gradiv(a)« z »ugotovitvijo, da določena publikacija ni primerna, da so prispevki zagrešili takšno ali drugačno napako in da ne služijo dosledno duhu časa«. ⁵ Vendar ni ostalo samo pri tem:

»V naši revoluciji se je institucija uradne cenzure pojavila jeseni 1944, ko je bila ta naloga poverjena glavnemu javnemu tožilcu pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Pred tem so veljali splošni pravni predpisi, od Partizanskega zakona iz leta 1941 do uvedbe rednega civilnega sodstva 1944. Nikjer sicer ni bil posebej omenjen nadzor nad tiskom, vendar je bilo dovolj oprijemljivih navodil, da bi bilo možno ukrepati, če bi bilo treba«. ⁶

Seveda je bilo treba, kot je razvidno iz primerov, ki jih navaja isti avtor. Med drugim so zaplenili 4. številko glasila *Gorenjski partizan* februarja 1944 in 8. številko tednika *Glas osemnajste* spomladi istega leta. ⁷ Budnost cenzure je bila izjemna, saj je »prepovedal(a) celo »širjenje slovarčka tujk in kratic, ker je razlaga deloma nepopolna, deloma celo napačna«. ⁸ Ko so ga popravili, so ga spet natisnili. Popravki so bili mogoči predvsem pri ne-literarnih besedilih, literarna so največkrat v celoti izločili:

»Marsikatera prigodniška pesmica je bila tako okorna, da je že zaradi tega zbujala dvom o uredniški odločitvi o objavi, če pa je povrh tega še razglašala neuspeh akcije, ki bi ga enota raje prikrila, kot pa sporočila javnosti, je povzročila – vsaj v tem primeru – zaplembo lista. Tako je bilo z Mlado rastjo, skojevskim glasilom 9. brigade, ki je v aprilski številki 1944. leta objavila pesem Naš pokret.

(...) V brigadni tehniki so ponatisnili aprilsko številko glasila, vendar tokrat brez osumljene pesmice, na njenem mestu pa najdemo prav gotovo koristnejši prispevek o hrabrem vodniku Marjanu Zamannu. ⁹

Kako zelo je bilo vsako, ne le časnikarsko, marveč tudi polliterarno besedilo odvisno od sočasnih vojaško-političnih ciljev, dokazuje več uradnih dopisov. V enem takšnih prosi Filip Kumbatovič-Kalan v imenu sekcije za gledališče pri Propagandnem oddelku Glavnega štaba NOV in PO Slovenije načelnika istega oddelka, naj »urgira« med drugim tudi za skeč Vitomila Zupana *Tri zaostale ure*, ki »mora biti najpozneje dne 27. III. 1944 že v naših rokah, kajti volitve so se začele že 25. III. 1944«. ¹⁰ Zupanov skeč je bil namenjen volilni kampanji, česar se je najbrž zavedal tudi dramatik, zato je poskušal v njem agitirati za ideologijo gibanja, ki mu je pripadal. Vendar je pri cenzuriranju skeča nastal zaplet, iz katerega je zazijal paradoksen razloček med ideologijo in politiko. Skeč je razglašal ideologijo in se zavzemal zanjo, politika, ki naj bi bila njena uresničevalka, pa je ugotovila, da je dosledno zagovarjanje te ideologije škodljivo. Cenzura, ki mora skrbeti za ideološko čistost, nenadoma ne sme več upoštevati veljavne ideološke norme, ampak trenutne neideološke potrebe, ki niso v skladu z normo. Ker ni nobena cenzura nikoli samostojna, ampak je vedno podrejena prakticizmu politike, mora občasno »izdati« ideologijo, katere varuhinja sicer je, in se podrediti trenutnemu političnemu pragmatizmu. Vsaka politika po naravi »oportunistično« »izdaja« svoj ideološki temelj:

⁴ Prim. AIZDG, f. 88, m. I. ov. I.

⁵ Djuro Šmicberger, *Samokritičnost pred cenzuro*, Borec 36, 1984, št. 2, 74.

⁶ N. m., 74.

⁷ N. m., 75–76.

⁸ N. m., 77.

⁹ N. m., 76.

¹⁰ AIZDG, fascikel 87, mapa IV, ovoj 18.

»Po nalogu Izvršnega odbora« – se glasi dopis Odseka za informacije in propagando pri Predsedstvu SNOS-a 1. aprila 1944 Propagandnemu oddelku pri Glavnem štabu NOV in POS – »vam sporočamo, da je igrica »Tri zaostale ure« od Vita Zupana zaplenjena in da se ne sme igrati, dokler se tekst ne izpremeni. Izvršni odbor je mnenja, da je delo sicer literarno dobro, da pa ne odgovarja sedanji politični liniji, ker se pisatelj postavlja popolnoma na razredno stališče. Ko bo pisatelj igrico popravil, bo lahko šla preko odra.«¹¹

Toda v 2. številki »organa politkomisarijata Glavnega štaba NOV in POS« z dne 15. IV. 1944 nepodpisani avtor, najbrž član uredništva, sporoča v članku *Partizanski oder*, da je začela pod istim naslovom izdajati »gledališka sekcija Propagandnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS« »skeč(e), deklamacij(e) in drug(o) gradiv(o)«, »s čimer bomo izboljšali programe naših mitingov, ki so postali enolični in včasih taki, da jih tudi najmilejša kritika ni mogla pohvaliti.«¹² Potem pa člankar nadaljuje:

»Kot prvi zvezek te zbirke smo izdali »Vita Zupana skeč iz sedanjih volilnih dni« »Tri zaostale ure«, ki ga je SNG z uspehom že uprizorilo in ki ga priporočamo v uprizoritev vsem in povsod, zlasti še ta mesec naših volitev. Opozarjamo, da se je v tisk vrinilo več napak; izdali smo naknadno popravke ter jih razposlali vsem prejemnikom skeča. Pri uprizarjanju je treba te popravke strogo upoštevati. Kot drugi zvezek smo izdali istega avtorja kratek dramski prizor »Punt«, katerega uprizarjanje priporočamo zlasti za obletnico ustanovitve OF 27. aprila.«¹³

Ohranilo se je tudi drugo poročilo o uprizoritvi s »popravki«, ki jih je očitno opravilo gledališko vodstvo.¹⁴ Podobne zaplete je doživel tudi Zupanov *Jelenov žleb*,¹⁵ katerega uprizoritev je spet »užgala«, vendar so se spet pojavili pomisleki,

»(. . .) ker prikazujemo na odru premagane Italijane in je treba tukaj pomisliti na zaveznitvo z Badogliovo vojsko. Dokler se ta zadeva ne uredi, seveda ne moremo dati stvari v tisk, čeprav je dramaturško kvalitetna in celo pri opisih sovražnika človeško zanimiva in nikakor ne krivična.«¹⁶

Iz uradnih dopisov častnikarskih služb je razvidno, da so te dopuščale objavljanje samo tistih besedil, ki so

a) obveščala bralce o uspešno opravljenih partizanskih akcijah, torej informacije o krepitvi protiokupatorskega gibanja, ničesar pa ne o njegovih težavah ali o politični diferenciranosti znotraj Osvobodilne fronte. S terminologijo Romana Jakobsona¹⁷ je mogoče reči, da so komunikacijski kanali lahko posredovali komunikate, katerih oddajalci so smeli uveljaviti reducirano referencialno funkcijo jezika.

b) Skozi zoženi komunikacijski kanal so smeli samo tisti propagandni komunikati, ki so pridobivali sprejemalce za odporniška vojaško-politična dejanja, torej tisti, v katerih prevladuje konativna funkcija jezika. Če se je ta zmanjšala v korist kake druge funkcije, npr. emotivne (pogosti so bili očitki o pretirani čustvenosti, kar bo razvidno iz nadaljevanja) ali poetske,¹⁸ je že nastal cenzurni »šum« v komunikacijskem kanalu in deloma ali docela onemogočil komunikacijo med oddajalcem in sprejemalcem.

¹¹ AIZDG, f. 87, m. IV, ov. 11; avtor dopisa je Jože Zemljak. Filip Kalan dodatno osvetljuje zaplete z navedbo Kidričevega pisma s sodbo o Zupanovih skečih *Tri zaostale ure* in *Punt* z dne 31. III. 1944, ki je podobna Zemljakovi. Glede na kronologijo obeh dopisov in vojaško-politično hierarhijo je očitno, kdo je dejanski avtor Zemljakove sodbe. Prim. Filip Kalan, *Veseli veter*, Ljubljana 1975 /predelana, razširjena izdaja/, 143–146.

¹² *Smernice*. Organ politkomisarijata Glavnega štaba NOV in POS, št. 2, 15. IV. 1944, 36. O njih je prvi poročal Viktor Smolej v VII. knjigi *Matične Zgodovine slovenskega slovstva*, Ljubljana 1971, 51–54.

¹³ N. m., 36.

¹⁴ Filip Kalan, *Veseli veter*, Ljubljana 1956, 233.

¹⁵ O omenjenih Zupanovih skečih in njihovi uspešnosti poroča Viktor Smolej, n. m. 309–316.

¹⁶ AIZDG, f. 87, m. IV, ov. 18.

¹⁷ Roman Jakobson, *Linguistics and Poetics*, v: Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Massachusetts 1960, 350–377; ponatis v: R. Jakobson, *Selected Writings III*, The Hague-Paris, 18–51.

Navedeni primeri pričajo tudi o cenzurnih zagatah. Nemogoče je bilo imeti en sam cenzurni organ za celotno Slovenijo, ker bi se izidi publikacij preveč zavlekli, to pa bi bilo v nasprotju z naravo tiska, ki terja čim večjo ažurnost. Zato so si cenzuriranje razdelili, o čemer piše Šmicberger, ki navaja 5. točko okrožnice okrožnim javnim tožilcem z dne 24. avgusta 1944:

»Predsedstvo SNOS je poverilo javne tožilce v okrožjih, da nadzirajo skladnost vseh publikacij razen centralnih listov, torej vseh publikacij, ki jih izdajajo okrožni in nižji forumi, z obstoječimi predpisi. V primerih, ko javni tožilec ugotovi protipravnost kakega sestavka, slike, risbe, fotografije itd., igre, pesmi itd. z obstoječimi zakonitimi predpisi, naj nemudoma obvesti o tem glavnega javnega tožilca, ki mu bo dal nato nalog, kako naj naprej postopa. Javni tožilci naj uredijo z okrajnimi odbori OF, da bodo prejemali odsljed takoj, čim izidejo, vse publikacije, letake, liste, brošure, ki jih izdajajo okrožni odbori OF in njim podrejeni, da bodo mogli izvajati naloženo jim cenzuro lokalnega tiska.«¹⁹

Istega leta, toda še pred reorganizacijo cenzure, je prišlo do poskusa stopnjevanja avto-cenzure, ki je očitno že obstajala, vendar bi jo lahko še izpopolnili tako, da bi pisci repортаž in literarno usmerjenih besedil pisali po shemi, ki bi bila ideološko neoporečna in bi olajšala delo cenzurnim organom. Izdelavi in uveljavljanju tega normativnega sistema so bile namenjene *Smernice* – »organ politkomisarijata Glavnega štaba NOV in POS«. To glasilo je napovedalo že Poročilo o kulturno-propagandnem delu v edinicah NOV in PO Slovenije, ki ga je izdal Propagandni odsek Glavnega štaba NOV in POS 13. marca 1944:

»Naš oddelek bo začel izdajati periodično glasilo »Propagandist«, s katerim bo kazal pot in smer ter dajal vsebino naši propagandi. Obenem bodo v brošuri objavljeni poučni članki za vse, ki se v vojski udeležujejo kot pesniki, pisatelji, slikarji, pevci itd. (...)»

Propagandno delo vojske bo ozko povezano s propagandnim delom političnih ustanov in v tisku, pisanim za vojsko in civilno prebivalstvo, bomo dosegli še večjo povezanost.«²⁰

Namen tega periodičnega glasila, ki je sicer dobilo drugo ime, so izdajatelji ob izidu prve številke opredelili takole:

»Poleg tega je propagandni oddelek začel izdajati list »Smernice«, s katerim bomo usmerjali skupno delo politkomisarjev in propagandistov od splošnih linij pa do vseh podrobnosti. List je zamišljen kot organ politkomisarijata Glavnega štaba. List bo dajal smernice za propagandno delo tudi političnim aktivistom na terenu. Z njim vodimo in reguliramo kampanje, usmerjamo ves tisk, dajemo kritiko listov in posameznih člankov. Z njim hočemo usmeriti ves naš tisk v podporo vsej borbi, usmeriti tudi vso umetnost našega pokreta v smeri kot pričakujemo, da bo to pomagalo k razvoju nove naše ljudske umetnosti.«²¹

Nastalo razmerje med oblastniško skupino, ki je začela izdelovati normativni sistem, in mnogo večjo, neoblastniško množico piscev – časnikarjev in književnikov, ki naj bi se podredila vsiljenemu sistemu, je mogoče opisati semiotično. Pri tem je pomemben razloček med jezikom in govorom,²² ki ga je uvedel Ferdinand de Saussure in velja tudi za dru-

¹⁸ Značilen primer je neuspešna uprizoritev Kocbekove – danes izgubljene – enodejanke *Večer pred Hmeljnikom* na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1. X. 1943, o kateri avtor poroča:

»Igralci so se prav zarotili zoper igro in njeno zasnovu. Duh igranja je bil popolnoma nasproten tekstu, saj sem politične pogovore vaščanov zasnoval v duhu antične skupnosti in tragike. »Idioti,« je zasikal Vidmar ob meni.« (Edward Kocbek, *Listina*, Ljubljana 1967, 338; prim. 324–326).

O tem poroča tudi Smolej, n. d., 304–306, 309. Podoben primer je *Voduškova igra Žene ob grobu*, o kateri poroča Viktor Smolej (n. m., 316), da je bila »v takem hudem nasprotju s tedaj absolutno vladajočim tonom v jeziku in s tedaj veljavno »linijo« glede dramske vsebine, da ni prihajal(a) v poštev ne za uprizoritev ne za objavo. Igra je izšla po vojni v Slovenskem zborniku 1945.« Prim. tudi n. m., 317–319.

¹⁹ Djuro Šmicberger, n. m., 76.

²⁰ AIZDG, f. 88, m. I, ov. 2.

²¹ AIZDG, f. 88, m. I, ov. 2; datum poročila: 14. IV. 1944.

²² Ferdinand de Saussure, *Opšta lingvistika*, Beograd 1977, 67–70.

ge znakovne sisteme, med katere sodi tudi književnost. Jezik sestavljajo izkušnje govora, ki pripadajo – kot je zapisal Roland Barthes – »govoreči masi«. Barthes opozarja, da obstajajo tudi takšni znakovni sistemi, v katerih množica ne vpliva na izdelovanje jezika, temveč to počne kaka odločujoča skupina »na umeten način z enostransko odločitvijo«, zato jih imenuje »izfabricirani jeziki, logotehnik«. Uporabnik je v toku teh jezikov, jemlje iz njih sporočila (»govore«), toda ne sodeluje v njihovem izdelovanju (. . .).²³ Logotehnik nastajajo tudi takrat, »ko ideologija omejuje ustvarjanje oblik, ko mu (=uporabniku, op. M. D.) postavlja tabuje in (. . .) zožuje okvire »normalnega«.²⁴

Za logotehniko je torej značilno, da ne omogoča svobodnega govora, temveč strogo določa »izfabricirani jezik«, ki postane v primeru književnosti obvezna shema, ki jo vsili književnikom – neposrednim proizvajalcem leposlovja, tj. »govoreči masi«, namesto da bi lahko sami določali kode svojega literarnega ustvarjanja. Skratka, književniki se ne smejo svobodno odločati za ta ali oni jezik, tj. različne načine literarnega oblikovanja, kaj šele za različne literarne smeri, za katere so prepričani, da so primerne njihovemu »govoru«, tj. literarni ustvarjalnosti. Pač pa morajo sprejeti vnaprej »izdelan jezik«, ki ga je dogmatsko ustoličila logotehniška skupina. V okviru logotehnik nastajajoča književnost izgubi svojo samostojnost, ker funkcionira le kot privesek ideologije, kar se v besedilih pokaže kot prevladovanje konativne funkcije. Kako je nastajala logotehnik partizanskega pripovedništva, priča več člankov, predvsem tistih iz glasila *Smernice*. Najbolj neposreden ima v prvi številki naslov *Naloge našega tiska*, še bolj zgovorne so naslednje vrstice:

»Ves tisk naših partizanskih edinic mora biti tak, da bo utrjeval borbenost partizanov, da bo partizane politično utrjeval, da bo odpravljal politično nejasnost v edinicah, da jih bo politično vzgajal (. . .) To je namen tiska naših vojaških edinic in nič drugega.«²⁵

Po mnenju avtorja ni glavni namen partizanskih glasil časniško obveščanje, torej objavljanje besedil z referencialno funkcijo jezika, temveč objavljanje zgolj propagandnih člankov, v katerih se uveljavlja konativna funkcija. Zraven pristavlja:

»Radi te vezanosti, umetnost tudi ni popolnoma nič ovirana, ampak le usmerjena.

Vse to velja tako za pesmi kot za reportaže in politične članke.«²⁶

Ob takšnem utilitarnem pojmovanju časnikarstva, ki ga je avtor razširil tudi na književnost, se je vendarle zavedel svoje enostranskosti, ki bi utegnila izzvati mnenje, da se zavzema za ideološko manipuliranje s književnostjo. Takšno ravnanje je doživelo v slovenski literarni preteklosti veliko plemičnih zavrnitev (npr. Prešeren, Nova pisarija; Cankar, Predgovor h Gospe Judit, Bela krizantema; polemike v tridesetih letih 20. st. in »spopad na književni levici«.²⁷ Da bi avtor vsaj navzven nekoliko omilil svojo direktivo, je zapisal, da je s tem umetnost »le usmerjena«, čeprav je očitno, da pomeni biti »usmerjen« z vidika tistega, ki postane predmet tega početja, biti »oviran«. Iz direktive je opaziti, da avtor ne razločuje med časniškimi in literarnimi ubeseditvami, saj omenja kot istovrstne »pesmi«, »reportaže« in »politične članke«, pri čemer ne priznava pripovedništva ali pa ga ne omenja, ker se mu ne zdi dovolj uporabno za zunajliterarne cilje.

²³ Roland Barthes, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd 1971, 335.

²⁴ N. m., 335–336.

²⁵ *Smernice*, 4. IV. 1944, št. 1, 7.

²⁶ N. m., 7.

²⁷ Stanko Lasič, *Sukob na književnoj levici 1928–1952*, Zagreb 1970; *Spor na levici* (Miroslav Krleža, Bratko Kreft, Juš Kozak, Josip Šestak), Nova revija I, 1982, št. 3–4, 353–371; *Spor na književni levici* (Taras Kermauner, Svetozar Stojanović, Dimitrij Rupel), Nova revija II, 1983, št. 13–14, 1502–1515. Marko Jenšterle, *Edvard Kocbek in njegov krog*: V sporu na slovenski knjižni levici, Nova revija III, 1984, št. 31–32, 3648–3654. *Isti Skeptična levica*, Maribor 1985 (Znamenja 81).

Franček Drenovec je zapisal v isti ševilki glasila:

»Dobra reportaža mora služiti kot propagandno sredstvo, s katerim populariziramo borbe in zmage naše vojske.«²⁸

Poleg pojmovanja, ki priznava reportažnemu besedilu predvsem konativno jezikovno funkcijo, so obstajala tudi takšna, ki so se zavzemala za referencialno funkcijo:

»Dobra v listu je brzina poročanja. Nek dogodek se je izvršil 2. februarja, 5. februarja je že izšlo štabno poročilo o njem, 9. februarja pa je izšel list s tem poročilom in še z reportažami o dogodku.«²⁹

Da je reportaža pomenila večini časnikarski žanr, katere glavni namen je hitro propagandno seznanjanje bralca z opravljeno vojaško nalogo, dokazujejo zahteve po navedbi »vojašk(ih) podatkov« o storjeni akciji in »ime(nu) dotičnega« posameznika, ki se je izkazal v njem.³⁰ Poleg takšnih priporočil piscem reportaž so se začele pojavljati prepovedi, s pomočjo katerih so si logotehniki prizadevali izoblikovati pravi model reportaže. Ta naj bi pripomogel k nastanku nove književnosti, ki naj bi se razločevala od predvojne. Književna dela minulega obdobja naj bi bila »večinoma literatura zaradi literature.«³¹ Sedaj nastajajoče reportaže in ves tisk morajo biti

»(. .) tista sila, ki pomaga našim vojaškim funkcionarjem edinice vleči do vedno večje izpopolnitve, ne pa jih uspavati v sentimentalnosti in samozadovoljstvu (. .) Naša literatura se je precej razvila, toda ponekod se je razbohotila že v nekako romantiko. (Gorenjska)«³²

Ugotovitve o »sentimentalnosti«, »samozadovoljstvu« in »romantiki« niso dovolj natančno opisane. Glede na doslej omenjene napotke je mogoče sklepati, da je avtor članka okarakteriziral s temi besedami besedila, ki so poskušala preseči motivno ožino logotehnike in poglobiti psihologijo oseb. Torej nasprotuje nastajanju literarnih besedil z emotivno in poetsko funkcijo:

»Preveč familiarnosti je v njem (=listu, op. M. D.), premalo vojaškega duha in borbenosti. Ta familiarnost prehaja včasih v sentimentalnost. Preveč je pisana o družinah, bratih, sestrah, dekletih, harmoniki, sploh družinske mehkoobe. Preveč »zelenokadrovskega« duha in miselnosti je v tem tisku (. .)«³³

V nastajanju logotehnike je opazen paradoks: čim bolj razgibano je bilo sočasno družbeno-zgodovinsko dogajanje – 2. svetovna vojna – tem bolj so avtorji logotehniških direktiv omejevali ubesedovanje tega dogajanja, ki je intenzivno pretresalo posameznike. Ti niso mogli pozabiti nasilja, ki ga je izvajal okupator. Teh duševnih doživetij niso smeli ubesedovati, ampak le motiviko vojaških akcij, v kateri je bil posameznik poenostavljen v splošen člen vojaške enote, ki se bojuje proti okupatorju. Motive notranjega doživljanja so logotehniki zavračali s pejorativno-diskvalifikatorskimi oznakami: »familiarnost«, »zelenokadrovski duh in miselnost«. Tudi motivika padlih žrtev v boju za osvoboditev naj bi bila ubesedena na predpisan način:

»Svojih žrtev ne bomo objokovali, na svoje žrtve smo ponosni. Zato bomo iz tiska izključili sentimentalnosti. Ob spominu na svoje žrtve bomo opevali njih veličino, bomo opevali velika dela svojih junakov, njihovo borbenost, njihovo požrtvovalnost. Žrtvovati svoja življenja za velike stvari, za svobodo svojega naroda, ni »strašno«, ni »obupno«, ampak sladko.«³⁴

²⁸ Smernice, 4. IV. 1944, št. 1, 11.

²⁹ Smernice, 15. IV. 1944, št. 2, 17–18.

³⁰ Glas osemnajste, 23. III. 1944, št. 5: Navodila dopisnikom.

³¹ Smernice, 15. IV. 1944, št. 2, 12.

³² Smernice, 4. IV. 1944, št. 1, 8.

³³ Smernice, 4. IV. 1944, št. 1, 10.

³⁴ Smernice, 12. IV. 1944, št. 2, 29–30.

Da je tudi druga glasila obvladovala ista logotehnika, priča sorodnost objavljenih direktiv. Npr. v listu *Gorenjski partizan* so bili objavljeni napotki, ki so jih nekoliko pozneje priobčile tudi Smernice:

»(. .) članki ne morejo biti le lepo čtivo, ampak tvarina in gonilo za našo vzgojo (. .) Prikazi akcij nam služijo za vojaško izpopolnjevanje.«³⁵

V naslednji številki istega glasila omenja v isti rubriki nepodpisani, najbrž isti avtor kot glavno napako reportaž

»(. .) dolgovezno opisovanje prirodnih pojavov in lepot (. .) Vzemimo za primer opis »hajke« od tov. Manje. Zelo dobra snov, le včasih preveč čustveno opisana.«³⁶

Poleg poskusov psihološke motivike odklanja logotehnik tudi krajinarske motive:

»V patrolo« je stilistično lepa sveža slika pomladne prirode. Je pa bolj podobna opisu sprehoda iz mirnih dni kot reportaži z obhoda partizanske patrolo. Članek »Brat, ki trpiš!« je preveč hamletovsko zasanjan in zamišljen.«³⁷

Večina logotehnikov je predpisovala samo motiviko; redki so se dotaknili njenega oblikovanja, kar spet dokazuje, da so umetnostna besedila pojmovali ideološko. Vzporedno z logotehniškim prizadevanjem je naraščal odpor med literarnimi in drugimi umetnostnimi ustvarjalci proti takšnemu vsiljevanju edino veljavnih obrazcev. Gledališka igralka Vladoša Simčič poroča:

»V gledališki rezidenci v Črnomlju smo imeli poleg bralnih vaj in kritičnih ur tudi razne debate o umetnosti in kulturi nasploh. Med nami so bili taki, ki so zastopali stališče, da bomo po vojni z vso staro umetnostjo pometli, da bo odslej vse novo, vse drugačno, vse partizansko. Neki tovariš, negledališki človek, je trdil, da slikarji po osvoboditvi ne bodo več slikali običajnih tihožitij, kot na primer cvetic v vazi ali sončnih zatonov in podobno. »Ne rečem,« je dejal, »da ne bodo več slikali brez, toda te breze bodo morale biti narodnoosvobodilne breze. Na deblo bo morala biti prislonjena puška, breza bo prestreljena od rafala brzostrelke ali podobno!« In tako smo odslej take prenapeteže imenovali kar na kratko »narodnoosvobodilna breza.«³⁸

Filip Kumbatovič-Kalan se spominja, da je ostro nasprotoval napotkom *Smernic* celo »dvorni pesnik revolucije« – Matej Bor.³⁹

Izdeltovanje logotehnik je vznemirilo umetnostne ustvarjalce. Ti so se zavedeli, da jim preti popolna degradacija umetnosti v deklarativni utilitarizem. Večina umetnostnih ustvarjalcev, ki je vstopila v partizansko gibanje, se je že pred 2. svetovno vojno na različne načine bojevala proti meščanski cenzuri in omejevanju ustvarjalne svobode. Priključitev partizanstvu jim ni pomenila samo boja za narodno osvoboditev, temveč tudi boj za ustvarjalno svobodo. Če so v začetku NOB razumeli potrebo po propagandnih besedilih, pa je favoriziranje in normiranje teh postalo leta 1944 anahronizem.

Tedaj se je v osvobojeni Beli krajini pospešeno oblikovala slovenska državnost z vrsto upravno-političnih in kulturnih ustanov. Med njimi je bilo tudi Slovensko narodno gledališče, ki ni uprizarjalo samo propagandnih besedil, ampak 14. septembra 1944 tudi *Namišljenega bolnika*, ki ga je napisal l. 1673 dvorni komediograf francoskega absolutističnega kralja Ludvika XIV – Molière. Uspešna uprizoritev dokazuje, da gledalci niso bili samo enorazsežnostni »populus militaris«, temveč še vedno »populus moralis«, sicer ne

³⁵ *Gorenjski partizani* II/1944 (1. II.), št. 5, 28.

³⁶ *Gorenjski partizan* II/1944 (febr.), št. 6, 28.

³⁷ *Gorenjski partizan* II/1944 (junij?), št. 13, 12.

³⁸ Vladoša Simčič, *Spomini na partizansko gledališče*, Borec 17, 1966, št. 6–7, 522.

³⁹ Filip Kalan, *Veseli veter*, Ljubljana 1956, 110–111.

bi uživali ob njej.⁴⁰ Ob trditvi, da slovensko partizansko gibanje ni bilo samo narodnoosvobodilni boj, marveč tudi revolucija, se vsiljuje primerjava z oktobrsko revolucijo, ki je naši pomenila svetel zgled. O predhodnici je znano, da ni kljub drugačnim družbenopolitičnim razmeram uzakonila umetnosti ene same propagandne smeri, ampak je omogočila in celo pospešila vrsto avantgardnih umetnostnih tokov, bodisi v leposlovju, gledališču in drugih umetnostnih zvrsteh.⁴¹ Šele stalinizem je po l. 1930 dokončno odpravil pluralizem umetnostnih tokov revolucijskega obdobja in uzakonil propagandni, zreducirani realizem, ki mu je pritaknil visoko zveneč pridevnik »socialistični«. Čeprav bi bila potrebna natančnejša primerjava, se da na podlagi doslej navedenega gradiva opaziti stičišča med logotekniko in omenjeno uzakonjeno vrsto realizma. Vendar je bila uzakonitev slovenske logoteknike odložena zaradi velikega odpora umetnostnih ustvarjalcev, ki so še vedno hoteli upodabljati tudi »tihužitja« ali ubesedovati »hamletovsko zasanjane« osebe, zato se niso strinjali z degradacijo umetnosti v deklarativni utilitarizem. Tako se je slovenska umetnostna levica, sodelujoča v NOB, spet razcepila na dva nasprotujoča si pola: na tistega, ki priznava avtonomijo umetnosti, saj lahko samo takšna rabi osvobojanju človeka, in na nasprotni pol, za katerega je umetnost le propagandni podaljšek ideologije. Ker je postajalo to pojmovanje preveč škodljivo, saj bi utegnilo povzročiti kvarne posledice pri številnih partizanskih umetnikih in intelektualcih, se je politika odločila za pomirjevalne ukrepe, zato so *Smernice* prenehale izhajati.

Kako zelo je razburilo vprašanje o tendenci slovenske umetnostne ustvarjalce, razkriva ustanovni občni zbor Slovenskega umetniškega kluba 3. oktobra 1944 v Semiču. Udeležilo se ga je »osemnajst povabljenih književnikov, sedem kiparjev in slikarjev, deset glasbenikov in dvanajst gledališčnikov.«⁴² Filip Kumbatovič-Kalan se je v svojem referatu hudoval nad predvojnimi gledališčem za abonente in se vnel – kot poroča Metod Mikuž – za »novo odrsko umetnost, ki bo zrcalila prerođ slovenske psihe«. Gledališče naj bo namenjeno »ljudsk(im) množic(am)«. Iz njih bodo »črpali kadre«, ki se ne smejo vdajati skušnjavi »napačn(ega) artizma«. Da bi ohranili njihovo čistost, potrebujejo »političn(o) vzgoj(o)«, šele potem bodo lahko postali »tvorc(i) nove umetnosti«. Manj logotehniški je bil pesnik Mile Klopčič, ki je v svojem referatu poudaril: »Politik, niti kdorkoli drug ne more narekovati umetniku, kaj in kako naj ustvarja.« Sicer se je zavzel za »tendenčna dela«, toda ta »so ohranila in bodo ohranila trajno vrednost, če so seveda tudi oblikovno dognana.«⁴³ Vendar je menil, naj bi politiki vzgajali umetnike. Slikar France Mihelič se je uprlo očitni tendenčnosti in poudaril pomembnost oblike. Kako oster je postajal položaj, razkriva dejstvo, da so na ustanovnem zboru Slovenskega umetniškega kluba uspele šele druge volitve odbora in njegovega vodstva,⁴⁴ in pismo Mileta Klopčiča Vidi Tomšič, »da bi bilo treba naposled že napisati nekaj načelnih misli o umetnosti. Še vedno nekateri pravijo, da umetnost, ki ni ljudska, sploh ni umetnost. Potem tudi Prešeren ni umetnik, ker njegovih pesmi ne morejo razumeti in občutiti vsi. Treba je pač ljudstvo vzgojiti, da bo znalo slediti umetnosti.«⁴⁵

Na prvem članskem sestanku Slovenskega umetniškega kluba 14. oktobra v Črnomlju je Josip Vidmar zagotovil, da »OF nima namena umetnosti predpisovati, želi in pričakuje pa, da bodo umetniki črpali iz današnjih dni in iz današnje problematike slovenskega naroda. Poleg tega – povzema Mikuž – Vidmarjeve izjave, »umetnik ne sme biti zamaknjen v stvari, ki segajo celo onstran razumljive rafiniranosti, onstran take rafiniranosti, ki je

⁴⁰ Filip Kalan, *Veseli veter*, Ljubljana 1975 /predelana, razširjena izdaja/, 166–169.

⁴¹ Prim. Aleksander Flaker, *Ruska avantgarda*, Zagreb 1984, 165–358.

⁴² Metod Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, IV. knjiga, Ljubljana 1973, 173–174.

⁴³ Vsi navedki, n. m., 174–175.

⁴⁴ N. m., 176.

⁴⁵ Mikužev povzetek, n. m., 177.

ne bi razumel naš prirodni in rahločutni narod.«⁴⁶ Vidmar je vzkliknil: »Umetnost naj pride od pravega zdravja in s tem bo prišla tudi k ljudstvu.«⁴⁷

Na tem mestu ni mogoče natančneje analizirati Vidmarjevih izjav, vendar takšne, kakršne so, pomenijo oživitve njegovih predvojnih normativnih klasicističnih pogledov na umetnost, ki so zanikali vrsto predvsem nerealističnih del. Zato so se njegovi nazori sorazmerno lahko uskladili z novim utilitarizmom, za katerega je bil izmed vseh literarnih smeri edino sprejemljiv samo poenostavljeni realizem.

Novost v Vidmarjevem pojmovanju je samo vera v »zdravje« in »ljudstvo«, ki sta mu očitno sinonima. Čeprav ni docela zavrgel predvojnega prepričanja o avtonomnosti umetnosti, ki ga je zagovarjal v sedanji debati, se ji je s pristajanjem na populizem dejansko odrekel. V mistificiranju »ljudstva« kot homogene, brezmadežne in apriorne vrednote, ki je umetnik ne sme zapeljivati s svojo »rafinirano« umetnostjo, ni mogoče spregledati sorodnosti s slovenskim klerikalnim pojmovanjem umetnosti.

O napetosti tedanjega umetnostnega položaja dokazuje poleg ustanovitve Slovenskega umetniškega kluba tudi članek Aleša Beblerja *Nekaj misli o umetnosti*, o katerem je mogoče sklepati, da ga je avtor napisal s privolitvijo najvišjih vojaško-političnih organov, ki so se zavedali nevarnosti razkola na partizanski umetnostni levici in poskušali pomiriti prizadete ustvarjalce, ki so se jim začele podirati iluzije o tem, da bodo izbojevali tudi ustvarjalno svobodo. Najbrž Beblerjev članek uresničuje Klopčičevo pismeno prošnjo za novo avtoritativno politično rzsodbo stare, že od Prešerna znane, ponavljajoče se slovenske umetnostne travme o koristni umetnosti. Bebler je v svojem članku zavrnil poleg teorije o »partizanski brezi«, ki pomeni logotehniko takratnega slikarstva, tudi logotehniko pripovedništva:

»Ni mi do tega, da bi se postavljaj v pozo učitelja in govoril o tem, kaj in kako naj se piše, riše in igra. Kot nebo od zemlje sem daleč od bedaste teorije o »narodno osvobodilni brezi«. Bedaste zato, ker načinja problem pri koncu, namesto pri začetku. Začetek pa je v umetniku. Pogoj ustvarjanja je njegovo doživetje. (...)

V tem je bistvo vprašanja. Ali je iskreno in globoko doživetje produkta, ali pa ni. V prvem primeru bo – kdor obvlada formo nam vsem nekaj povedal in vsi mu bomo prisluhnil. Pa naj je na sliki ali na odru partizan in njegova mula ali pa naj ga ni. Morda bo le slika brez breze sama povedala več o naši ljubezni do rodne grude. V drugem primeru pa bo nastal zamazek kljub dolgi koloni mul, ki se vije čez planoto.«⁴⁸

Značilno pa je, da je izšel v isti številki časnika prevod članka *Domovinska vojna in sovjetska literatura*, ki ga je napisal Nikolaj Tihonov, takratni predsednik Zveze sovjetskih pisateljev. Tam je mogoče prebrati teze o umetniku – »inženirju duš« in omembo Ždanova.⁴⁹ Vse to kaže sorodnost domače logotehnike z ruskim pojmovanjem socialističnega realizma, čeprav se je pojavila naša logotehnika najbrž avtohtono. Toda oba pojava sta nastajala iz skupne ideološke podlage, ki je kljub različnim družbenozgodovinskim razmeram rojevala podobne normativne sisteme, ki naj bi postali veljavni za umetnost.

Beblerjev članek očitno ni zadostoval, kajti na drugem sestanku omenjenega kluba se je pojavil tudi zastopnik politike Boris Kidrič. Iz Mikuževega povzetka njegovega govora je mogoče sklepati, da je poskušal najprej pomiriti razvnete umetnike s trditvijo, da so »diskusije v tem klubu brez vzroka oziroma dva vzroka bi bila: 1., ker posamezniki med po-

⁴⁶ N. m., 182.

⁴⁷ Mikužev navedek Vidmarjevih besed, n. m., 182.

⁴⁸ Aleš Bebler, *Nekaj misli o umetnosti*, Ljudska pravica 5, 1944 (4. nov.), št. 26, 14.

⁴⁹ N. m., 7–8

litičnimi ljudmi niso dovolj razgledani v umetnosti in 2., ker je zlasti tam,« nato Mikuž navaja Kidričeve besede, »kjer se nova umetnost še ni dala oblikovati, nastala borba za svobodno umetnost«. Nato je po Mikuževem poročilu zavrnil »plakatne tendence«, vendar je »zahteval od umetnika, da se tega boja (=NOB, op. M. D.) udeležuje, zahtevamo, da se na izkušnjah tega boja uči in da je umetnost izraz tega boja.«⁵⁰ V razpravi pa je Vidmar opozoril, da ima umetnik, ki »ni nadarjen za sfero boja«, ⁵¹ še vedno pravico govoriti o sferi, ki mu je lastna. Za samostojnost literarnega ustvarjanja se je zavzel tudi pesnik Božo Vodušek ob primeru ljubezenske lirike. Sestanek naj bi se končal s Kidričevim mnenjem, da je treba »posveti(ti) več pozornosti politični vzgoji umetnika. Vidmar (pa) je opozoril, da je treba dati umetniško vzgojo tudi politikom.«⁵²

Čeprav niso dostopne celotne neposredne izjave udeležencev razprave, ampak samo zgodovinarjev povzetek, je iz njega razvidno, da je politika ravnala v skladu s svojo naravo. Zavrnila je domnevo o svoji ljubezni do grobe tendenci, ker bi s tem priznanjem izgubila svoje privrčence med umetniki. Ker je opazila, da so ti začeli s takšnimi razpravami odkrito zavračati povezavo med umetnostjo in političnim pragmatizmom, je izrabila trenutek izjemne narodove ogroženosti in jih poskušala prepričati, da morajo svoje umetnostne »sfere« skrčiti na eno samo, trenutno aktualno »sfero« boja. In ne samo to, saj je povzemalecvo ponavljanje velelnika »zahtevamo« dovolj pomenljivo. Obstoj umetnosti je torej upravičen samo tedaj, ko se podredi politiki, tista, ki se ne, je nepotrebna in celo škodljiva, zato je treba takšno umetnost onemogočiti. Tako se je spet razodela celo pri marksistih trdoživost platonističnega pojmovanja umetnosti, ki priznava domovinsko pravico samo koristni umetnosti, kolikor ta sploh še zasluži to poimenovanje, preostalo pa izginja iz idealne države. Ta je bila takrat na Slovenskem šele v povojih, vendar je že začela udejanjati model, ki ga je opisala starogrška idealistična filozofija.⁵³ Pri tem ni mogoče spregledati Zupanove izkušnje z volilnim skečem, ki je upošteval ob svojem nastanku politično oceno realnosti, toda ob uprizoritvi je politika to oceno že temeljito spremenila. Čeprav bi se »umetnost« podredila politiki, bi bilo to jalovo početje, ker se politika zaradi svojega oportunističnega bistva nenehno spreminja in je niti takšna »umetnost« ne more dohajati.

Spor na partizanski umetnostni levici se s tem razpravljanjem ni sklenil, ampak samo utišal. Dostopno gradivo ne omenja novih zapletov, do katerih najbrž ni prišlo zaradi sklepnih vojnih bojev. Polarizacija sil je ostala zadržana, saj se je spor nadaljeval v različnih oblikah po končani vojni in v novi državi. Medvojni poskus uveljavitve logotehnike je sestavni del spora na slovenski umetnostni levici in hkrati eden izmed avtohtonih začetkov socialističnega realizma na Slovenskem, zato zasluži večjo raziskovalno pozornost, kot mu je bila namenjena doslej.

⁵⁰ Metod Mikuž, n. m., 182–183.

⁵¹ N. m., 183.

⁵² N. m., 184. Po izidu Smolejeve *Zgodovine slovenskega slovstva VII*, Ljubljana 1971 (Slovenska matica) so se plemično oglasili nekateri udeleženci medvojnih dogodkov:

Cene Logar, *Partizanska breza*, *Borec* 24, 1972, št. 10, 560–563.

Jože Javoršek, *Radio Osvobodilna fronta*, Lj. 1979, 86–98.

Cene Logar, *Spet »partizanska breza«*. O pisanju Jožeta Javorška. *Delo-Knjževni listi*, 30. 8. 1979, 14–15; 6. 9. 1979, 17–19; 13. 9. 1979, 14–15.

Jože Javoršek, *Orden sv. Gregorja za Logarja in Bergerja*. *Delo-Knjževni listi*, 20. 9. 1979, 14 (ponatis v: *Bliskavice*, Lj. 1984, 138–145).

Viktor Smolej, *»Partizanska breza«, skrivaštvo in kulturniki*, *Delo-Knjževni listi*, 27. 9. 1979, 14.

Ivan Potrč, *Narodnoosvobodilni brezi na rob*, *Delo-Knjževni listi*, 11. 10. 1979, 7.

⁵³ Prim. Platon, *Država*, II., III. in zlasti X. knjiga, Ljubljana 1976.

O DESNEM PRILASTKU V SLOVENŠČINI

SS 1976, str. 465–9 našteva pri podredno zloženih samostalniških frazah med drugim ujemalne desne prilastke in neujemalne imenovalne, tj. tipa *človek žaba* (tu se sklanjata jedro in prilastek: roditelj *človeka žabe*) in *hotel Turist* (tu se sklanja samo jedro: roditelj *hotela Turist*).

Hotel Turist pomeni 'hotel, imenovan Turist' (NSS, str. 50) in ustrezno vsi primeri te vrste, navedeni v SS 1976. Vendar je v resnici pomen tipa širši. Martina Križaj-Ortar («O samostalniškem prilastku v imenovalniku», JiS 30, 1984/85, str. 84) omenja (po Toporišičevem ustnem predlogu) *beseda človek* 'beseda, ki ima izrazno-pomensko podobo človek'. Dodajam primer, v katerem prilastek izraža kraj: *Univerzitetni klinični center Ljubljana* 'univerzitetni klinični center, imenovan Ljubljana'. Iz svojega rokovnika navajam naslednje primere še širše (a neknjižne) rabe in dodajam nepopolne oznake pomena: *pismo Kolar* 'pismo od Kolarja, Kolarju, o Kolarju', *račun Zagreb* 'račun iz Zagreba, plačljiv v Zagrebu', *dopis dekanat* 'dopis z dekanata, dekanatu, o dekanatu', *predavanje Simmler* 'Simmlerjevo predavanje, o Simmlerju', *konzultacija Krek* 'konzultacija s Krekom', *vozni red Avstrija* 'vozni red, veljaven v Avstriji' itd. Primeri kažejo, da so skladijske in pomenske zveze med jedrom in prilastkom zelo raznovrstne. Namesto *hotel Turist* bom zato uporabljal zgled *pismo Kolar*, ker ta lepše ponazarja skladijske in pomenske razsežnosti tipa, *hotel Turist* pa bo tu zastopal primere s pomenom 'biti imenovan'. – Skladijska in pomenska pisanost je pri tipu *pismo Kolar* skoraj pričakovana, če se postavimo na stališče, da so neujemalne imenovalne podredno zložene samostalniške fraze v prvi vrsti neujemalne, pri teh, kot je znano, vlada zunaj imenovalnih skladijska in pomenska mnogoobraznost. Zgodovinsko gledano se je tip *hotel Turist* skladijsko in pomensko razširil v tip *pismo Kolar* najbrž prav pod vplivom neimenovalnih primerov.

V tipu *človek žaba* je pomen 'biti (kot) kaj' ali 'biti imenovan' (zelo podobno Križaj-Ortar, str. 83). Drugi pomen – spodaj ga zastopa zgled *sirota Jerica* – je enak pomenu podtipa *hotel Turist*.

Znano je, da se *mesto Ljubljana* prevladujoče pregiblje kot *sirota Jerica*, *vas Mostec* pa prevladujoče kot *hotel Turist*. *Mesto Ljubljana* pomeni 'mesto, imenovano Ljubljana', zato nas ne moti, da je v podtipu *sirota Jerica*. A zakaj ni tudi *vas Mostec* prevladujoče kot *mesto Ljubljana*? Možen odgovor je, da se je ta *vas* prvotno imenovala *Na mostecu*, ne *Mostec*, da je bila torej izhodiščna samostalniška fraza *vas Na mostecu*, tu pa je bilo skladijsko in pomensko razmerje med *vas* in *mostec* prezapleteno, da bi se mogla ta samostalniška fraza skržiti po podtipu *sirota Jerica*, temveč se je lahko skrajšala samo po širšem tipu *pismo Kolar*. Počasi se je lastno ime *Na mostecu* spremenilo v *Mostec*, tako da bi zdaj *vas Mostec* lahko prestopilo v podtip *sirota Jerica*, vendar se to zgodi le obrobno (roditelj *vasi Mosteca* se mi zdi možen). Sicer pa so kot znano samostalniške fraze s pomenom »biti imenovan« lahko v tipu *pismo Kolar* (v podtipu *hotel Turist*).

Podobno se da razložiti razločke v sklanjanju moških in ženskih krstnih imen + priimkov: *France Prešeren*, roditelj prevladujoče *Franceta Prešerna*, proti *Ivanka Mežan*, roditelj *Ivanke Mežan*. *France Prešeren* spada k podtipu *sirota Jerica* ('France, imenovan Prešeren«), *Ivanka Mežan* pa vsaj prvotno k tipu *pismo Kolar*. Zakaj ni tudi *Ivanka Mežan* kakor *France Prešeren*? Pri *Ivanka Mežan* je bilo zaradi priimkododeljevalnih običajev in predpisov skladijsko in pomensko razmerje med krstnim imenom in priimkom vsaj prvotno zapleteno, namreč 'Ivanka, ki je od Mežanovih, od Mežana' (prim. *Ivanka Mežanova*, starejša *Ivanka Mežanka*) ipd., odtod pa je možna skržitev le po tipu *pismo Kolar*. Podobno

gospa Mežanova > *gospa Mežan*, družina Mežanovih > družina Mežan, vila Mežanovih > *vila Mežan*. Če se tip *pismo Kolar* še krči, tako da se jedro zamolči, gre novo jedro iz desnega prilastka po ničti sklanjatvi: *od (sošolke) Mežan se nismo poslovili, pri (družini, kmetiji) Mežan so klali*. Podobna skrčitev pri nepriimkih: v (*besedi*) *človek sta dva zloga*.

Gornja razlaga mesta *Ljubljane* proti vasi *Mostec* in *Franceta Prešerna* proti *Ivanki Mežan* želi biti zgodovinska. Sedanje opisne razmere so mogoče že preurejene, pač ker pomenita podtipa *sirota Jerica* in *hotel Turist* isto in so zato prehodi med njima možni. Tako spada po SS 1976, str. 231, 467 *Ivanka Mežan* opisno k ujemalnim primerom (in se *Mežan* sklanja po ničti sklanjatvi). Križaj-Ortar, str. 85 opozarja na občine *Šiške* (ujemalno) proti občine *Vič* (neujemalno imenovalno) in meni, da »se sklanja le tisto določilo, ki se v imenovalni obliki ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu«. Ta domneva se mi zdi omiljena (saj je ponekod možno oboje, ujemalno in neujemalno imenovalno) verjetna. V podkrepitev navajam ujemanje v primerih kot *Ana Jeza*; ti imajo tudi roditelja *Ane Jeze* (SS 1976, str. 226, 237). Vendar je tu enako možna zgodovinska razlaga: tako ujemanje je mogoče nastalo pod (kajpak napačnim) vtisom, da so priimki na -a ob ženskih krstnih imenih zgolj za ženske (prim. *Marija Vera*) in kakor da ne pridobljeni od družine ali od moškega člana družine, zato s skladenskim in pomenskim razmerjem med krstnim imenom in priimkom kot pri moških krstnih imenih + priimkih, odtod delni prestop v »njihov« podtip *sirota Jerica*.

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

SMISELNE ZVEZE

Poglavje iz pravkar izišle knjige: *Preizkušanje jezika*, ki sestavlja skupaj s knjigo *Spoznavanje jezika* (1983) zaključeno celoto.

Zgodbo (sporočilo) primerjamo z organizmom živega bitja. Zgodba, ki je kvalitetna, nastaja iz doživljajske, to je miselne in čustvene rasti. Kakor so posamezni organi odvisni med seboj, tako je tudi z deli ali prvinami zgodbe. Razlika med organizmom in zgodbo je v tem, da je zgodba usmerjena v potek od začetka proti koncu, medtem ko je v organizmu ta potek manj hiter in izrazit.

Organizem zgodbe opazujemo ali bolj v glavnih obrisih, tako da ugotavljamo zgradbo zgodbe, lahko pa seveda ta organizem in to zgradbo opazujemo bolj natančno, slovnično analitično. V tem primeru se ne moremo lotiti kake velike zgodbe, kot je na primer učbenik ali povest, ampak nas način dela (analitičnost) sili, da obravnavamo manjšo zgodbo. Za slovnico pa je še to preveč, tako da medsebojno odvisnost delov v kakem jezikovnem organizmu najraje opazuje v zelo omejenem obsegu dveh sosednih stavkov. Mislimo, da je treba najti stičišče med slovnično in tako imenovano literarno analizo.

Medsebojna odvisnost delov je povezanost teh delov, so »zveze« med njimi. Ko pravimo, da so te zveze smiselne ali logične, se zavedamo, da je naša analiza predvsem razumska in slovnično formalna, medtem ko je celovitost pojava večkrat zapostavljena.

Smiselnost ali logičnost zvez pomeni, da se ne ukvarjamo z besedili, v katerih iz kakršnegakoli vzroka ni tako imenovane rdeče niti, ni osredotočenosti in logike, ampak je

zmešnjava in nepovezanost. To je podobno, kot če bi kdo gradil hišo tako, da bi tjavdan betoniral, zidal, tesaril, brez načrta in smisla, samo da bi nekaj delal in »uporabljal« gradivo. Vendar moramo upoštevati, da je nepovezanost včasih navidezna, da je hotena in torej logična. Primer nesmiselnosti in nepovezanosti je takle začetek »zgodbe«: *Oče je klal drva. Zemlja se zavrti okrog sonca v 365 dneh. Blazina je premajhna.*

Slovnica obravnava smiselne zveze na eni strani kot priredja, na drugi strani kot vrste odvisnikov (podredja) v zloženem stavku. Za nas je zdaj, ko obravnavamo bistvo smiselnih zvez, vseeno, ali je priredje ali podredje, kot je vseeno, ali je med jezikovnimi deli vejica ali pika ali odstavek, ali je med temi deli veznik ali ne. Smiselne zveze opazujemo tudi med posameznimi besedami, ne samo med stavki. Smiselna zveza je notranji odnos, ki ni odvisen od teh zunanjih, oblikovnih značilnosti.

Smiselne zveze so nekakšne vidne ali nevidne nitke, ki držijo zgodbo skupaj. Glede na njihovo razumskost, tehničnost in formalnost jih lahko primerjamo s fizikalnimi silami, ki delujejo v atomu. Naučiti se moramo opazovati sile med prvinami zgodbe. S pomočjo pojmov iz logike približno izrazimo, katera smiselna zveza – lahko pa jih je več naenkrat – deluje med prvinami (med stavki, besedami).

Ko določamo smiselne zveze, to je pri tem, ko jih imenujemo, opazimo, da imata dve dejstvi (prvini) dve vezavi: ena ima smer naprej, druga pa smer nazaj. Priznati moramo, da smiselne zveze v zgodbi delujejo tako naprej kot nazaj. Določitev (imenovanje) smiselne zveze, ki deluje v smeri naprej, je pogosto drugačna kot določitev (imenovanje) smiselne zveze, ki deluje v smeri nazaj. Včasih pa je smiselna zveza v obeh smereh enaka. Če je smiselna zveza naprej različna kot nazaj, se pri določanju (imenovanju) odločimo, da upoštevamo smer naprej. Vrstni red je pomembna lastnost zgodbe. Če bi smiselne zveze enkrat imenovali glede na smer naprej, drugič pa glede na smer nazaj, ne bi bilo reda, ampak zmešnjava. Znano je, da so tudi v fiziki sile, ki imajo smer (vektorji), na primer teža, in druge sile, pri katerih smer ni pomembna (skalarji).

Ponavljanje je ena od najpomembnejših smiselnih zvez. Seveda ne mislimo na take kole popolno ponavljanje: *Oče je klal drva. Oče je klal drva. Oče je klal drva. Oče je klal drva.* Itd. Vendar je zanimivo, kako ponavljanje takega tipa uporablja majhen otrok. V prepiru, v trmastem vztrajanju. S takim ponavljanjem izražamo vztrajanje, na primer na sodišču nočemo odstopiti od določene izjave in jo ponavljamo in glasovno stopnjujemo.

Druge vrste ponavljanje je sinonimno ali sopomensko. Na primer: *Sestra je bila vesela, obhajala jo je radost.* Ali: *Oče je klal, cepil drva.*

Bistveno za zgodbo je ponavljanje, ki je združeno z uvažanjem (da se pove nekaj novega, česar prej še ni bilo) in ponavadi tudi z opuščanjem. Na primer: *Oče je klal drva. Zlagal jih je med smrekama.* – V drugem stavku se ponavlja dvoje: oče (on) in drva. Drugi (naslednji) stavek zgodbe sploh ponavadi ni popolna novost, ampak se v njem kaj ponavlja. Zgodbo drži skupaj prav to, da je osredotočena na določeno snov. Velikokrat se ponavlja oseba, ki je ni treba vsakokrat imenovati, ampak uporabimo zaimensko ponavljanje (s pomočjo zaimkov).

V zgornjem primeru se v drugem stavku uvajajo tele novosti: *zlagal, dve smreki.* Zgodba prinaša v svojem poteku vedno nekaj novega. Uvajanje je usmerjeno naprej.

V smeri naprej učinkuje tudi opuščanje: in sicer je opuščeno dejanje, da je *klal*.

Pri analiziranju smiselnih zvez ugotavljamo podobne stvari kot pri celovitem raziskovanju zgradbe kake večje zgodbe. Na primer opuščanje. Opustitev deklice v drugi različici

zgodbe *Mravlji*¹ ima velik kompozicijski učinek, lahko pa to opustitev opazujemo (jo natančno lociramo) v okviru dveh sosednjih stavkov. (*Ko ga je nesla domov, se je vrečka strgala.*) Prav tako lahko ponavljanje, na primer nastopajočih oseb, ugotavljamo iz stavka v stavek, torej podrobno, ali pa glede na celotno zgodbo ugotavljamo glavno osebo, glavne osebe, stranske osebe. Preišči vsa ponavljanja v kakšni zgodbi najprej celovito, potem pa iz stavka v stavek, kaj se ponavlja, opušča, uvaja.

N a š t e v a n j e je smiselna zveza, ki je v slovnici znana kot vezalno priredje. Izraz »vezalno« pa je preveč splošen. Primer preprostega naštevanja: *Posadili bomo zelje in fižol.* Primer stavčnega naštevanja: *Montiram gospodinjske stroje, popravljam televizorje in tudi odkupujem odslužene hladilnike in pralne stroje.* – V tem primeru je po eni strani naštevanje različnih stvari, po drugi strani pa je tudi ponavljanje – ponavlja se oseba, jaz.

Drugi primer: *Oče kolje drva. Konj je privezan k drevesu in je seno.* – V drugem stavku glede na prvega ni ponavljanja. Zdi se, da je opustitev dejstev iz prvega stavka popolna in da nastaja nesmisel. Vendar je lahko drugi stavek naštevanje, to se pravi, da prvi sploh ni opuščen, kar bi lahko pokazalo nadaljevanje zgodbe. Mislimo si, da je to opis slike, ki hkrati zajema oba motiva: motiv očeta in motiv konja. To bi bilo jasneje, če bi vstavili, da je konj privezan k bližnjemu drevesu. Beseda »bližnji« izraža nekakšno ponavljanje kraja oziroma prostorsko osredotočenost.

Navedeno smiselno zvezo lahko opredelimo ne samo kot naštevanje, ampak tudi kot istodobnost ali sočasnost.

Tretji primer: *Oče kolje drva. Sin jih zлага med dve smreki.* – V tem primeru je smiselna zveza naštevanje, tudi ponavljanje (opuščanje, uvajanje) in sočasnost, občutimo pa še eno povezanost, še en smisel, in sicer da sta dejanje in oseba drugačni ali različni. To je smiselna zveza drugačnost ali različnost. Poudarili bi jo, če bi vstavili veznik -a, pa. Tudi v prejšnjih primerih naštevanja lahko ugotovimo drugačnost ali različnost, saj se kar čudimo, kakšna različna dela opravlja monter, pa tudi med očetovim delom in konjevim mirovanjem je različnost.

Za naštevanje, sočasnost in drugačnost je značilno, da obstajajo tako v smeri naprej kot v smeri nazaj. V vseh navedenih primerih je mogoče stavke zamenjati, ne da bi prizadeli bistvo.

Najbrž je vsaka sočasnost hkrati drugačnost. Tako je tudi v primeru, ko je oseba ista: *Ko je pomivala posodo, je pripovedovala, kako je bilo v šoli.* Bistvo ostane, če obrnemo: *Ko je pripovedovala, kako je bilo v šoli, je pomivala posodo.* (Pretvorba: *Pomivala je posodo, ko je pripovedovala . . .*) Drugačnost pa lahko poteka v različnem času, npr.: *Jaz sem študirala vedno dopoldne, brat Janko pa študira zvečer.*

Drugačnost ali različnost lahko opazujemo med besedami. Na primer v stavku *Prva mravlja je vlačila velik košček, druga pa je nosila majhne* – je drugačnost med besedama *prva* in *druga*, pravzaprav pa med imenoma *prva mravlja* in *druga mravlja*, dalje med besedama *vlačila* in *nosila* ter med *velik* in *majhne*. Dejansko je troje različnosti. Tudi ponavljanje je (*sladkor*); ponavljanje je tu pravzaprav podobnost: tako *prva* in *druga* mravlja pripadata mravljam, in tako dejanje *vlačila* kot dejanje *nosila* pripadata dejanju spravljanja.

Poglejmo kot primer še Prešernov stavek: *Ti si kriva, ljubezniva deklica neusmiljena.* (Kriva je, da ne more spati.) Omejimo se na zvalnik: *Ljubezniva deklica neusmiljena!* Drugačnost ali kontrast je med besedama *ljubezniva* in *neusmiljena*: ljubezniva, a ne usmiljena. Takšna smiselna zveza je torej skrita v tem Prešernovem stavku.

¹ Neka deklica je šla kupit sladkor. Ko ga je nesla domov, se je vrečka strgala, in sladkor se je razsul po tleh. Okrog sladkorja so se zbirale mravlje, da bi ga spravile v mravljišče. Ena od mravelj se je lotila največjega koščka . . . itd.

Smiselno zvezo drugačnost (različnost) je včasih primerneje imenovati protivnost ali nasprotje. Slovnica govori o protivnem priredju. Vendar sta ta izraza preostra, da bi bila splošno uporabna. Če rečem *Mama kuha kosilo, oče pa bere časopis*, še ni rečeno, da sta osebi v sporu, to je v nasprotju. Gotovo pa sta osebi različni in sta v drugačnosti ali različnosti.

Zadobnost (časovna zaporednost) in preddobnost sta smiselni zvezi, ki nastopata vedno hkrati, ena v smeri naprej, druga v smeri nazaj. Ker pa smo rekli, da določamo smiselno zvezo v smeri naprej, je na primer v stavku *Ko je parket zbrusil, ga je začel lakirati* – zadobnost, čeprav je na prvem mestu oziroma v smeri nazaj preddobnost. Časovna zaporednost je običajna, osnovna časovna smiselna zveza. V pedagoškem smislu je lažja kot preddobnost.

V stavku *Parket je začel lakirati, ko ga je zbrusil* – je časovna smiselna zveza preddobnost, čeprav je na prvem mestu zadobnost. Enako je v preoblikovanem stavku: *Preden je parket začel lakirati, ga je zbrusil*. Preddobnost je časovna ureditev in smiselna zveza, ki je pedagoško težja in neobičajna. V navedenih primerih seveda povzročajo smiselne težave vezniki.

Časovna smiselna zveza (sočasnost, časovna zaporednost in preddobnost) je vedno prisotna med deli besedila. Jezik je vedno vezan na tak ali drugačen časovni odnos. Torej je časovna smiselna zveza tudi v že obravnavanem primeru: *Oče je klal drva. Zlagal jih je med smrekama*. Sočasnost to pač ne more biti in stavka ne moremo uspešno zamenjati. (*Oče je zlagal drva med smrekama. Klal jih je.*) Dejanji sta časovno zaporedni, možna pa je tudi izmeničnost, to je, da se dejanji večkrat izmenjata.

Vzrok in posledica sta smiselni zvezi, ki prav tako kot preddobnost in časovna zaporednost nastopata vedno hkrati, ena v smeri naprej, druga v smeri nazaj. Na primer: *Piha veter, perilo je že suho*. – V smeri nazaj je vzrok, to se pravi, da je vzrok na prvem mestu. V smeri naprej je posledica, ki je na drugem mestu. Ko določamo, se odločimo za smer naprej; torej je v zgornjem primeru smiselna zveza posledica. Posledična smiselna zveza je bolj običajna in lažja kot vzročna.

Perilo je že suho. Piha veter. – Spredaj je posledica, zadaj je vzrok. Določimo, da je v tem primeru smiselna zveza vzrok. Ta smiselna zveza je manj običajna in težja. V navedenih primerih ni očitne smiselne zveze ponavljanje, vendar je ponavljanje smiselno skrito v besedah *veter (piha) in suho*. Te besede so nosilci vzročno-posledičnega odnosa, medtem ko je beseda *perilo* samo na novo uvedena. Mesto nje bi lahko bilo: zemlja, krompir itd.

Smiselno zvezo določimo na osnovi izkušnje in znanja ter bližine stavkov. Bližnja stavka skušamo razumeti ali vzročno ali posledično. Vzročno oziroma posledično smiselno zvezo seveda močno vzpostavi kak veznik – *zato, ker, kajti, saj, tako da*.

Pri priredjih slovnica uči o sklepalnem in vzročnem priredju, pri odvisnikih pa o posledičnem in vzročnem odvisniku. Potemtakem bi posledici lako rekli tudi sklep, sklepalnost, kar pa je manj ustrezno. Dobro je, če izražanje poenotimo.

V smiselni zvezi vzrok in posledica je hkrati bolj ali manj prisotna smiselna zveza preddobnost in časovna zaporednost. Seveda, saj je vzrok prej kot posledica, in posledica časovno sledi vzroku. Čeprav je glagolski čas v stavkih *Piha veter, perilo je suho* – isti, to je sedanjí, je vendarle prvi stavek glede na drugega nujno ne samo sočasen, ampak tudi preddoben. Resnica je pravzaprav tale: *Pihal je veter, perilo je suho. Veter pa še naprej piha*.

Razišči povezanost vzročno-posledične in preddobno-zadobne smiselne zveze še v tehle primerih: *Vrečka se je strgala, in sladkor se je razsul po tleh*. – *Soseda je vrata z lahkoto odklenila, in mama je bila prosta*. (Mamo je triletni otrok zaklenil v sobo.)

Zanimivo je, da v pogovornem jeziku včasih ni razlike med časovnostjo in vzročnostjo, kar se kaže tako, da se zamenjavata ali izenačujeta veznika *ker* in *ko*. Npr.: *Ker se je vrečka strgala, se je sladkor razsul po tleh.* – *Ko se je vrečka strgala, se je sladkor razsul po tleh.*

N a m e n je smiselna zveza, ki je podobna vzroku, pa tudi posledici. Na primer: *Prišel je stric Francelj, da nam bo popravil pipo.* Drugi stavek je namen in bolj vzrok kot posledica. Toda namenski vzrok je časovno zaporeden, ne pa preddoben, kot je običajni vzrok. Zato je primerno, da ni na prvem mestu (nerodno bi bilo: *Zato da bi nam popravil pipo, je prišel stric Francelj*). Razlagamo in razvežemo pa lahko tako, da je vendarle najprej vzrok, nato posledica in končno namen: *Pipa je pokvarjena. Prišel bo stric Francelj, da jo bo popravil.* Če pri namenu izrazimo in poudarimo hotenje, se to pretvori v vzrok in preddobnost. Npr.: *Odprl je vrata, da bi prezračil sobo.* – *Hotel je prezračiti sobo. Odprl je vrata.* – *Stric je voljan popraviti pipo, zato je prišel.*

P o g o j in *o d v i s n o s t* sta smiselni zvezi, ki delujeta hkrati, ena v smeri naprej, druga nazaj. Na primer: *Če mi daš ta svinčnik, ti posodim kolo.* – V tem primeru je odvisnost. – *Posodim ti kolo, če mi daš ta svinčnik.* – V tem primeru je pogoj. Smiselna zveza odvisnost je podobna smiselni zvezi posledica in je časovno zaporedna. Smiselna zveza pogoj pa je podobna smiselni zvezi vzrok in je preddobna.

Širše gledano, lahko pogoj in odvisnost smatramo za vzrok in posledico. Smiselna zveza pogoj je bolj značilna in samostojna kot odvisnost, ki ji lahko rečemo kar posledica.

K l j u b o v a n j e in *v s i l j e v a n j e* sta smiselni zvezi, ki tudi delujeta hkrati, ena v smeri naprej, ena nazaj. Na primer: *Nisem oblekla plašča, čeprav je bilo mraz.* Tu je najprej kljubovanje, sledi pa vsiljevanje, torej je v tem primeru vsiljevanje. Bolj običajno je, če obrnemo, tako da je smiselna zveza kljubovanje: *Čeprav je bilo mraz, nisem oblekla plašča.*

V kljubovanju in vsiljevanju je vsebovana hkrati smiselna zveza *n a s p r o t j e*, kar lahko izrazimo z veznikom *vendar*, pa tudi z *a*. Npr.: *Mraz je bilo, vendar (kljub temu) nisem oblekla plašča.* To je res nasprotovanje, ne pa samo drugačnost (različnost).

Nasprotje je tudi, kadar izrecno kaj zanikamo, pri čemer uporabljamo veznik *ne – temveč* (*marveč, ampak*). Npr.: *Nismo se peljali po cesti skož gozd, temveč smo zavili naokrog skož vas.*

V vsiljevanju (kljubovanju) je hkrati obsežena smiselna zveza vzrok (posledica). – *Mraz je bilo. Treba bi bilo obleči plašč. Jaz pa ga nisem oblekla.* – (*Čeprav je bilo mraz, tako da bi se bilo treba dobro obleči, jaz nisem oblekla plašča.*) – Iz takih razvezav spoznamo, da je posledica za vzrokom-vsiljevanjem pravzaprav izpuščena, tako da si jo moramo misliti.

Če vzroku takoj sledi kljubovanje, je to skrajšano in je smiselna zveza težka. In res otroci smiselne zveze vsiljevanje-kljubovanje ne obvladajo, jo slabo razumejo, ne uporabljajo. Pač pa hitro obvladajo, razumejo in uporabljajo pogoj in odvisnost (če stavke).

Slovnica uporablja izraz dopustni odvisniki (dopustnost), kar naj bi ustrezalo vsiljevanju. Ta izraz je težko razumeti.

D o l o č n o s t in *s p l o š n o s t* sta smiselni zvezi, ki tudi delujeta hkrati, ena v smeri naprej, ena nazaj. Na primer: *Bolna sem, imam gripo.* – Najprej je splošnost, potem določnost. Upoštevajoč smer, je to torej določnost in konkretizacija ali pojasnilo. Če obrnemo: *Imam gripo, bolna sem* – je najprej določnost in sledi splošnost, ki jo občutimo kot *s o p o m e n* (s i n o n i m). Splošnost je manj običajna in težja kot določnost.

Če pogledamo zgodbo *Mravlji*, spoznamo, da je urejena postopno: od splošnejšega k določnejšemu, to je od posplošitev k določitvam. En primer: *Okrog sladkorja so se zbiral mravlje, da bi sladkor spravile v mravljišče. Ena od mravelj se je lotila največjega koščka*

sladkorja. Vlačila ga je in prevračala. Splošnost je *sladkor*, kar preide v določnost *največji košček sladkorja*. Splošnost *mravlje* preide v določnost *ena mravlja*. Splošnost *se je lotila* preide v določnost *vlačila je in prevračala*.

Zgodbo najraje začnemo s splošnejšimi, uvodnimi prvinami in postopoma prehajamo na določnejše (konkretne). Glej tak način pri Jurčiču, v Martinu Krpanu in drugod. Moderni pisatelji (npr. Danilo Lokar, Rudi Šeligo) pa pogosto ne pričenjajo zgodbe z uvajanjem, to je s posplošenimi dejstvi in s tem postopno, ampak z največjo določnostjo, kar je za bralca dokaj zahtevno.

Določnost je nekoliko sorodna smiselni zvezi posledica. Npr. *mravlja se je lotila dela*, in posledica te splošnosti ali splošnega vedenja je, da je *vlačila in prevračala*.

Približanost in oddaljenost sta smiselni zvezi, ki tudi delujeta hkrati. Približanost je podobna določnosti, oddaljenost pa splošnosti. Ti smiselni zvezi se uporabljata v krajevnih določilih.

Izraza približanost in oddaljenost sta povzeta iz filmske tehnike. Snemalec hoče na primer prikazati pokol Palestincev v Beirutu. Prikazuje najprej celotno panoramo mesta, potem približuje določeno ulico, potem še bolj približuje, tako da vidimo eno razrušeno hišo, in še bolj, tako da vidimo posamezna iznakažena trupla. Na koncu televizijske oddaje snemalec sliko spet oddaljuje, tako da na koncu vidimo spet panoramo mesta, iz katerega se tu in tam dviga dim od požarov in eksplozij.

Jurčičeva povest *Tihotapec* se začne z upodabljanjem nočne zasnežene pokrajine pod Gorjanci, nakar se približa eni vasi in v tej vasi eni osamljeni hiši in v tej hiši družini v sobi in v tej družini posameznim osebam . . .

V jeziku (v manjšem merilu) je na primer takole: *Stanovala je pod gozdom v leseni bajti*. – Najprej je oddaljenost (*pod gozdom*), nato približanost (*v leseni bajti*). Bolj običajno bi bilo obratno: *Stanovala je v leseni bajti pod gozdom*. – To je oddaljenost, prejšnje pa približanost. Še en primer: *O podrobnejšem razporedu se lahko poučite iz plakata pri vhodu*.

Primerjava je smiselna zveza, ki je značilna za leposlovje, a ima v jeziku na splošno veliko vlogo (veliko jezikovno vlogo ima tudi določnost-splošnost). Na primer: *Krpan je kobilico v sneg prestavil, kakor bi nesel skledo na mizo*. – Prvi del stavka, lahko rečemo, je danost ali resničnost, v drugem delu pa je primerjava ali prispodoba. Tak je običajni vrstni red. Redkeje je obrnjen, tako da je najprej primerjava in potem resničnost. Na primer v odlomku iz *Iliade*, v katerem grški junak Ahil teče za bežečim trojanskim junakom Hektorjem, hoteč ga pobiti. Odlomek se prične: *Kakor če v gori se pes, prepodivši jelenče z ležišča, besno poganja za njim . . .*, konča pa se: *. . . prav tako Hektor ne uide očem dirjača Ahila*. V tem primeru je smiselna zveza resničnost, to je prehod iz domisleka (prispodobe) v resničnost.

Izbira ali alternativa ali možnost je smiselna zveza, ki se pojavlja v slovnici pod neustreznim imenom ločnost (ločno priredje). Ta smiselna zveza je v obeh smereh, to je naprej in nazaj, ista. Izbira je obenem naštevanje, pa tudi drugačnost. Ima lahko več kot dva člena. Na primer: *Jutri bomo klatili orehe ali pa bomo trli in stiskali hruške v mošt*. – Drug primer: *Ali boš pil teran ali rebulo ali silvanec ali refoško?*

Ni pa nujno, da bi bili navedeni obe izbiri, če si eno lahko mislimo. Tako je v vprašalnem stavku, na primer: *Ali boš pil rebulo?* To vprašanje namreč vsebuje še eno, in sicer negativno možnost, vendar smo navajeni, da je ne navajamo. Torej zgornje vprašanje vsebuje še tole izbiro: *Ali ne boš pil rebule?* – Vprašanje *Si zakuril?* vključuje *Ali si zakuril ali nisi zakuril?*

Stopnjevanje je smiselna zveza, ki jo lahko označimo kot poudarjeno naštevanje. Dva primera: *Montiram bojlere in jih tudi čistim*. – *Žena niti ne zajtrkuje niti ne večerja*.

Ivan Cesar

Filozofska fakulteta v Zagrebu

SLOVENISTIKA NA DRUGIH JUGOSLOVANSKIH UNIVERZAH

Slavistično društvo Slovenije me je povabilo, da bi govoril o problemih slovenistike na jugoslovanskih filozofskih fakultetah. Zahvaljujem se društvu, ker me je počastilo s tem, da vam govorim o problemih, ki morajo še posebej zanimati slovenske slaviste, čeprav to ni samo problem slovenistike, saj ima ob svojih znanstvenih vidikih še kulturne in družbenopolitične razsežnosti. Dobro se zavedam, da ne bom mogel povsem osvetliti posebnosti in značilnosti pouka slovenskega jezika in književnosti na vseh filozofskih in pedagoških fakultetah v Jugoslaviji, zato bom za osnovo svojega razmišljanja vzel tiste fakultete, ki jih bolje poznam; to so predvsem fakultete v SR Hrvatski (Zagreb, Zadar, Osijek, Rijeka), in tiste, katerih predstavniki so se udeležili zborovanja slovenistov, ki poučujejo na jugoslovanskih univerzah. Zborovanje sta organizirala Društvo slovenskih pisateljev in Univerza v Mariboru 5. in 6. aprila 1984 v Mariboru. Temu zborovanju so prisostvovali slovenisti z naslednjih univerz: Zagreb, Osijek, Zadar, Rijeka, Beograd, Sarajevo, Priština in Nikšić.

Nikakor vam ne želim predstaviti vtisov s tega zborovanja niti sklepov, do katerih smo prišli, vendar si ne morem kaj, da vam ne bi povedal, kako nas je vse sloveniste zunaj Slovenije to zborovanje razveselilo in spodbudilo k novemu razmišljanju. Takšna zborovanja bi morala postati vsakdanja praksa in prostor odkritih razgovorov neslovenskih slovenistov.

Svoje razglabljanje o slovenistiki na drugih jugoslovanskih univerzah bi rad prikazal takole:

1. mesto slovenistike v slavističnem oziroma jugoslavističnem študiju;
2. kako je slovenistika zastopana v učnih programih filozofskih fakultet;
3. kakšne so s strokovnega stališča možnosti, da bi slovenski jezik prišel v šolske programe zunaj Slovenije, če ne drugače, vsaj kot fakultativni predmet.

Ad 1) Slovenska književnost in jezik se v Jugoslaviji zunaj Slovenije poučujeta na oddelkih »jugoslovanski jeziki in književnosti« ali pa na oddelkih »hrvatskosrpski/srpsko-hrvatski jezik in jugoslovanske književnosti« ali pa »makedonski jezik in književnost«.

Na Univerzi v Zagrebu npr. poučujejo slovensko književnost že več kot sto let. Pred sto tremi leti je tu predaval Fran Celestin o Francetu Prešernu. Na vseh drugih univerzah je slovenistika dobila svoje mesto šele takrat, ko se je pričelo razen nacionalnih književnosti poučevati to, kar danes imenujemo jugoslavistika.

Po specifičnosti svojega nastajanja in funkciji, ki sta jo imela slovenski jezik in književnost v zgodovini slovenskega naroda, Slovincem velikokrat pravimo književna nacija. Prav zaradi tega je imel univerzitetni pouk slovenistike dolga leta pečat dokazovanja slovenskega naroda, ker je imel svoj jezik in svojo književnost. Dandanašnji se temu posveča mnogo manj pozornosti – slovenistiko obravnavamo bolj na široko, predvsem z gledišč sodobne znanosti o književnosti.

* Prebrano na slavističnem zborovanju 5. oktobra 1984 v Ljubljani.

Pri pouku slovenistike – ali natančneje – jogoslavistike se osredinjamo predvsem na slovensko književnost. Slovenski jezik se nikjer ne predava drugače kot samo v *obliki lektorata*. Danes je predavanje slovenskega jezika kot posebne študijske skupine mogoče samo v Beogradu; tu pa ni primerne univerzitetnega učitelja in se zato poučuje samo v obliki lektorata. V Skopju je možnost predavanja in lektorskih vaj (dve uri predavanj in dve uri lektorskih vaj tedensko v dveh semestrih), in sicer v okviru jugoslavistike in študijske skupine makedonski jezik in književnost. Posebna študijska skupina, ki naj bi se imenovala »slovenski jezik in književnost«, ne obstaja nikjer. Imamo le katedro za slovenski jezik in književnost, ki je v okviru študijske skupine »jugoslovanski jeziki in književnosti«. Torej je slovenska književnost prisotna na vseh jugoslovanskih univerzah kot ena jugoslovanskih književnosti. Cilj tega pouka je, da vzgoji srednješolskega učitelja in znanstvenega raziskovalca na tem področju. V Zagrebu, Beogradu in še na nekaterih drugih univerzitetnih katedrah je možen dodiplomski študij slovenske književnosti, podiplomskega študija iz slovenskega jezika pa ni nikjer.

Če naj zaključim in odgovorim na vprašanje, kakšno mesto ima slovenistika znotraj študija jugoslavistike, moram povedati, da je slovenščina v vseh programih eden izmed diplomskih izpitov za pridobitev diplome profesorja jugoslovanskih jezikov in književnosti. Študentje lahko pišejo diplomu in seminarsko nalogo iz slovenske književnosti, ni pa to nujno. Lahko si npr. izberejo katero drugo izmed jugoslovanskih književnosti.

Ad 2) Drugi vidik, ki nas zanima, je vprašanje, kako je slovenistika prisotna v učnih programih. V študiju, dolgem osem semestrov, predavajo učitelji slovensko književnost tri semestre. V Beogradu, Skopju in Sarajevu je nekaj razlik v številu semestrov in učnih ur, vendar program s tem ni bistveno drugačen. Tam, kjer traja študij slovenske književnosti tri semestre, npr. v Zagrebu, ima prvi semester samo eno uro predavanj na teden, seminarskih vaj pa sploh ni, kar v najboljšem primeru pomeni, da je lahko v enem semestru dvanajst ur pouka. V prvem semestru navadno predavajo starejšo slovensko književnost od začetkov do romantike. V drugem in tretjem semestru imajo dve uri predavanj na teden in dve uri seminarskih vaj. V teh dveh semestrih se predava tako imenovana novejša slovenska književnost – od romantike do danes. Vsaka katedra slovenskega jezika in književnosti ima svoj program s točno določeno primarno in sekundarno literaturo. Da bi nazorno pokazal, kakšen je ta program, navajam študijski program slovenske književnosti na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Zagrebški program jemljem za zgled, ker ima slovenska književnost na tej fakulteti najdaljšo in najpomembnejšo tradicijo.

PROGRAM ŠTUDIJA SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

PREGLEDI KNJIŽEVNOSTI (PO IZBORU)

- F. Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, 1929–38.
- Zgodovina slovenskega slovstva, ur. L. LEGIŠA, I–VII, 1956–71.
- A. Slodnjak: Slovensko slovstvo, 1968, (prij. Istorija slovenačke književnosti, Beograd, 1972)
- S. Janež: Istorija slovenačke književnosti, Sarajevo, 1959.
- J. Pogačnik – F. Zdravec: Zgodovina slovenskega slovstva I–VIII, 1968–72, (skrać. prijevod: Istorija slovenačke književnosti, Beograd 1973)
- F. Koblar: Slovenska dramatika I–II, 1972–73.
- Slovenska književnost 1945–1965, I–II (grupa autora), 1967.
- J. Kos: Pregled zgodovine slovenskega slovstva, 1980.

ANTOLOGIJE

- Prepjevi iz slovenske poezije, prir. B. Žganjer, Zagreb, 1966, (uvod F. Petre).
- Novija jugoslavenska poezija, sast. Mitrev, Petre, Vučetić, Popović, Zagreb 1966.
- Slovenska lirika 1945-1965, ur. B. Paternu, 1967.
- Iz roda v rod duh išče pot, ur. J. Menart, 1969.
- Živi Orfej, ur. D. Šega, 1970.
- C. Zlobec, Antologija slovenske poezije, Zagreb, 1974.
- Nova slovenska lirika, ur. R. Dabo, Zagreb, 1975.
- Starejše slovensko slovstvo (Od Brižinskih spomenikov do Linhartovega Matička), ur. J. Pogačnik, 1980.

RJEČNICI

- S. Škerlj - R. Aleksić - V. Latković: Slovensko-srpskohrvatski slovar, 1964, 1975.
- J. Jurančič: Srpskohrvatsko-slovenski slovar, 1955, 1972² (od istog autora vidi i mali dvojezični slovar-rječnik, 1970).

SREDNJOVEKOVNA KNJIŽEVNOST

- F. Ramovš - M. Kos: Brižinski spomeniki, 1937.
- Lit.: F. Petre: Srednjovekovna pismenost u Sloveniji, Radovi FF Zagreb, br. 3, 1955, str. 83-89.
- I. Grafenauer: Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva, 1973.

PROTESTANTSKA KNJIŽEVNOST

- PRIMOŽ TRUBAR: Catechismus in der Windischen Sprach . . . , faks. izdanje 1935.
Abecedarium und der klein Catechismus . . . , faks. izdanje 1966.
- /Neki se tekstovi Trubara, Krelja i Dalmatina nalaze u čitanci »Slovensko berilo« IV./
- Lit.: M. Rupel: Slovenski protestantski pisci, 1934, 1966².
- M. Rupel: Primož Trubar, Beograd, 1960 (ćir.).

PROTUREFORMACIJA I BAROK

- M. Rupel: Valvasorjevo berilo, 1951, 1969² ili
- J. V. Valvasor: Slava vojvodine Kranjske, Kondor 100.
- JANEZ SVETOKRIŠKI: Pridige, Kondor 111.

PROSVJETITELJSTVO

- ANTON TOMAŽ LINHART: Ta veseli dan ali Matiček se ženi (ili Županova Micka), Zbrano delo I, 1950 ili Kondor 83.
- VALENTIN VODNIK: Izbrane pesmi, ur. A. Gspan, 1958 ili Kondor 116
- Lit.: F. Petre: Prva slovenska poetika, Slavistična revija XV/1976, br. 1-2.

PREDROMANTIZAM

- J. Kopitar - M. Čop: Izbrano delo, ur. J. Kos, 1973.

ROMANTIZAM

- Kranjska Čbelica I-V, 1830-34, 1848, faksimilno izdanje.
- FRANCE PREŠEREN: Poezije, Zbrano delo I-II, ur. J. Kos ili
Pesmi in pisma, Kondor 25 i 35, ur. A. Slodnjak.
- Lit.: J. Stritar: Prešeren, Klasje, 1866; Zbrano delo VI, 1955.
- J. Vidmar: Dr. France Prešeren, 1954.
- J. Kos: Prešernov pesniški razvoj, 1967.

- A. Slodnjak: France Prešeren, Beograd, 1962.
 - J. Martinović: Apsurd i harmonija, Sarajevo, 1973.
 - B. Paternu: France Prešeren in njegovo pesniško delo I-II, 1976.
- STANKO VRAZ: Slovenska djela I-II, uredio i uvodnu studiju napisao A. Slodnjak, Zagreb, 1952.

REALIZAM

JANEZ TRDINA: Bajke in povesti o Gorjancih, Kondor 67 ili Hrvvaški spomini, Zbrano delo III, 1951.

FRAN LEVSTIK: antologijski izbor pjesama (Tonine pesmi, Franjine pesmi)

Martin Krpan z Vrha, Zbrano delo IV, Kondor 20. Popotovanje iz Litije do Čateža, Kondor 20.

Lit.: J. Vidmar: Literarne kritike, 1951.

B. Paternu: Estetske osnove Levstikove literarne kritike, 1962.

SIMON JENKO: Izbrano delo, Kondor 10.

(Pjesme, Jeprški učitelj ili Tilka.)

Lit.: F. Bernik, Lirika Simona Jenka, 1962.

JOSIP JURČIČ: Deseti brat, Sosedov sin

Domen ili Hči mestnega sodnika, Kondor 37, 47 ili Zbrano delo IV.

JOSIP STRITAR: Dunajski soneti, Zbrano delo I, 1953.

Zorin, Zbrano delo III, 1954.

Kritični spisi, Kondor 121.

SIMON GREGORČIČ: Poezije, Kondor 64 (Zbrano delo I, 1947).

Lit.: F. Koblar: Simon Gregorčič, 1962.

A. Barac: Antologija . . ., Zagreb, 1924.

ANTON AŠKERC: Izbrane pesmi, Kondor 58 (Zbrano delo I).

Lit.: M. Boršnik: Anton Aškerc, Beograd, 1968.

IVAN TAVČAR: Med gorami, Zbrano delo III, 1953.

Cvetje v jeseni, Zbrano delo VI ili Visoška kronika, Zbrano delo VI, Kondor 12.

Lit.: M. Kramberger: Visoška kronika. Literarnozgodovinska interpretacija, 1964.

FRAN CELESTIN: Naše obzorje, Ljubljanski zvon, 1883.

JANKO KERSNIK: Ciklamen ili Agitator, Kondor 56, Zbrano delo II, 1949.

Jara gospoda, Kondor 34, Zbrano delo III, 1951.

Kmetske slike, Kondor 61, Zbrano delo III.

Lit.: B. Paternu: Kersnikove Kmetske slike, Kondor 61.

OPČA LITERATURA ZA REALIZAM

- B. Paternu: Slovenska proza do moderne, 1957, 1965².

NATURALIZAM

ZOFKA KVEDER: Njeno življenje, Izbrano delo VII, 1940, ili

FRAN GOVEKAR: V krvi, Sivi kondor 16.

MODERNA, SUPUTNICI I SLJEDBENICI

DRAGOTIN KETTE: Zbrano delo I ili Pesmi, Kondor 71.

Lit.: J. Martinović: Poezija Dragotina Ketteja, 1976.

JOSIP MURN-ALEKSANDROV: Zbrano delo I-II, 1954.

Topol samujoč, Kondor 97.

Lit.: D. Pirjevec: Vprašanje o Murnovi liriki, Slavistična revija, 1967.

IVAN CANKAR: Poezija (izbor).

Hiša Marije pomoćnice, Na klancu, Martin Kačur, Hlapec Jernej in njegova pravica, Podobe iz

sanj, Za narodov blagor, Kralj na Betajnovi, Hlapci, Črtice (izbor).
Izbrano delo I–X, 1955–59.

Lit.: D. Pirjevec: Cankar in evropska literatura, 1964.

F. Petré: Tipologija proze Ivana Cankarja, Slavistična revija, 1969.

F. Bernik: Cankarjeva zgodnja proza, 1976.

P. Kozak: Temeljni konflikt Cankarjevih dram, 1980.

OTON ŽUPANČIČ: Izbor iz zbirk: Čaša opojnosti, Čez plan, Samogovori, V zarje Vidove.

Lit.: J. Vidmar: Oton Župančič, 1935.

F. Petré: Vizionarnost Otona Župančiča, Slavistična revija, 1955.

J. Mahnič: Oton Župančič, 1955.

FRAN SALEŠKI FINŽGAR: Pod svobodnim soncem ili
Dekla Ančka (Izbrano delo I, 1959).

ALOJZ KRAIGHER: Kontrolor Škrobar, 1914, 1950².

ALOJZ GRADNIK: Harfa v vetru, 1954, Izbrane pesmi, Kondor 69.

Lit.: A. Šljivarić: O lirici Alojza Gradnika, Forum, 1968. (rukovet pjesama preveo N. Milićević)
Studije o poeziji A. Gradnika, Srečanja, br. 25–26, 1970.

IGO GRUDEN: Izbor iz poezije, Kondor 85.

EKSPRESIONIZAM

Antologijski izbor pjesama slijedećih pjesnika: MIRAN JARC, ANTON PODBEVŠEK, TONE SE-
LIŠKAR, MILE KLOPČIČ, ANTON VODNIK, BOŽO VODUŠEK.

SREČKO KOSOVEL: Zbrano delo I, 1946, ur. A. Ocvirk ili

Moja pesem, 1964, (ur. L. Legiša).

Pesmi in konstrukcije, Kondor 171.

Lit.: F. Zadavec: Elementi slovenske moderne književnosti 1980.

EDVARD KOCBEK: Zemlja, 1934 ili Groza, 1963.

(Izbor na hrv.: Strava, pr. S. Mihalić, Zagreb, 1970)

SLAVKO GRUM: Dogodek v mestu Gogi, Kondor 102 (pogovor F. Zadavec) ili
Goga, proza i drame, 1957.

OPČA LITERATURA ZA EKSPRESIONIZAM:

– F. Petré: Idejnost i izraz ekspresionizma, Umjetnost riječi, br. 1, 1957.

– F. Zadavec: Pot skozi noč (antologija), 1966/Kondor 93.

PSIHOLOŠKI REALIZAM

IVAN PREGELJ: Tolminci ili Plebanus Joannes.

FRANCE BEVK: Kaplan Martin Čedermac, izbor iz novela.

JUŠ KOZAK: Šentpeter, Maske.

Lit.: A. Šljivarić: Ljubljana u interpretaciji Juša Kozaka, Radovi zavoda za slavensku filologiju 4, 1961.
M. Mejak: Portreti, 1977.

CIRIL KOSMAČ: Sreča in kruh

Balada o trobenti in oblaku (ili Pomladni dan), Izbrano delo I–IV, 1964.

Lit.: H. Glušič: Pripovedna proza Cirila Kosmača, 1975.

SOCIJALNI REALIZAM

LOVRO KUCHAR-PREŽIHOV VORANC: Samorastniki, Doberdob ili Jamnica.

Lit.: Prežihov zbornik, ur. M. Boršnik, 1957.

BRATKO KREFT: Velika puntarija ili Celjski grofje, Kondor 91.

MIŠKO KRANJEC: Os življenja, 1935.

Povest o dobrih ljudeh, 1940.

Lit.: F. Zadavec: Miško Kranjec, 1963.

ANTON INGOLIČ: Lukarji, 1936.

Gimnazijka, 1966.

IVAN POTRČ: Na kmetih.

KNJIŽEVNOST NOB

VLADIMIR PAVŠIČ – MATEJ BOR: Previharimo viharje, Bršljan nad jezom; izbor: Pesmi, Kondor 108, ur. B. Paternu.

KAREL DESTOVNIK-KAJUH: Pesmi, 1954 (sa studijom D. Moravca).

Lit.: V. Smolej: Zgodovina slovenskega slovstva, VII, 1972.

SUVREMENA KNJIŽEVNOST

PROZA

EDVARD KOCBEK: Strah in pogum, 1951.

BENO ZUPANČIČ: Sedmina, 1957, 1965² ili Grmada, 1974.

ALOJZ REBULA: Senčni ples, 1960 (hrv. prijevod M. Slavičeka, Zagreb, 1981).

ANDREJ HIENG: Usodni rob, 1957, ili Čarodej, 1976.

Lit.: B. Kitičić: Literarna ustvarjalnost A. Hienga, 1980.

LOJZE KOVAČIČ: Deček in smrt, 1968 ili Resničnost, 1972.

ZDRAVKO SLAMNIK – PAVLE ZIDAR: Sveti Pavel, 1965, ili Oče naš, 1967.

RUDI ŠELIGO: Triptih Agate Schwarzkobler, 1968.

VITOMIL ZUPAN: Menuet za kitaro, 1975.

DRAGO JANČAR: Galjot, 1978.

Lit.: (za suvremenu prozu)

– H. Glušič – M. Kmecl: Proza, u: Slovenska književnost 1945–65, knj. I. 1967.

– A. Šljivarić: Panorama novije slovenske proze, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 14, 1976.

POEZIJA

Antologijski izbor pjesama slijedećih suvremenih pjesnika: JOŽE UDOVIČ, CENE VIPOTNIK, LOJZE KRAKAR, KAJETAN KOVIČ, TONE PAVČEK, GREGOR STRNIŠA, DANE ZAJC, IVAN MINATTI, JANEZ MENART, CIRIL ZLOBEC, VENO TAUFER, FRANCI ZAGORIČNIK, TOMAŽ ŠALAMUN, SVETLANA MAKAROVIČ.

Lit.: B. Paternu: Lirika, u: Slovenska književnost 1945–65, knj. I. 1967.

A. Šljivarić: Slovenska lirika od moderne do danas (Geneza suvremenih tokova), Kolo, MH, Zagreb, 1967.

DRAMA

DOMINIK SMOLE: Antigona, 1961.

PRIMOŽ KOZAK: Afera, 1962.

GREGOR STRNIŠA: Samorog, 1967, ili Žabe, 1969.

Lit.: J. Koruza: Dramatika, u: Slovenska književnost 1945–65, knj. II, 1967.

A. Šljivarić: Nekoliko problemskih vidova slovenske drame (Genetička detekcija), Forum, br. 4–5, 1970.

STUDIJE IZ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI, ESEJI I KNJIŽEVNA KRITIKA (PO IZBORU)

– Josip Vidmar, Literarne kritike, 1951.

– Ivo Brnčić: Generacija pred zaprtimi vratima, 1954.

– Boris Paternu: Pogledi na slovensko književnost I–II, 1974.

– Sodobni slovenski esej, ur. J. Kos, 1979.

– Franc Zadavec: Elementi slovenske moderne književnosti, 1980.

– France Bernik: Problemi slovenske književnosti, 1980.

VAŽNIJA PERIODIKA (PO IZBORU)

Ljubljanski zvon, Dom in svet, Slovan, Književnost, Sodobnost, Dejanje, Nova obzorja, Slavistična revija, Jezik in slovstvo, Perspektive, Dialogi.

Predavanja in vaje iz slovenske književnosti potekajo v jezikih republik in pokrajin, kjer je sedež univerze. (Npr. znanemu prof. F. Petrètu na zagrebški fakulteti ni uspelo uresničiti želje, da bi pouk slovenske književnosti potekal v slovenščini, in tako je ostalo vse do danes.)

Kot je bilo že omenjeno, poučujejo učitelji slovenski jezik samo v obliki lektorskih vaj, in sicer dva semestra po dve uri tedensko. V Skopju, kot je bilo prav tako omenjeno, v obliki predavanja in lektorskih vaj. Na nekaterih univerzah, kjer je študij lingvistično usmerjen, traja študij tri semestre. Cilj lektorskih vaj na vseh jugoslovanskih univerzah ni v tem, da bi se študentje aktivno naučili slovenskega jezika, temveč da jim omogoči neposredno spremljanje slovenske književnosti.

Ad 3) Tretji vidik mojega razmišljanja se s strokovnega stališča sprašuje o možnosti oziroma boljše o nemožnosti uvajanja slovenskega jezika kot učnega predmeta v osnovne in srednje neslovenske šole. Iz prikaza, koliko in kako je slovenski jezik zastopan po fakultetah v Jugoslaviji, je razvidno, da take možnosti praktično ni in da je še dolgo ne bo. Naši študentje po končanem študiju *ne morejo predavati slovenskega jezika*. Učitelje za ta predmet bi torej morali dobiti iz Slovenije.

V razpravah o skupnih jedrih so večkrat poudarjali, da bi se učenci v drugih republikah lahko učili slovenščine, kar pomeni, da je zakonska osnova, vendar si kot univerzitetni učitelj dovoljujem povedati, da pri naših srednješolskih učiteljih za to ni dovolj strokovnega znanja. Dve uri ali celo štiri ure lektorata tedensko v enem letniku nikakor ne zadostujejo niti za to, da bi mogel učitelj interpretirati slovensko besedilo v izvorniku, še manj pa, da bi predaval jezik v srednji ali osnovni šoli.

Temu razmišljanju naj dodam še tole: slovenistika danes osvaja jugoslovanska slavistična središča. Moč kvalitetne provokativne slovenske književnosti je pritegnila številne znanstvenike. Dokaz za to je dejstvo, da so danes učitelji slovenske književnosti na jugoslovanskih univerzah večinoma Neslovenci (razen dveh). Samo še lektorati so v rokah Slovencev ali tistih, ki so končali študij v Sloveniji. Prav gotovo bi bilo dobro omeniti znanstvena dela slovenistov zunaj Slovenije, vendar se mi zdi, da bi bilo o tem treba napisati posebno razpravo za eno naših prihodnjih zborovanj. Omenim naj samo to, da so znanstvena dela nekaterih izmed njih velik prispevek k novemu pogledu na slovensko književnost.

Zanimanju za slovensko književnost bi morali sčasoma dodati nove razsežnosti odnosa do slovenskega jezika. Pozicije staropozitivističnega in utilitarističnega proučevanja slovenske književnosti smo že zapustili. Vse več pozornosti usmerjamo h književnemu besedilu. Zanima nas njegova struktura, kar je seveda brez dobrega poznavanja jezika nemogoče. Bodočnost znanstvenega pristopa k slovenistiki je v nekakšni vzajemnosti literarnoteoretskih in lingvističnih gledišč. Literarno delo je namreč celota.

To naj opozori sloveniste, da je osvajanje slovenskega jezika znanstveni imperativ. Za to pa bi morali imeti posluš tudi naši študijski programi. Jezik je zmeraj več od samega jezika; če so v nekem jeziku nesporazumi, potem bodo tudi drugod.

Slovenistika ni več le stvar samo Slovencev – in to je dobro, to je dokaz njene znanstvene in umetniške moči. Iz te nove kakovosti izvirajo nove dolžnosti za vse nas neslovenske sloveniste. Slovenske književnosti v znanstvenem raziskovanju ne moremo in ne smemo ločiti od slovenskega jezika, prav zato mora pouk slovenskega jezika dobiti nov položaj na filozofskih in pedagoških fakultetah zunaj Slovenije.

MED UGOVORI IN ODGOVORI (5)

11. Rojstno leto slovaškega knjižnega jezika

Ob rojstvu sodobne knjižne slovaščine so stali romantiki Michal Miloslav Hodža (1811–1870), Jozef Miloslav Hurban (1817–1888) in Ľudovít Štúr (1815–1856). Junija 1843 so se sešli v vasi Hlboké na zahodnem Slovaškem, kjer je bil Hurban pastor. Za bazo svoji kodifikaciji so vzeli srednjeslovaško narečno bazo. Ko Štúr zgodaj nesrečno umre, postane voditelj in prvi bojevnik za slovaško nacionalno in kulturno samobitnost in samostojnost Hurban. Almanah Nitra, ki ga začne izdajati Hurban 1842, je izdal v berno-lákovščini, letnik 1844 pa v slovaščini, kakor so jo kodificirali omenjeni trije 1843. To je prva knjiga v živem, sodobnem ljudskem slovaškem jeziku. Od 1843 živi slovaščina kot samostojni slovanski jezik do danes v knjigi in javnosti. Ustava prve Češkoslovaške republike je priznavala le en narod, čehoslovaški, in en republiški jezik, čehoslovaški. Unitaristično ideologijo čehoslovakizma so zagovarjali Masaryk, Beneš in češka buržoazija. Po njihovem nazoru je bila Štúrovska romantika s kodifikacijo slovaškega jezika in s trditvijo o avtonomnem slovaškem narodu utopijska. Federalizacija (po ustavi 1968) pomeni rešitev češkega in slovaškega narodnega vprašanja, oba sta samosvoja državna naroda.

Jezikoslovne raziskave so ugotovile, da je že Bernolák s svojo zakonitvijo slovaščine kot knjižnega jezika v mnogočem baziral na elementih srednje slovaščine. Danes se priznava dejstvo, da je bil za samostojnost slovaščine že J. P. Šafárik, ki je ob prihodu, za kruhom, v Prago moral sprejeti pogoj za odkazano delo, da bo pisal samo v češčini. Kolár, ki je ostro nastopil proti štúrovski zakonitvi slovaščine za knjižni jezik, je zagovarjal teorijo, da mora češki knjižni jezik sprejeti mnogo slovaških jezikovnih elementov in tako s slovaščino ustvariti skupni čehoslovaški jezik. V prvi republiki seveda čehoslovakizem ni pomenil nič drugega kot absolutno vladno češčino v javnosti in pisavi. Ján Stanislav, slovaški jezikoslovec, je moral svojo slovnico slovaščine nasloviti Československá mluvnica (= slovnica). Številni češki znanstveniki-zgodovinarji in jezikoslovci so branili in zagovarjali idejo čehoslovakizma, to je teorijo o enotnem čehoslovaškem narodu in jeziku. Nekateri so celo postavljali in zagovarjali tezo, da Slovaki niso izviren slovanski narod, temveč zgolj konglomerat nekakšne »veje« čehoslovaškega naroda in »valaških«, to je etničnih, jezikovnih, folklornih elementov Valachov (Vlahov), Rusinov, Romunov in Poljakov, iz katerih se je ustvarjal do 17. stol. na srednjem in severovzhodnem ozemlju Slovaške konglomerat »Slovakov«. Tezo, ki jo je z žolčem zgradil in zagovarjal Čeh, dolgoletni profesor čehoslovaške zgodovine na bratislavski univerzi, so spodbijali rodovi mladih slovaških jezikoslovcev in zgodovinarjev. Dolgo je trajalo, da je tudi resna češka jezikoslovna znanost, še pogosteje pa dnevna publicistika nehala kodifikacijo slovaškega knjižnega jezika v duhu Ľudovíta Štúra označevati za ločitev, odcep, razcep in odklon. Pod vplivom tradicij praškega centralizma in unitarističnega čehoslovakizma se na Slovenskem še danes ne moremo otresti dvomov v znanstveno resnico o avtonomnem slovaškem jeziku in narodu. Ob dveh lektorjih češkega jezika na slavistiki univerze v Ljubljani še čakamo na obnovev lektorata slovaškega jezika, ki je deloval dolga leta po vojni.

Hurban je zvedel za Bleiweisove Novice in jih dobil na vpogled najverjetneje po vplivu in posredovanju Stanka Vraza. Bleiweis pač ni bil toliko slavistično razgledan, da bi bil razumel revolucionarno dejanje štúrovcev o slovaškem knjižnem jeziku. Hurban mu je

v znamenje preloma, sklenjenega 1843 v Hlbokem, poslal prvi in drugi letnik svojega literarnega almanaha Nitra, ki ju je pospremil s svojeročnim posvetilom, ki se (v obeh letnikih enako) glasi:

Visoko Učenjemu Panu

P. Drovi J. Bleiweisovi,

Redaktorovi Kmetij. a rokodel. Novic

v Ljubljani

J. M. Hurban, redaktor.

(Oblike na -ovi v citiranem posvetilu pomenijo dajalnik ednine v knjižni slovaščini.)

Letnika Nitre 1842 in 1844 s Hurbanovim posvetilom naj bi bila Bleiweisu, Novicam in Slovencem dokumentarno pokazala, da so Slovaki prešli od bernolákovščine v novo, moderno slovaščino.

Slovaki so z letnikom 1844 prešli v novo, moderno dobo svojega kulturnega in sploh nacionalnega življenja. Tega revolucionarnega prehoda v novi čas slovaške nacionalne zgodovine Bleiweis ni dojel – v Novicah ni zaznamoval sprejema dveh letnikov Nitre. Almanaha sta se ohranila v knjižnici Slovenske matice v Ljubljani, sedaj pa sta v knjižnici slavističnega oddelka na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Hurban ni imel sreče tudi sicer: dr. Fran Petre ga navaja v svoji monografiji Poizkus ilirizma pri Slovencih s priimkom Hurbin!

Hurban je bil glavni organizator in poveljnik slovaške revolucionarne vojske proti dunajski cesarski 1848–1849. Po pooblastilu osrednjega vodstva revolucionarne vojske je dvakrat obiskal Prekmurje in nagovarjal Prekmurce, naj se pridružijo protidunajski vojski. Na poti v Zagreb k Hrvatom je potoval skozi slovensko Štajersko. Prenočeval je v Poljčanah, od koder je poslal ženi na Slovaško v slovaščini pisano pismo, v katerem navdušeno govori o slovenski pokrajini in slovenskih ljudeh. V Zagrebu je govoril v hrvaškem držav. zboru in opravil enako misijo v Vojvodini. Dogodki so se pozneje povsem obrnili.

Naša pisateljica Josipina Turnograjska-Tomanova je napisala črtico Slavjanski mučenik, kjer je naslikala junaško smrt slovaškega upornika Viljema Šulka, ki ga obesijo košutovski rebeli. Motiv je obdelala najbrž po poročilih čeških, slovaških ali hrvaških časopisov, ki sta jih posredovala Toman in preddvorski župnik Lovro Pintar, navdušen Slovan. Slovaški motiv ima tudi njena črtica Svatoboj puščavnik, ki pripoveduje o nemem samostancu pod Zoborom nad Nitro, ki je v resnici premagani velikomoravski kralj Svetopolk. Črtici sta bili objavljeni v Janežičevi Slovenski bčeli in sta manifestativni priči romantičnega vseslovanstva. Iz istega duha je bila napisana tudi Hurbanova zgodovinska povest o svatbi kralja velikomoravskega, ki jo je za Besednik 1878 »posnel« oz. prosto prevedel Jaroslav Fr. – Franc Štrukelj. Medsebojno spoznavanje med Slovaki in Slovenci sredi 19. st. kmalu usahne; čas Bachove diktature in sporazumevanja med Slovaki in Madžari za dualizma preseka vsa pričakovanja.

(V arhivu Slovaške matice v Martinu razen nepomembnih voščilnic, pozdravnih pisem ipd. ni ohranjena nobena korespondenca z Bleiweisom in Novicami. Podobno je v Ljubljani. O Hurbanu v Prekmurju gl. brošuro J. Flisarja in A. Lutharja: Prekmurja znameniti evang. možje, 1937. Prvi je na gradivo iz slovaške romantike opozoril dr. Fr. Ilešič v razpravi: Češko-slovenska (jugoslovanska) vzajemnost v minulih dobah, ZMS 1905, 9. Brošura Antona Bezenška Svečanost o priliki sedemdesetletnice dr. Janeza Bleiweisa, 1879, vsebuje imena Bleiweisovih oficialnih in deloma prijateljskih častilcev.)

Hurban je v svojem literarnem časopisu Slovenskje Pohladi ponovno pisal o Slovencih in njihovi slovstveni dejavnosti. Krajše in daljše članke je posnel največ iz Slovenske bče-

le. Slovenci so ga najbolj privlačili, ker so pisali v svojem živem, ljudskem jeziku. Hurban je videl v slovenskem pisanju potrdilo štúrovskemu prizadevanju za samostojnost slovaščine in slovaškega slovstvenega delovanja.

12. Zadoščenje Ottu Františku Bablerju

Po srečanju s pesnikom in prevajalcem Ottom Františkom Bablerjem na njegovem domu pod Sv. Kopečkom pri Olomoucu in zatem po živahnih pisemskih zvezah z njim sem predlagal založbi Obzorja in reviji Dialogi, naj pošlje Bablerju kot prevajalcu Božanske komedije prevod Danteja, ki ga je Capuder objavil v treh knjigah 1972 v Mariboru. Predlog je bil primeren, saj je Babler prevedel v češčino okoli trideset slovenskih poetov od Prešerna do Makarovičeve, v češčino pa tudi Božansko komedijo (1952, v dveh izdajah). Med vodilne dantologe se je uvrstil s študijami o Danteju v evropskih zbornikih in revijah; med njimi je razprava o Božanski komediji v slovenščini (Die Dante-Bestrebungen der Südslaven, Weimar, 1958). Bablerja sem pri pisanju študije o Capudrovem Danteju opozoril na prizadevanja Frana Zakrajška (v moji razpravi v Goriškem letniku 1975) in mu posredoval Slodnjakove ugotovitve o Vrazovih prevodih Danteja v II. knj. Slovenskih djel (Zagreb, 1952).

Dialogi so objavili Bablerjevo razpravo v dveh številkah (9. in 10.) letnika 1973. Toda v prvem delu na ustreznih mestih ni vstavljena numeracija Opomb in na koncu niso stavljene Opombe. Drugi del priobčene razprave prinaša v tekstu oštevilčene Opombe in na koncu tekst Opomb od 1. do 40. in do konca 69. Uredništvo mi stavka ni poslalo v korekturo, moj ugovor pa seveda zadeve ni mogel popraviti. Vsemu navrh so objavo Bablerjeve študije spremljale fotografije treh punčar ali deklin, ki so vlomljene v dantološki kompleks, torej v resno razpravljanje o svetovnem poetu.

Protest na naslov uredništva zadeve ni mogel spremeniti. Ogorčen je bil predvsem avtor Babler, ki je uredništvu poslal v slovenščini pisano pismo, ki se glasi:

»Uredništvo revije Dialogi, Maribor

Moj spoštovani prijatelj dr. Oton Berkopec mi je posodil vaše Dialoge, 1973, št. 9, kjer ste publikovali začetek moje študije o Božanski komediji v prevodu Andreja Capudra.

Zdi se, da je moje pismo od 5. septembra, v katerem sem protestiral proti Vašemu namenu, da boste razpravo izdali brez mojih opomb, prišlo prepozno, in tako ste moj tekst objavili v formi, v kateri je popolnoma izgubil svojo dokumentarnost in svoj znanstveni karakter. No, ne dá se v tej reči nič več narediti – ampak zadovoljen s tem rezultatom seveda nisem. Tudi se mi zdi čudno, da ste v mojo razpravo uvrstili dve reprodukciji fotografskih snimkov, ki nimajo z njo nič skupnega – to pa ni svedočanstvo o inteligenciji vašega meterja. Ampak: nehajmo ...

Prosim Vas, da mi vsaj pošljete avtorske izvode obeh števil z mojo razpravo ...

Na vsak način se Vam zahvaljujem za iniciativo, katero ste mi dali za sestavljanje razprave, in Vas pozdravljam s spoštovanjem.

O. F. B.
26. oktobra 1973«

O. F. Babler je umrl v Olomoucu 24. 2. 1984.

S tem zapiskom se opravičujem češkemu znancu in odličnemu prevajalcu naše besede; po citiranem pismu se mi izpod Sv. Kopečka ni več oglasil ...

Viktor Smolej
Ljubljana

REZULTATI ANKETE O POUKU SLOVENŠČINE V SREDNJEM USMERJENEM IZOBRAŽEVANJU

Slavistično društvo Slovenije je pripravilo anketo, s katero je želelo zbrati mnenja in pripombe učiteljev v srednjem usmerjenem izobraževanju o pouku književnosti in jezika.

Žal so pri pripravi ankete sodelovali le učitelji, ki poučujejo v programih V. stopnje, in so vprašanja zadevala le-te programe, ne pa diferenciranih. To je anketi v škodo, saj ne more biti povsem objektivna slika razmer. Sestavljavci ankete se tudi zavedajo, da so bila nekatera vprašanja pomanjkljivo formulirana, zato so odgovori mestoma nejasni ali pa jih sploh ni, kakor tudi večkrat ni odgovorov na povsem jasno zastavljena vprašanja.

Anketa je bila poslana na 47 naslovov: od tega 9 na področna slavistična društva, ki naj bi jo posredovala naprej, in 38 na srednje šole usmerjenega izobraževanja v ljubljanski regiji. Prejeli smo le 35 odgovorov, to je v primerjavi s številom šol seveda zelo malo. Odgovori so prišli iz Maribora (6), Ptuja (1), Celja (odgovor aktiva), Štor (1), Trbovelj (1), Domžal (1), Ljubljane (5), Škofje Loke (1), Kranja (2), Jesenic (1), Idrije (1), Tolmina (1), Nove Gorice (2), Kopra (3), Pirana (1), Postojne (1), Kočevja (2). Prav nobenega odgovora ni bilo s področja SD Murska Sobota, Novo mesto in Ravne na Koroškem (pri tem štirje odgovori niso identificirani, ker ni na njih imena šole).

Kako naj razumemo tako slab odziv na anketo? Kot malomarnost ali že kot izraz malodušja?

Anketa zajema vsebinsko dva sklopa vprašanj: mnenja in pripombe učiteljev o pouku književnosti in o pouku jezika.

A) Pouk književnosti

Anketa potrjuje že večkrat izraženo in zapisano mnenje učiteljev, da dosedanja zasnova učnega načrta za pouk književnosti 2 + 2 ni ustrezna. Mnenje učiteljev o razmerju med literarno zgodovino, literarno teorijo in interpretacijo literarnih besedil kaže na neustrezno razporeditev učne snovi po letnikih. Večina meni, da je dosedanji učni načrt, ki v 3. letniku zahteva obravnavo književnosti po tematskih krogih, povsem neprimeren. Odgovori temeljijo na prepričanju, da je literarnozgodovinsko in literarnoteoretsko vedenje po dveh letih preskromno, zato večina odgovorov izraža mnenje, naj bi bila v 1., 2. in 3. letniku obravnavana snovi kronološka, povzetki pa tematski, sintetični, kar navaja učence na samostojno delo in jih spodbuja k ustvarjalnemu mišljenju. Prav tako večina poudarja, da mora pouk književnosti v prvih treh letih preseči golo literarnozgodovinsko obravnavo in da je potrebno literarnozgodovinski pregled dopolnjevati od 1. letnika dalje z interpretacijami besedil in literarnoteoretskimi temelji, brez katerih ni mogoče v mladih ljudeh razviti estetsko-kritičnega in ustvarjalnega odnosa do književnosti. Večina odgovorov (30 od 34) potrjuje, da je zamisel o treh letih skupne osnove dobra, pojavi pa se vprašanje novih učbenikov; na vprašanje, katera poglavja naj vsebuje pouk književnosti v 4. letniku, se večina ogreva za tematske kroge z interpretacijo, le-ti pa morajo biti dopolnjeni z jezikovno-stilno analizo in zahtevnejšimi literarnoteoretskimi poglavji.

* Prebrano na slavističnem zborovanju 5. oktobra 1984 v Ljubljani.

Prav tako odgovori glede razmerja med literarno zgodovino, literarno teorijo in interpretacijo besedil opozarjajo, da literarna teorija v učbenikih ni ustrezno predstavljena, da je premalo funkcionalno povezana z besedili. Zato večina predlaga, naj bo literarnoteoretski del podan ob besedilu in na koncu učbenika v obliki pregleda. Le 7 odgovorov predlaga, naj bi bil literarnoteoretski del predstavljen v posebnem učbeniku.

Iz odgovorov ankete je razvidno, da je sedanje razmerje med predstavitvijo slovenske, drugih jugoslovanskih in svetovne književnosti povsem neustrezno. Nedopustno je, da je delež svetovne književnosti v učnem načrtu tako minimalen, izbor del iz svetovne književnosti ni zadovoljiv, celo neprimeren.

Najbolj pomanjkljivo so po mnenju večine predstavljena naslednja poglavja iz svetovne književnosti: antika, renesansa (v vseh 4 letih ni Hamleta), predromantika in romantika, realizem (le odlomek iz Vojne in miru), nova romantika (Baudelaire je odpravljen le z enim stavkom), povsem nesprejemljivo pa je predstavljena svetovna književnost 20. stoletja. Manjkajoča imena, ki so se v anketi najpogosteje ponavljala, so: Shakespeare, Byron, Dostojevski, Tolstoj, Baudelaire, Joyce, Wilde, Kafka, Proust, Sartre. V zvezi z drugimi jugoslovanskimi književnostmi pa očitki o pomanjkljivostih niso bili tako številni, ker je le-te mnogo več kot svetovne.

Večina odgovorov odmerja procentualno največ ur pouka slovenski književnosti tj. od 50–70 %, nato svetovni od 15–40 %, drugim jugoslovanskim književnostim pa od 15–25 %. Tretjina odgovorov ne navaja odstotkov, pač pa ima samo pripombo, da je svetovne književnosti veliko premalo.

O izboru besedil je bilo poudarjeno mnenje, da bi morali sestavljavci učnega načrta upoštevati racionalizacijo tekstov, da ne bi prišlo do ponavljanja snovi iz osnovne šole in podvajanja v usmerjenem izobraževanju. Mnenje večine (22) je, da dosedanji izbor literarnih tekstov ne osvetljuje primerno posameznih literarnih poglavij in avtorjev; da je izbor preskromen, enostranski, nepriljubljen (to velja predvsem za učbenik 3. letnika) in da si učitelji že sedaj pomagajo s Slovenskim berilom I–IV. Iz ankete je razvidno, da učitelji (21) pogrešajo antologijo z reprezentativnimi besedili in da bi bilo vredno razmisliti o uporabi že obstoječih zalog učbenikov.

Tudi najnovejša literarna tvornost ni zadovoljivo predstavljena (22 odgovorov). V glavnem je zastopana le poezija, pa še ta preveč fragmentarno, sodobne proze in dramatike pa skorajda ni. Vredno je premisliti predlog, da bi sodobnike obdelali tako, kot so predstavljeni v Slovenski književnosti 45–65. Kako vključevati najsodobnejšo literarno tvornost v učbenike, to je vprašanje, o katerem je treba razmisliti.

Kar zadeva domače branje, pa večina meni, da ni potrebno strožje določiti števila besedil, da je sicer dobro narediti okvirni seznam domačega branja, kjer naj bo nekaj naslovov stalnih, nekaj fakultativnih, sicer pa naj nekaj prostora pustimo učiteljevi in učenčevi svobodi.

B) Pouk jezika

Odgovori glede pouka o jeziku in ustreznosti jezikovnih poglavij kažejo manj izdiferencirana mnenja, opozarjajo pa na potrebe pri jezikovnem pouku.

Večina (25) misli, da bi bilo treba pravopis obravnavati tudi posebej, in sicer v 1. letniku (21 odgovorov) – zaradi preverjanja osnovnošolskega znanja in zato, ker je le-ta osnova za nadaljnje delo. V učni načrt 1. letnika naj bi bilo vključeno strnjeno poglavje o pravopisu, v učbenikih preostalih letnikov pa naj bi bilo več ustreznih pravopisnih vaj ob vseh obravnavanih jezikovnih ravninah.

Na vprašanje o konceptu, po katerem naj bi se v 1. letniku podala le osnovna informacija o sistemu po jezikovnih ravlinah, o zvrstnosti jezika, o družbenem položaju jezika in pravopis, je 20 odgovorov pritrdilnih, preostali pa ugotavljajo, da je tak koncept zasnovan preozko, da je nevarnost teoretiziranja, zato predlagajo poleg omenjenih še dodatna poglavja (ali glasoslovje ali skladnjo); predvsem pa je pred kakršnokoli spremembo potrebno razmisliti o novi zasnovi celotnega jezikovnega pouka.

Odgovori opozarjajo tudi na to, da so poglavja o besedotvorju, zgodovini in zvrstnosti jezika obdelana preobsežno in da bi kazalo besedotvorje skržiti na račun tega, kar zadeva ožje opismenjevanje učencev (pravopis, oblikoslovje).

Anketa je pokazala na metodične pomanjkljivosti učbenika Sporočanje. Po mnenju večine je v njem preveč neaplicirane teorije, ki učence odbija. Smotrno je tak jezikovni pouk, v katerem se sorazmerno prepleta tako ozaveščanje jezikovne kulture kot spoznavanje teoretične podstave jezika. Takih je 17 odgovorov, 16 odgovorov daje prednost ozaveščanju jezikovne kulture, le 2 pa teoretični podstavi jezika. Ob tem se je pokazala potreba po učbeniku praktične stilistike, po vajah, ki morajo biti povezane s teoretičnim delom pouka, in predvsem potreba po srednješolskem učbeniku za jezikovni pouk v eni knjigi za vse letnike (32 odgovorov).

Za boljši jezikovni pouk učitelji predlagajo tale učna sredstva: kasete za glasoslovje in pravorečje, prosojnice, delovne zvezke z vajami z vseh jezikovnih ravnin in jezikovne priročnike.

Za konec pa še tole:

Ob odgovorih na vprašanja so se v anketi pojavile tudi tele zahteve:

- povečati je treba fond ur za pouk materinščine;
- učni načrt mora upoštevati tudi porabo ur za šolske naloge, naloge objektivnega tipa, aktualizacijo, preverjanje in ocenjevanje, tako da bi morali v predmetnik dodati po mnenju nekaterih učiteljev vsaj še 20 ur;
- nujno je treba z zakonodajo urediti skrb za jezik tudi pri drugih predmetih;
- upoštevati je treba sklepe evalvacijske komisije in vse konstruktivne pripombe in mnenja, ki so bila objavljena v strokovni literaturi, in ne nazadnje pripombe praktikov, ki so bile že ničkolikokrat izrečene na različnih seminarjih in zborovanjih.

Vlasta Luštek
Srednja pedagoška šola v Ljubljani

NATANČNO IN OBSEŽNO O POMEMBREM PROBLEMSKEM SKLOPU

Marjeta Vasič: *Eksistencializem in literatura*, Ljubljana: DZS, 1984, 169 str. (*Literarni leksikon*, zv. 24.)

Kot je pri raznih obravnavah iz literarne vede že običajno, se je morala tudi v tej knjigi avtorica najprej spoprijeti z vprašanjem, kaj in koliko pokriva določeni pojem: tu pač eksistencializem. Ker je eksistencializem v svojem izhodišču vendarle filozofski pojav, gre v razpravi predvsem za vpliv te filozofije (oziroma ne čisto enotne vrste filozofov, ki jih štejejo za eksistencialiste) na književnost. Avtorica sicer skuša zajeti eksistencializem širše in že na začetku pove (str. 5): »Izraz eksistencializem označuje določene filozofske, estetske, literarnokritične in literarne pojave, v širšem pomenu pa tudi njim bolj ali manj ustrezen način življenja...« Po uvodu, ki obravnava izvor in pomen termina, sledijo tri obsežna poglavja.

Prvo se, razumljivo, ukvarja s filozofskim eksistencializmom (filozofijo eksistence). Izvedmo za vrsto predhodnikov in ključnih filozofov eksistence od B. Pascala, S. Kierkegaarda, M. de Unamuna, Berdjajeva, Šestova, Jaspersa, Heideggerja, G. Marcela, Mouniera tja do Sartra, Merleau-Pontyja in Camusa, ki seveda ni »pravi« filozof. Ker pa so številni omenjeni (zlasti Kierkegaard, Unamuno, Sartre, Camus) obenem tudi literarni ustvarjalci, je prehod filozofije k umetnosti najnaravnejši in najhitrejši: prek osebe same.

Drugo poglavje se ukvarja s svetovno literaturo (v okviru te največ s francosko). Pri urvrščanju avtorjev med literarne eksistencialiste vlada v raznih priročnikih ali tudi literarnih zgodovinah velika neenotnost. Avtorica je nanizala vrsto imen, med katerimi so v tej zvezi običajno omenjana (Sartre, Camus, S. de Beauvoir, Malraux idr.) ali pa tudi redkeje ali izjemoma (npr. Döblin, Moravia, Golding, Mailer idr.). Za Kafka poteka »boj« med tistimi, ki ga vključujejo v eksistencialistično linijo, in tistimi, ki temu oporekajo. Dalje so navedeni francoski pisatelji romanov človekove usode. Tu se pojavljajo avtorji raznih nazorov in stilnih usmeritev (npr. Bernanos, Celine, Montherlant, Saint-Exupery, Malraux). Za najustreznejšo razmejitev eksistencialističnega obdobja v francoski literaturi je sprejela Vasičeva letnici 1938–1954 (po M. Raimondu). Ob pripovedni prozi je vidna tudi eksistencialistična dramatika, v njej nastopajo poleg Sartra in Camusa še nekateri, npr. Anouilh, Salacrou. V dilemi, ali je eksistencializem bližje romantiki ali realizmu, se avtorica nagiba k slednjemu in podpira izraz »eksistencialistični realizem«.

Najobsežnejši del študije (dobro polovico) zavzema tretje poglavje (Eksistencializem na Slovenskem). Tu je pregledno nanizano obilo zanimivega gradiva. Povsem ustrezno je avtorica delila nastopanje eksistencializma pri nas v dva valova: 1) 30. leta – pred 2. svetovno vojno, 2) po 2. svetovni vojni (predvsem 50. leta). Eksistencialistični filozofi, o katerih so pisali slovenski posredniki v predvojnem obdobju, so npr. Berdjajev, Kierkegaard, personalist Mounier idr. Posebej sta prikazani Kocbekova miselnost in literatura pred vojno in po njej (obenem z recepcijo njegovih del). Kot drugi avtorji, blizu eksistencializmu v času pred 2. svetovno vojno, so omenjeni: Bartol, V. Zupan (začetni romani), B. Vodušek.

Odmevi na eksistencializem v povojni publicistiki so bili pogosti, a sprva zaradi ideoloških razlogov izrazito negativni. Avtorica v nadaljevanju spremlja tudi kronološko pri-

hajanje eksistencialistične literature na Slovensko (knjige, revialne objave). Pri pregledu eksistencialistično usmerjene literature domačih avtorjev se Vasičeva opre predvsem na Slovensko književnost 1945–1965 (I–II), zatem še na Pogačnikovo Zgodovino slovenskega slovstva VIII (Slovstvo v času eksistencializma in strukturalizma). Med z eksistencializmom obeleženimi avtorji v zadnjem obdobju (70. leta) navaja študija V. Zupana (starejša in novejša dela), V. Kavčiča (Pustota), D. Jančarja (Galjot, Disident Arnož in njegovi). V zaključku Vasičeva primerja eksistencialistično literaturo na Slovenskem s francoskimi značilnostmi in ugotavlja, da v obeh literaturah nastopata dva vidika v pogledu na svet: brezizhodni, nihilistični in angažirani, perspektivni (mimogrede: primerjava z našo revijo *Perspektive!*). Na koncu poda avtorica naši eksistencialistično obarvani književnosti tudi vrednostno potrditev.

Študija izpričuje temeljito avtoričino erudicijo in razveseljivo sistematičnost obdelave. Včasih za bralca že kar utrujajočo gmoto podatkov je znala Vasičeva ustvarjalno pregnesti, in kjer se ji je zdelo potrebno, oceniti tudi z lastnega vidika.

Andrijan Lah
Slovenska knjižnica v Ljubljani

NEODGOVORNO PABERKOVANJE PO PREKMURŠČINI

Nerad se lotevam pretresa pisanja Marije Petrov-Slodnjak (Salzburg) o prekmurskem narečju in zaradi obzirnosti se nisem oglasil ob njenem prvem prispevku v uglednih peštanskih *Studia Slavica*. Toda to ni bilo prav, ker avtorica nadaljuje raziskovanje dveh neznanih ji področij: prekmurščine in madžarščine. S svojimi presenetljivimi »odkritji« nas spravlja v zadrego, saj vemo, da bodo te nepremišljene trditve prepisovali drugi, in bojimo se, da bodo kje po takem pisanju ocenjevali našo slovenistiko. Poglejmo po vrstil

1) *Zu den ungarischen Lehnwörtern in der regionalen Schriftsprache des Prekmurje im 18. und 19. Jahrhundert.* *Studia Slavica Hung.* XXIV. Budapest 1978, 295–328.

Avtorica zna dati svojemu pisanju znanstven okvir, navaja mnogo dokumentacije (le naslova dveh mojih knjig napačno navaja), obvlada lingvistično metodo, kar je vidno posebno v tej razpravi, ki ji je uredništvo dalo končno obliko, posebej glede madžarščine. Od pove pa v uporabi gradiva in zato tudi v dokazovanju. Tu lahko navedemo le glavne napake in pripombe. Podpisani imena Prekmurje ni razlagal iz »zgodovinskih dokumentov«, ker je le urednik zbornika iz 1935, avtor razprave pa M. Slavič. V poznavanju literature o Prekmurju avtorica pač zaostaja, zato prisoja škofiji Veszprém del prekm. župnij; zato ji je avtoriteta za petje in pesmarice R. Orel; tudi v šolah ni vedno vladala le madžarščina. Tudi ji ni jasno prevzemanje cerkvenih hungarizmov s posredovanjem kajkavščine. Poglavlje o virih trdi na začetku, da sta ji bila »za podlago tega dela dva rokopisa«, pozneje pa navaja še tri rokopise in deset tiskov. Da se na razvoj prekmurskih pesmaric ne spozna, dokazuje njena trditev (str. 299), da so tako Sijarto v Mrtvečnih pesmih (1796) kot obe rokopisni pesmarici zajemali iz pesmi, »razširjenih med ljudstvom«. Kajpada: v rokopisih in tiskih pred temi tremi viri!

Glavni ugovori so metodološki: deset tiskov je v seznamu virov razmetanih ne po časovnem ne po abecednem redu, niti ni med njimi Küzmičevega *Nouvega Zákona*, ki je pač

temeljno delo za vsak študij prekmurščine; »Kniga molitvena« 1846 je 7. izdaja Miklóša Küzmiča dela iz 1783 (avtorja ne navaja). Valjavčeva objava Predg. iz 1874 in 1877 je docela neprimeren vir. »Starišinstvo« navaja po 3. izdaji 1929 (prva 1807). Košičeve Starine pa niti niso dobro objavljene niti ni njegov jezik primeren za neorientiranega raziskovalca; da je uporabila kar še tri njegova dela, je vsekakor pristransko. Tožba, da ji v treh letih ni uspelo priti do drugih del, je precej čudna.

Svoj namen označuje kot »prispevek k pravilnemu vrednotenju hungarizmov v prekmurskem slovstvu«; trdi, da ji ni šlo toliko za njihove etimologije (čemu potem naslednja poglavja?), marveč za dognanje, kakšen je bil resnični(?) vpliv jezikovnega stika, katere besede, s kakšno frekvenco, v kakem številu, v kaki obliki in funkciji so bile prevzete (str. 300). Tu bi mogli skleniti poročilo s kratko zavrnitvijo, da vsega tega ni moč spoznati iz tako redkih in delno postranskih tiskov, še celo pa ne brez upoštevanja živega jezika. Avtorica v poglavju Glossar navaja sedem strani besed brez navedbe avtorja ali vira. Neumljivo je, kaj pomeni, da je z zvezdo označila besede, katerih »pomen v vseh uporabljenih delih manjka« – ona ga pač ni razumela. Ker niti ni izčrpana leksika enega samega avtorja (npr. Š. Küzmiča) z namenom dognati zakonitosti prevzema hungarizmov, niti ni ta seznam kako drugače (časovno, predmetno) omejen, ne kaže drugega kot avtoričino neorientiranost. Saj npr. prepisuje kar pomene madžarskih besed iz slovarjev, zato ji je *birouv* tudi Dorfschulze, kar nikoli ni bil; *aldüvati* nikoli ni blagoslavljati, kar po nepotrebnem pritegne iz kajkavščine; *batriven* je mnogo pogostejše kot stari bátriv (mimogrede: oznaka akcenta in kakovosti samoglasnikov je nujna tako v madžarščini kot prekmurščini); *bolond*, *citanje*, *finom*, *g'ünga* (?) itn. so morda enkrat rabljeni primeri, ki ne morejo ničesar dokazati. To M. P. pozneje sama pove. Rad bi videl, kje in kako je npr. zapisano *dúsgazda*, kar gotovo ne pomeni »zelo bogat«. Nekateri izrazi pa so prevzeti iz kajkavskih knjig ali rokopisov. Ob nepoznavanju starejših rokopisov in knjig 18. st. si avtorica upa trditi, da »številne izpeljanke izvirajo šele iz 19. stoletja« (308). Čudi se tudi, da v Pleteršnikovem slovarju ni vrste hungarizmov. Zdi se ji čudno, da A. Pavel »v večkrat navedenem spisu«, ki ga pa – z mestom objave vred – v njeni razpravi nikjer ni, več kot štirideset njenih »najdb« ne navaja in da jih v Flisarjevem slovarčku manjka petina – se ve, ker jih nihče ne uporablja.

Z avtoričinim pisanjem o besedotvorju in fonetiki se ni moč ukvarjati, saj niza zastopstvo madžarskih glasov v prekmurskih ustreznih besedah s takimi napakami, kot: dolžina je v prekmurskih besedah le izjemno označena; da so nizki a, ö, d', t' madžarski vpliv, je zelo diletantsko mnenje – s kom so imeli stik in zakaj ga ni v dólinskem govoru? Ugovarja prevzemu hungarizmov s posredovanjem kajkavščine, ker starejše prekmurske knjige ne pozna. Njen »skožnövati« nastopa le v rokopisih pod kajkavskim vplivom. Pretirana je tudi trditev, da so Prekmurci »izredno dobro poznali« madžarske ljudske pesmi.

2) *Zum endungslosen Infinitiv in der regionalen Schriftsprache des slovenischen Prekmurje und in den übrigen südslavischen Sprachen*. Klagensfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft 9 (1983), 1–27.

Medtem ko ima prejšnja razprava neko vrednost, je pa ta referat na zborovanju avstrijskih lingvistov v Celovcu v oktobru 1981 docela zgrešen, kar pove poznavalcu že naslov, saj prekmurščina nima kratkega nedoločnika. Po dolgem uvodu navede iz treh v prejšnji razpravi uporabljenih rokopisov in Sijartove knjige brez dokumentacije primere, ki so ali nápak pisani: dardo ta šče *postavi* (1632 – rokopis je v glavnem kajkavskil), *dolu* leži (= leči) i *počiva* (-ti, 1756). »Kak ščeš *včini*« pri Sijartu 1796 je jasno, da je *včini* – velelnik! *Ostavte plaka* je – roditelj od *plak* in v »*plač mi ne da govori*« je ali -ti po pomoti opuščen, ali pa je to 3. oseba edn. Kako bi 1. mogli biti le ti primeri brez -ti, ko po izpisu 25 tiskov za slovar ne poznamo niti enega, 2. kako bi mogel kar ves zlog -ti odpasti, ko tega ni v nobenem našem narečju? – Zato je vsa široka primerjava – celo z romanskimi jeziki – neumljiva zmeta.

3. *Zu einigen deutschen und ungarischen Elementen in den ostslowenischen Mundarten*. Die slawischen Sprachen, Band 5. Salzburg 1983, str. 79–107.

Kljub izjavi v prvem stavku, da »so bili hungarizmi že obravnavani« in da so ji glavna skrb germanizmi, avtorica pritegne v vseh področjih, na katera je razdelila tujke, tudi madžarske besede v prekmurščini. To bi bilo prav, ko bi jih opremila s potrebnimi diakritičnimi znaki (barat, risali), ko ne bi navajala brez pripombe besed, ki so le enkrat, 1725, omenjene npr. v tisku (*templom*), ker bo nevedni mislil, da so v rabi še danes; in ko ne bi npr. ob besedi pūšpek, ki je edina v rabi, navajala še: *biškop, biškup*. Da je *pāščiti se* sinonim za 'paziti', berem prvič. Da so madž. *evangelium* idr. stare oblike, tega S. ne ve. *Orság* ni nikoli pomenil mesto. Razlike med pisanimi oblikami (razni vplivi, namišljena etimologija) in govorjenimi ne pozna. Pri germanizmih ne loči prleških od prekmurskih ali ne pove, da navaja le prve, kar je pa v nasprotju z naslovom. '*Hamičen*' ni nikoli böse, marveč zavisten in 'oročni' ima navedene tri pomene v različnih zvezah, danes sploh nobenega.

Avtorica dopolnjuje raziskave Striedter – Tempsove z govorjeno leksiko. Zato ji priporočamo, naj se (po zgledu Striedterjeve) loti trezne raziskave prekmurskih (in prleških) knjižnih in živih germanizmov in pusti hungarizme v nemar.

Vilko Novak
Ljubljana

Zapiski

Število ur slovenščine v srednjem usmerjenem izobraževanju

Zadnja tri leta se veliko govori in piše o položaju slovenščine v usmerjenem izobraževanju. Večkrat je že bilo omenjeno, da je slovenščini v usmerjenem izobraževanju dodeljenih premalo ur, še posebej zato, ker slovenščina ni samo učni predmet, ampak je tudi učni jezik. Pa tudi kot učni predmet je v bistvu sestavljena iz dveh predmetov: iz slovenskega jezika (s sporočanjem) in iz slovenske književnosti. Nazadnje je bila ostra zahteva po takojšnjem povečanju ur slovenščine v srednji šoli javno izrečena na zborovanju slavistov oktobra lani v Ljubljani.

Vsekakor se bo za uresničitev te zahteve treba brezkompromisno boriti še naprej in

jasno je, da boj ne bo lahek, saj več ur slovenščine predvsem pomeni manj ur drugih predmetov. Učenci so namreč že zdaj preobremenjeni.

Javnost je bila do zdaj predvsem seznanjena z dejstvom, da ima večina štiriletnih smeri (V. stopnja zahtevnosti in možnost direktnega nadaljevanja na univerzi) le po dve uri slovenščine v tretjem in četrtem letniku (sistem po letnikih: $4 + 3 + 2 + 2 =$ skupaj 385 ur). Čeprav je že samo to dejstvo nevzdržno, pa je treba za zavrnitev glasov tistih, ki trdijo, da je kljub temu vsega skupaj le več ur slovenščine kot prej, opraviti obširnejšo primerjavo starih in novih predmetnikov.

V članku primerjam tri meni dostopne complete predmetnikov, ki so nastali po uvedbi petdnevnega delovnega tedna (pre-

pričan sem, da bi primerjava s položajem slovenščine v šestdnevnem delovnem tednu pokazala sedanost v še slabši luči). Prvi predmetniki so iz leta 1973 (prehod na petdnevni delovni teden – P 73), drugi iz leta 1978 (reforma v zvezi z uvedbo predmeta STM itn. – P 78), tretji pa iz leta 1981 (usmerjeno izobraževanje – P 81). Analiziral sem predvsem štiriletne smeri, saj je pri učencih, ki gredo lahko normalno naprej na univerzo, dosežejo visoko izobrazbo in lahko ne glede na stroko celo postanejo učitelji, problem prav gotovo največji. Ugotovitve:

1. Število ur se je v usmerjenem izobraževanju v primerjavi s P 78 in P 73 absolutno povečalo v smereh elektro in strojni tehnik, kjer je povečanje malenkostno (372 – 374 – 385), ter v smeri zdravstveni tehnik, kjer je bistveno (376 – 374 – 455), je pa posledica želje približati predmetnik gimnazijskemu in se kaže tudi pri drugih splošnih predmetih.

2. V večini smeri se je v usmerjenem izobraževanju število ur malenkostno povečalo glede na P 78, vendar pa zmanjšalo glede na P 73 (414 – 374 – 385). Gre za smeri kmetijski, gozdarski, metalurški, kemijski, gradbeni, lesarski, tekstilni, obutveni in aranžerski tehnik ipd. Pri tej kategoriji izstopa nekdanja šola za oblikovanje, kjer je zmanjšanje števila ur bistveno in v ničemer utemeljeno (450 – 374 – 385).

3. na isti ravni ostaja število ur slovenščine v primerjavi s P 73 pri smereh ekonomski (450 – 429 – 455) in upravni tehnik (526 – 488 – 525), čeprav sicer predstavlja povečanje v primerjavi s P 78.

4. Posebej je treba obravnavati smeri, ki so nadomestile nekdanjo gimnazijo in izobražujejo za nadaljevanje šolanja, po katerem šele dajejo pravi poklic. To so smeri na kulturni, pedagoški, družboslovni, naravoslovno-matematični in računalniški usmeritvi.

a) Pri smeri organizator kulture je enako število ur slovenščine kot v gimnazijah, če primerjamo P 81 s P 73, oziroma večje, če primerjamo P 81 s P 78 (562 – 643 – 560). V gimnazijskem predmetniku je namreč tako

kot v veliki večini drugih prišlo do zmanjšanja števila ur že pred uvedbo usmerjenega izobraževanja (z reformo v sedemdesetih letih).

b) Drugače je pri smeri učitelj, saj je bila ta smer praktično edina, ki je že pred usmerjenim izobraževanjem dosegla povečanje števila ur. Primerjava P 81 s P 78 pa pokaže, da se je z uvedbo UI le-to spet nekoliko, a ne bistveno zmanjšalo (563 – 608 – 595).

c) Družboslovna in jezikovna smer naj bi izobraževali družboslovce in jezikoslovce, tj. ljudi, ki jim je jezik ne samo bistveno oz. najpomembnejše »delovno sredstvo«, ampak slednjim tudi »predmet dela«. Nerazumljiv je padec števila ur v primerjavi z nekdanjo gimnazijo tako glede na P 73 kot tudi glede na P 78 (562 – 543 – 525).

č) Še slabše je pri smeri naravoslovno-matematični tehnik, kjer gre dejansko za zelo ozko usmerjenega abiturienta s pomanjkljivo splošno (družboslovno) izobrazbo, kar se kaže tudi v številu ur slovenščine (562 – 543 – 455).

d) Naravnost paradoksalen pa je položaj slovenščine na smeri računalniški tehnik, saj se je le-ta po številu ur izenačila npr. s smerjo strojni tehnik (562 – 543 – 385). V primerjavi s starim gimnazijskim predmetnikom gre za zmanjšanje za eno tretjino. In to na smeri, kjer se ne učijo le sestave računalnika, ampak tudi računalniškega jezika.

Povzemam, da s stanjem nikakor ne moremo biti zadovoljni. Ne samo docela neustrezna razporeditev ur po letnikih (4 + 3 + 2 + 2), ki vpliva na to, da postaja slovenščina vedno manj pomemben predmet, tudi število ur v celoti je zaskrbljujoče. Gledano nasploh usmerjeno izobraževanje ne predstavlja bistvenega povečanja, ampak ravno nasprotno. Bistveno povečanje je samo v smeri zdravstveni tehnik, bistveno zmanjšanje v smereh oblikovalec, družboslovec, naravoslovno-matematični in računalniški tehnik, v večini smeri pa gre za zmanjšanje števila ur slovenščine v zadnjem desetletju.

Da tudi s prehodom nekaterih nekdanjih poklicnih šol na usmerjeno izobraževanje nismo naredili veliko, naj dokažem z naslednjim primerom: prej dveletna smer administrator je zdaj triletna, vendar se to pri slovenščini kaže le z minimalnim povečanjem števila ur, pri čemer se ni upoštevalo, da ima administratorka več opravka z jezikom kot kakšen tehnik (370 – 385). Na sploh lahko ugotovim, da gre pri večini nekdanjih poklicnih šol, ki so zdaj triletno smeri (IV. stopnja zahtevnosti) srednješolskih programov, za nesorazmerno povečanje števila ur slovenščine v primerjavi s povečanjem trajanja teoretičnega pouka. Medtem ko je večina nekdanjih poklicnih periodičnih šol (pol leta teorije, pol leta prakse) imela po 280 ur slovenščine v predmetniku, ima zdaj večina triletnih smeri 315 ur (sistem 4 + 3 + 2). Če kot kriterij vzamemo samo slovenščino, to pomeni, da z reformo dejansko sploh nismo bistveno povečali splošne izobrazbe na nekdanjih poklicnih šolah, čeprav je bil to eden od glavnih smotrov usmerjenega izobraževanja.

Nazadnje se moramo vprašati, kam so šle ure, ki so tako ostajale v predmetniku, še posebej, če vemo, da so zdaj učenci tedensko bolj obremenjeni (v 1. letniku za več kot pet ur v primerjavi z nekdanjim gimnazijskim predmetnikom) in bi morali tudi slovenščini dodeliti več ur.

Povečalo se je število predmetov (poleg samoupravljanja še osnove tehnike in proizvodnje, zdravstvena vzgoja itd.) ali njihov obseg (samoupravljanje s temelji marksizma v večini smeri v primerjavi s P 78 in P 73 skokovito naraste: 70 – 171 – 210 in po številu ur večinoma presega fond ur za pouk slovenskega jezika in sporočanja), kar vse je šlo tudi na račun obsega pouka slovenščine. Poleg obveznih kulturnih, naravoslovnih in telesnovzgojnih dni, ki naj bi prvotno obsegali kar tri tedne pouka, je bila uvedena obvezna najmanj štirinajst-dnevna delovna praksa, tako da za pouk ostane le 35 tednov na leto (prej v nekaterih programih tudi 38 tednov).

Pogled v prihodnost?

Delovno prakso je treba: ali spremeniti v praktični pouk (kjer je to možno) ali jo izvajati med poletnimi počitnicami in ne nujno vsako leto. Že iz čisto pedagoških razlogov, kot je npr. nemoten potek učnovzgojnega procesa, je zdajšnja rešitev prej škodljiva kot koristna.

Treba je ponovno razmisliti o smiselnosti predmetov, kot so OTP (podvajanje snovi z drugimi predmeti), STM (izrazito ideološki predmet, ki je prepoln faktografije in pozitivizma) in zdravstvena vzgoja (osnovnošolski nivo), ter jih bodisi odpraviti bodisi zmanjšati njihov obseg.

Tako pridobljen fond ur je treba dodeliti splošnim teoretičnim predmetom, predvsem pa slovenščini, ki je s svojo univerzalnostjo (paraleli jezik – sporočanje – književnost ter slovenski narod – Jugoslavija – svet) temelj splošne izobrazbe.

Vse štiriletne smeri bi morale imeti najmanj po štiri ure pouka slovenščine na teden, in sicer vsako leto (sistem 4 + 4 + 4 + 4 = skupaj 560 ur), nekatere pa seveda tudi več. Pod ta minimum ob pričakovani skorajšnji reformi reforme ne moremo in ne smemo.

Le ob takem številu ur (2 uri slovenski jezik s sporočanjem in 2 uri književnost, pa še to je malo, če upoštevamo, da gre dejansko za dva predmeta) lahko uresničujemo osnovne smotre pri pouku slovenščine in le tako lahko dobimo po srednji šoli izobraženega mladega človeka, ki se bo uspešno lotil študija na univerzi ali pa uspešno ustvarjal na delovnem mestu.

Zoran Božič
Nova Gorica

Od 29. marca 1984 deluje pri SD Ljubljana Lektorski odsek

Na rednem sestanku Slavističnega društva Ljubljana (29. 2. 1984) se je ob predavanju dr. Janeza Dularja o aktualnih problemih lektorstva spet pokazalo, da se lektorji pri množičnih občilih, založbah in druge želi-jo organizirano sestajati ter si izmenjevati izkušnje in poglede na svoje delo in svoj položaj v družbi. Štirje udeleženci sestanka (Lidija Kuhar, lektorica pri Krki; Marta Pestator, lektorica pri Radiu Ljubljana; Ksenija Svetina, lektorica pri TV Ljubljana; Velemir Gjurin, asistent za slov. knj. jezik in stilistiko pri FF v Ljubljani) so bili izvoljeni v iniciativni odbor (IO), ki naj bi poiskal možnosti za organiziranje lektorjev bodisi znotraj SD bodisi v samostojno lektorsko društvo.

Iniciativni odbor je s pomočjo tajnice SD Ljubljana Anke Sollner-Perdih sestavil začetni seznam ljubljanskih slavistov lektorjev, stopil z njimi v stik in do sklica prvega sestanka povezal 60 lektorjev. Na prvem sestanku (29. 3. 1984) je poročal, da so po zakonu o društvih (Uradni list SRS 1974/št. 37) dani pogoji za ustanovitev društva, saj ga lahko ustanovi skupina 10 polnoletnih občanov, da pa bi bilo treba za registracijo izdelati pravilnik, zagotoviti denarne vire itd., zato je predlagal, naj se za začetek sprejme pobuda SD Ljubljana, da bi se lektorji organizirali v njegovem okviru kot odsek. Šele če bi se pokazalo, da je ta okvir pretesen, naj se ustanovi samostojno društvo; dotlej pa naj bo vsa prizadevnost usmerjena k vsebinskim vprašanjem, torej: bolje dejaven odsek kot morda polmrtvo društvo. Navzoči so predlog sprejeli in iniciativnemu odboru zaupali skrb za program in koordinacijo. Vanj je bila po funkciji izvoljena predsednica SD Ljubljana dr. Alenka Šivic-Dular in IO se je skladno z novo vlogo preimenoval v programski odbor Lektorskega odseka.¹

V letu 1984 se je Lektorski odsek (LO) sestel štirikrat (povprečni obisk: 38 ljudi; prostor za sestanke omogoča oddelek za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti). Predavali so: članice LO mag. Katja Podbevšek (29. 3.: o lektoriranju pri

filmu), Alenka Božič (23. 5.: o »nedotakljivih« izrazih v zakonskih in samoupravnih besedilih), Mojca Luštrek (23. 10.: o slovenjenju prevzetega pravno-gospodarskega izrazja) in gost s fakultete za elektrotehniko dr. Albin Wedam (6. 12.: o teletekstu, sodobnih telekomunikacijskih sistemih in slovenščini).² Vsem predavanjem je sledila razgreta razprava in se vsakokrat iztekla v sklep, kaj naj LO javno stori za reševanje obravnavanih problemov: da naj opozori na nepotrebno oteževanje dela filmskih lektorjev, da naj, če bi bilo potrebno, stopi v bran lektorjem, ki ne poklekajo pred navidezno posvečenostjo (npr. zaradi uporabljenosti v zakonskem besedilu) slabega strokovnega, zlasti družbenopolitičnega izrazja; da naj da javno pobudo za ustanovitev kateder za posamezne strokovne vrste slovenščine pri ustreznih fakultetah; da naj ostane v kritičnotvornem stiku z uredništvom teleteksta pri TV Ljubljana, z republiškim komitejem za informiranje in – po prof. dr. A. Wedamu – z zveznim Zavodom za standardizacijo, dokler »zapisovanje« šumevcev v teletekstovnem in podobnih sporočanjih ne bo rešeno na (kolikor mogoče nedrag) način, ki ne bo krnil ne slovenske pisave ne možnosti oddajanja in sprejemanja v njej po vsej Jugoslaviji.

Programski odbor je sestavil kratek vprašalnik, da bi ugotovil, koliko ljudi se ukvarja z lektoriranjem, kje, od kdaj ipd. (službene naslove lektorjev bi želeli objaviti v Jeziku in slovstvu, da bi se lektorji laže tudi neposredno povezovali in si strokovno pomagali). Nekaj statistike iz do zdaj 46 vrnjenih vprašalnikov: v lektorskem poklicu močno prevladujejo po starosti in stažu mladi ljudje, po spolu pa ženske; najpogostejši naziv je lektor, potem urednik, redkejši so vodja informativne službe, strokovni sodelavec, svetovalec za založništvo in knjižničarstvo, fonetik ... in kombinacije: lektor korektor, lektor urednik, prevajalec lektor, bibliotekar lektor; lektorirajo vse

¹ O tem je A. Šivic-Dular poročala v Naših razgledih XXXIII (1984), št. 8, str. 242.

² Na tem sestanku so bili navzoči predstavniki Republiškega komiteja za informiranje, predstavnik TV Ljubljana – edine jugoslovanske TV, ki že oddaja teletekst (za zdaj brez strešic) – pa je tudi sodeloval pri razpravi po predavanju.

zvrsti slovenščine, posamezniki pa se v praksi večinoma specializirajo za nekaj (sorodnih) zvrsti; večina lektorira pisana besedila; za teme sestankov so predlagali, če odštejemo jezikovne, največkrat take, ki se tičejo razmerja lektor – avtor, lektorjevega položaja v družbi in ustanovi ali organizaciji, kjer je zaposlen, in lektorjeve (ne)moči, da bi vplival na dokončno podobo besedila.

Pogoj za članstvo v LO je članstvo v SD Ljubljana, sestanki LO pa so odprti vsej javnosti in napovedani v Delu in po ljubljanskem radiu. Evidentirani člani (tj. tisti, ki izpolnijo vprašalnik) dobivajo tudi pisma obvestila; takih članov je zdaj 46, večinoma iz Ljubljane in okolice (pa tudi iz

Kranja, Celja, Maribora). Po vprašalnik ali informacije lahko zainteresirani pišejo na naslov: Lektorski odsek, Slavistično društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana. Tudi za lektorje neslaviste (lektorje tujejezičnih besedil) je prostor v LO.

Sicer pa je upati, da se bodo podobni odseki postopoma ustanovili tudi pri drugih področnih slavističnih društvih in se delovno povezali z že obstoječim in med sabo. Tako bi bilo lažje krepiti strokovno usposobljenost in družbeni vpliv slovenskega lektorja.

Velemir Gjurin, Ksenija Svetina
Ljubljana

Prejeli smo v oceno

Pesmi dolenske dežele. Izbral in uredil Janez Menart. Dolenjski list, Novo mesto 1984, 415 str.

Marjeta Vasič, Eksistencializem in literatura. Literarni leksikon. Študije, štiriindvajseti zvezek. Izd. ZRC SAZU, Inštitut za slov. liter. in lit. vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1984, 169 str.

Katarina Bogataj-Gradišnik, Sentimentalni roman. Literarni leksikon. Študije, petindvajseti zvezek. Izd. ZRC SAZU, Inštitut za slov. liter. in liter. vede. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1984, 197 str.

Jezikovno razsodišče 1980–1982. Gradivo zbral in obdelal Janko Moder. Trst, Založništvo tržaškega tiska; Celovec, Drava 1984. 350 str.

Vatovec, Fran: Javno govorništvo. Trst, Založništvo tržaškega tiska 1984. 295 str.

V TEM LETNIKU JEZIKA IN SLOVSTVA SO SODELOVALI

Zofia Adamczykowa, Šlezijaška univerza v Katovicah

Štefan Barbarič, Slovanska knjižnica v Ljubljani

Branko Berčič, Pedagoška akademija v Ljubljani

Marja Bešter, Srednja šola pedagoške, računalniške in naravoslovno-matematične usmeritve v Kranju

Zoran Božič, Nova Gorica

Ivan Cesar, Filozofska fakulteta v Zagrebu

Vinko Cuderman, Srednja naravoslovno matematična šola v Idriji

Marjan Dolgan, Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

Milan Dolgan, Pedagoška akademija v Ljubljani

Jelka Gazvoda, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani
Igor Gedrih, Srednja vzgojiteljska šola v Ljubljani
Velemir Gjurin, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Janez Gradišnik, Ljubljana
Antonina Grybosiowa, Šlezijska univerza v Katovicah,
Janko Jurančič, Ljubljana
Gregor Kocijan, Pedagoška akademija v Ljubljani
Jože Koruza, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Janko Kos, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Boža Krakar-Vogel, Ekonomska srednja šola Boris Kidrič v Ljubljani
Marko Kranjec, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Martina Križaj-Ortar, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Olga Kunst-Gnamuš, Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani
Andrijan Lah, Slovanska knjižnica v Ljubljani
Albinca Lipovec, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Alenka Logar-Pleško, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Vlasta Luštek, Srednja pedagoška šola v Ljubljani
Štefan Michalus, Bratislava
Vlado Nartnik, Univerza v Budimpešti
Vilko Novak, Ljubljana
Janez Orešnik, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Božena Orožen, Knjižnica Edvarda Kardelja v Celju
Martina Orožen, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Tone Perčič, Univerza Karla Marxa v Leipzigu
Marta Pirnat, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Breda Pogorelec, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Majda Potrata, Pedagoška akademija v Mariboru
Matej Rode, Šolski zdravstveni center v Celju
Tomaž Sajovic, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Aleksander Skaza, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Viktor Smolej, Ljubljana
Marko Snoj, Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani
Anka Sollner-Perdih, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Marija Stanonik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani
Dragi Stefanija, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Ksenija Svetina, TV Ljubljana
Alenka Šivic-Dular, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Darinka Štolfa-Stojaković, Organizacijska enota Ljubljana Zavoda SR Slovenije za šolstvo
Jože Toporišič, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Franc Zadavec, Filozofska fakulteta v Ljubljani
Franc Žagar, Pedagoška akademija v Ljubljani